

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Tatjana S. Mentus

**ZNAČENJE VREMENA ODGOVARANJA
U ISPITIVANJU LIČNOSTI**

Doktorska disertacija

Beograd, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Tatjana S. Mentus

**MEANING OF THE RESPONSE
LATENCY IN PERSONALITY
ASSESSMENT**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Mentor

Doc. dr Goran Opačić

Odeljenje za psihologiju, Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije

Prof. dr Goran Knežević

Odeljenje za psihologiju, Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Milanko Čabarkapa

Odeljenje za psihologiju, Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Žarko Trebješanin

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu

“A lie gets halfway around the world before the truth has a chance to get its pants on”.

Winston Churchill

Veliku zahvalnost dugujem mentoru prof. dr Goranu Opačiću za definisanje problematike teze i kontinuirano praćenje i pomoć tokom njene izrade. Zahvaljujem se članovima komisije za pregled i ocenu teze, prof. dr Goranu Kneževiću, prof. dr Milanku Čabarkapi i prof. dr Žarku Trebješaninu na primedbama i sugestijama kod formulisanja nacrtu kao i kod pregleda završne forme teze.

Tokom izrade imala sam podršku od strane rukovodioca i saradnika Laboratorije za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta, akademika prof. dr Aleksandra Kostića i prof. dr Lazara Tenjovića. Profesori Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju prof. dr Dobrivoje Radovanović i prof. dr Milenko Kundačina podržavali su izradu teze i davali sugestije kako da se metode korišćene u njenoj izradi prilagode i primene i na druge nastavne i istraživačke probleme.

Zahvalnost na podršci i razumevanju dugujem i mnogobrojnim kolegama sa Filozofskog fakulteta i FASPER-a, studentima i prijateljima.

Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije pomoglo je izradu teze kroz projekat No. 179018 čiji je rukovodilac prof. dr Goran Knežević.

Autor

Tatjana Mentus

Značenje vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti

Rezime

U ovoj tezi utvrđivana je veza između bazičnih dimenzija ličnosti, efiksanosti kognitivnog procesiranja, dimenzija socijalno poželjnog odgovaranja i vremena odgovaranja na testovima ličnosti, pri čemu je kao varijabla upotrebljena i testovna situacija. Od rešavanja ovako kompleksno postavljenog teorijskog istraživačkog problema očekivan je, osim teorijskog, još i praktičan doprinos poboljšanju validnosti selekcionih testova.

Istraživanje se strukturno sastoji iz tri segmenta:

1. Vremena odgovaranja na upitnike ličnosti ispitivana su u funkciji testovne situacije, kognitivnih faktora i faktora socijalne poželjnosti. Pored toga, ispitivana je dimenzionalnost predmeta merenja i njegovih metrijskih karakteristika.
2. Proveravano je da li važi odnos tipa obrnutog U između odgovora i vremena odgovaranja, da bi se odredio mehanizam odgovaranja na upitnike ličnosti.
3. Ispitivane su razlike u merama samoprocene ispitanika na bazičnim dimenzijama ličnosti u zavisnosti od situacije u kojoj su popunjavali upitnike, kao i odnosu na socijalnu poželjnost i inteligenciju.

U rešavanju postavljenih problema primenjena je sledeća istraživačka procedura: Svim ispitanicima su u različitim kontekstima, putem posebno konstruisanog programa, zadavani upitnik HEDONICA (namenjen merenju osam bazičnih dimenzija ličnosti), potom upitnik BIRD (namenjen merenju tendencije davanja socijalno poželjnih odgovora), i testovi kognitivnih sposobnosti. Istovremeno sa odgovorima, beleženo je vreme utrošeno za davanje odgovora.

Ispitivanje je obavljeno na dva poduzorka. Prvi poduzorak sastojao se iz 227 ispitanika, studenata prve godine, testirana u tri eksperimentalne situacije u kojima su im zadavane instrukcije kako da odgovaraju: da se predstave iskreno (standardna situacija/ u daljem tekstu S1), da se predstave u socijalno poželjnom

svetlu (u daljem tekstu S2) i da se predstave u socijalno nepoželjnom svetlu (u daljem tekstu S3). Vremenske distance između tri sukcesivne situacije testiranja pod uticajem instrukcije (S1, S2 i S3), od po dve nedelje, bile su, po pretpostavci, dovoljne da se spreče interfencije efekta uvežbavanja. Nadalje, 284 ispitanice su popunjavale upitnik ličnosti u kontekstu konkurisanja za posao (ili realna situacija konkurisanja za posao), sa instrukcijom da se predstave iskreno (u daljem tekstu S4).

Instrukcije za S1 i S4 su identične, ali su različite okolnosti u kojima su ispitanici bili testirani. Ispitanici u situaciji S4 su bili testirani prilikom prijavljivanja za posao, dok su ispitanici u situaciji S1 bili testirani u kontekstu ispunjavanja studentskih obaveza.

Da bi se, u vezi prvog segmenta istraživanja, utvrdile razlike u vremenu odgovaranja u četiri testovne situacije, upotrebljene su dvofaktorska analiza varijanse za ponovljena merenja, bivarijantna korelacija, faktorska analiza i regresiona analiza softvera SPSS, a za utvrđivanje dimenzionalnosti vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti kao i povezanosti sa inteligencijom i socijalnom poželjnošću upotrebljen je AMOS, softverski dodatak za SPSS za izvođenje strukturalnih jednačina.

Problemi u vezi drugog segmenta istraživanja (utvrđivanje povezanosti vremena odgovaranja i odgovora na upitnicima ličnosti), rešavani su dvofaktorskom analizom varijanse za ponovljena merenja softverskog paketa SPSS.

U trećem segmentu teze (utvrđivanje razlika u merama samoprocene na upitnicima ličnosti), rešavani su analizom varijanse za ponovljena merenja iz paketa SPSS. Kako bi se ustanovila povezanost vremena odgovaranja sa situacionim, ličnosnim i kognitivnim faktorima, bila je upotrebljena kanonička korelaciona analiza (QCCR).

Rezultati teze su pokazali:

-Vremena odgovaranja u situaciji instruiranog laganja su kraća nego u realnoj situaciji konkurisanja za posao. Vreme odgovaranja na upitnike ličnosti najduža u situaciji koja je po instrukciji zahtevala iskren odgovor (S1), potom u situaciji konkurisanja za posao (S4), zatim u situaciji "prikaži se bolje" (S2), i na kraju u

situaciji “prikaži se loše” (S3). Uočena je zadovoljavajuća pouzdanost vremena odgovaranja (u proseku oko 0,80). Pokazano je i da vremena odgovaranja u svakoj situaciji predstavljaju jednodimenzionalan konstrukt (koji objašnjava značajan procenat varijanse - oko 75%).

- Vremena odgovaranja u tri eksperimentalne situacije pod uticajem instrukcije (S1, S2 i S3) grupišu se ne na osam, nego na dve (“pozitivne” i “negativne”) bazične dimenzije ličnosti.

- Dimenzija socijalne poželjnosti Upravljanje impresijom i verbalni faktor kognitivnih sposobnosti utiču na vremena odgovaranja na upitnike ličnosti, tako da osobe sa višim skorovima na upravljanju impresijom i sa razvijim verbalnim sposobnostima imaju duže vreme odgovaranja.

-Što se tiče odnosa obrnutog U odnosa između vremena odgovaranja i odgovora, ovaj odnos se nedvosmisleno zadržava u situacijama konkurisanja za posao (S4) i situaciji koja je po instrukciji zahtevala iskren odgovor (S1), delimično u situaciji “prikaži se bolje” (S2), dok se potpuno gubi u situaciji “prikaži se loše” (S3).

-Dužina stavke utiče na povezanost između vremena odgovaranja i odgovora na upitniku ličnosti, tako da kada se dužina stavke drži pod kontrolom, efekat odnosa obrnutog U se znatno smanjuje.

-Potvrđeni su rezultati prethodnih istraživanja, po kojima se laganje predstavlja kao jednostavan proces, zasnovan na heuristikama, koje se aktiviraju pod uticajem instrukcije. Rezultati su dali potvrdu i interaktivnom modelu laganja. Ovi rezultati međutim nisu u skladu sa onim istraživanjima koja proučavaju prizivanje informacija važnih za self-shemu.

-Rezultati analize promene skorova ispitanika pod uticajem instrukcije, saglasni su sa rezultatima istraživanjima, koja ukazuju da je laganje strategija, a ne stil odgovaranja. Laganje pod uticajem instrukcije utiče i na proseke, poredak, interkorelacije, i faktorsku strukturu dobijenih skorova u situaciji “prikaži se bolje” (S2) i “prikaži se loše” (S3). Najveće promene skorova u različitim situacijama uočene su na dimenzijama Svesnosti, Saradljivosti i Ekstraverzije.

-Poređenja ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima konkurisanja za posao (S4) i u uslovima odgovaranja u kojima su ispitanici bili instruisani da se

predstave iskreno (S1) i da se predstave boljim (S2), pokazala su da treća grupa (S2) najviše lažira odgovore.

- Parcijalizacija socijalne poželjnosti iz skorova dobijenih u situaciji S2 ne utiče na promenu korelacija nultog reda između dimenzija ličnosti dobijenih u situaciji S2 i u situaciji S3. Pokazano je i to da inteligentniji ispitanici u odnosu na ispodprosečne imaju više (socijalno poželjnije) skorove.

-Praktična implikacija dobijenih rezultata jeste da upotreba kontrolnih skala ne povećava validnost rezultata selekcije, ali i da generalizacija nalaza dobijenih u situaciji S2 na rezultate dobijene u situaciji S4 nije opravdana.

Ključne reči: ispitivanje ličnosti, NEOPIR, HEDONICA, mere samoprocene, vreme odgovaranja, self shema, instrukcija prikaži se bolje, instrukcija prikaži se loše, selekcija kandidata, skala validnosti

Naučna oblast: Psihologija

Uža naučna oblast: Individualne razlike

UDK: 159.923.072(043.3)

Meaning of the response latency in personality assessment

Summary

The subject of this thesis was the correlation between the basic personality dimensions, efficacy of cognitive processing, dimensions of socially desirable responding and the latency of responding on personality tests, where as a variable the testing condition was used, too. From the study of a such established research task, apart of theoretic one, also a practical contribution related to the validity of the selection tests was expected.

The research was divided into three segments:

1. The latency of the subject's response following personality tests was investigated, as a function of testing environment, cognitive factors and factors of social desirability. In addition, the dimensionality of the response latency as well as its reliability was examined.
2. The inverted U effect between response latency and self-reporting was tested in order to determine the mechanism of response on the personality tests.
3. The differences in self-report measures on the basic personality dimensions as a function of situation, as well as a function of social desirability and intelligence.

To solve the established tasks, the following research procedure was applied: all the participants were assessed with the computer software HEDONICA (aimed to measure eight basic personality dimensions), BIRD (aimed to measure the tendencies of giving socially desirable responses), as well as Cognitive battery tests. Duration of time prior to subjects' providing the response was quantified as latency, and was recorded together with subject's answers.

Two sub-groups of subjects participated in this study. The first consisted of 227 freshmen, examined in the three experimental situations under the instructions of how to respond: to give honest response (S1), to fake socially desirable answers

(S2) and to socially undesirable answers (S3). Time intervals between three consecutive assessments under instruction (S1, S2, S3) at two weeks each, were assumed sufficient to prevent confounding due to memory effect.

The second sub-group consisted of 284 female job applicants (real situation of employment competition), under instruction to provide sincere information (henceforth called situation S4).

The instructions in the situations S1 and S4 are identical, but the contexts of the examination were different. Namely, situation S4 was real competition for the job, while situation S1 was the experimental one, involving the students, with the instruction to be honest.

In order to assess statistical significance between the treatments under the objective 1 (relating to the differences between response latency in four situations) the two-factorial repeated measures Anova, bivariate correlation, explorative factor analysis, and regression analysis were used via SPSS software. For the examination of dimensionality of latency on personality tests, as well as the relation with the intelligence and social desirability, AMOS- software supplement of SPSS for structural equations modeling was used.

Statistical analysis of the second objective (the examination of correlation between response latency and responses in personality tests) was analyzed with Repeated Measures ANOVA using SPSS.

The third objective (examination of the differences in self report measures in personality test in four situations) utilized analysis by Repeated Measures ANOVA. Furthermore, in order to explore correlations between the self report measures in four situations and the situational, personal and cognitive factors, Canonical Correlation was used via QCCR (special syntax for SPSS for canonical correlation).

The results of the thesis have shown:

-The instructed unsincerity takes shorter time than the ones in the real applicant situation. Response latency in the three experimental situation were respectively the shortest in S3 situation, moderately longer in S2 situation, than moderately longer in S1 situation. Finally, the longest response latency were found in S4 (real applicant) situation. The response latency reliability was found to be moderately

high (0.80 in average). In all four situations unidimensional response latency construct was found (one factor was extracted explaining app. 75% of variance).

- Response latency in all three experimental situation (S1, S2 and S3) loaded only two (“positive” and “negative”), not eight personality dimensions as it was expected. It is established that dimensions of social desirability, skills of impression management as well as verbal and cognitive ability play role in duration of time it takes to provide answer to personality test. We observed that individuals with exceptional impression management and verbal intelligence have the greatest latency prior to generation of responses.

- Inverted U effect of the relations between response latency and self-report measures was unequivocally confirmed in S4, and in S1 situation, moderately in S2, while in S3 situation inverted U effect was not confirmed.

- Item length influenced Inverted U effect size in a way, when it is controlled inverted U effect size became moderately lower.

- The results of our observations are consistent with the previous findings suggesting that lack of sincerity may rely on accurate, rapid and unconsciousness cognitive processes based on heuristics, which became activated under the specific instruction. The results are in line with interactive model of dishonest) responding. On the contrary, the results are inconsistent with previous findings which suggest that falsehoods take time, which was confirmed in research mainly oriented on examination of recalling of the self- schema referent information.

- The results of the changes in scores under the instructions are consistent with the previous findings suggesting that lying represents more the strategy than the style in responding. Instructed dishonesty affects the changes in mean, order of the respondents, intercorrelation matrix and the factor structure of the self reports in “present yourself as good” (S2) and “present yourself as bad” (S3) situations. The highest differences were obtained for the Conscientiousness, Agreeableness and Extraversion.

- The comparison of the respondents scores in S4 with those in S1 and S2 situations yield to the highest differences in S2.

- Segmentation of social desirability scores obtained under situation S2 did not influence the changes in zero order correlation among self report scores on the

personality dimensions in S2 and S3 situations. Subjects with higher scores on cognitive ability test have tendency to enhance their social desirable scores in comparison with the less intelligence respondents.

- The practical implication these results is that the use of the control scales do not enhance the validity of the personnel selection. Furthermore, control scales do not justify generalization of results obtained in S2 situation onto the situation S4.

Key words: Personality assessment, NEOPIR, HEDONICA, self-report, response latency, self-schema, fake good, fake bad, personnel selection, validity scale

Scientific topic: Psychology

Narrow scientific topic: Individual differences

UDK: 159.923.072(043.3)

Sadržaj

UVOD	1
LIČNOST	1
<i>Crte</i>	1
<i>Petofaktorski model ličnosti</i>	2
<i>Problemi mera samoprocene</i>	4
VREME ODGOVARANJA.....	11
<i>Primena vremena odgovaranja u oblasti individualnih razlika</i>	13
<i>Objašnjenja vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti</i>	19
INTELIGENCIJA.....	22
<i>Uloga vremena odgovaranja u proceni intelektualne sposobnosti</i>	22
<i>Povezanost bazičnih dimenzija ličnosti i kognitivnih sposobnosti</i>	23
CILJ RADA.....	25.
HIPOTEZE.....	27
METOD.....	31
REZULTATI I DISKUSIJA	39
PLAN PRIKAZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	40
HIPOTEZA 1	40
<i>Diskusija 1</i>	51
HIPOTEZA 2	57
<i>Situacija S1</i>	61
<i>Situacija S2</i>	62
<i>Situacija S3</i>	64
<i>Situacija S4</i>	66
<i>Diskusija 2</i>	69
HIPOTEZA 3.....	75
<i>Deskriptivne mere skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S1</i>	77
<i>Deskriptivne mere skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S2</i>	80
<i>Deskriptivne mere skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S3</i>	82
<i>Poređenje skorova na dimenzijama ličnosti u tri situacije</i>	85
<i>Poređenje skorova u S4 situaciji sa skorovima u situacijama S1 i S2</i>	90
<i>Efekat pomeranja rezultata u odnosu na instrukciju S2 i S3</i>	95
ANALIZA ODNOSA FAKTORA VREMENA ODGOVARANJA NA UPITNICIMA LIČNOSTI I ODGOVORA.	
KANONIČKA KORELACIONA I KOVARIJACIONA ANALIZA.....	98
ZAKLJUČCI.....	106
LITERATURA.....	115

Uvod

U ovom delu rada predstavljani su pojmovi značajni za ovo istraživanje: ličnost, konceptualizacija ličnosti u terminima crte, petofaktorski model ličnosti, problem mera samoprocene prilikom primene u kontekstu selekcije za posao kao i pod uticajem instrukcija. Takođe su navedena dosadašnja istraživanja self sheme, definicija, funkcija i operacionalizacija, merenje, postavka, poreklo i primeri istraživanja koja su koristila vremena odgovaranja kao i predloženi modeli objašnjavanja mehanizama vremena odgovaranja. Predstavljen je i pregled dosadašnjih istraživanja koja su povezivala dva osnovna fenomena individualnih razlika - ličnost i inteligenciju.

Iz dosadašnjih istraživanja proistekla su pitanja koja u ovoj naučnoj oblasti nisu rešena, a na osnovu kojih je formulisan cilj ovog rada.

Ličnost

Crte

Međusobno povezani sklopovi kognitivnog, afektivnog i ponašajnog funkcionisanja koji se zovu crte ličnosti predstavljaju tako osnovni predmet pažnje psihologa individualnih razlika (Capara & Chervone, 2003). Crta je skup empirijski povezanih bihevioralnih i kognitivnih reprezentacija koje najčešće odražavaju jedan kontinuum. One se definišu kao «dinamična intrapersonalna organizacija psiholoških sistema koja stvara individualni sklop ponašanja, mišljenja i osećanja» (Carver & Scheier, 2000, p.15). Crte treba razlikovati od stanja i aktivnosti koje opisuju oni aspekti ličnosti koji su stabilni i/ili uslovljeni spoljašnjim okolnostima. Na primer, dok osoba može načelno biti nežna, pod uticajem spoljašnjih okolnosti može u nekom trenutku i tokom nekog prolaznog vremena da ne bude nežna.

Neki autori smatraju da su self i crte koje opisuju self neke osobe identični konstrukti (McCrae, Costa, 2008; Wu & Clark, 2003). Značajna odrednica ponašanja (Zuckerman, Kulhman, & Camac, 1988) i dobar prediktor uspeha na poslu (Barrick & Mount, 1991; Hogan, Hogan & Roberts, 1996; Hogan & Holland,

2003; Ones, Dilchert, Viswesvaran & Judge, 2007; Schmidt & Hunter, 1998) predstavlja stepen u kojem je neka crta važna za self- koncept pojedinca.

Oblast psihologije individualnih razlika tokom većeg dela njene istorije predstavljala je okrilje za broj teorija, koji je, slobodno se može reći, impresivan. Teorijski modeli su podrazumevali i njihov različit opis. Istraživači u okviru ove discipline delili su se prema odgovoru na pitanje kako opisati ličnost: putem narativa, ponašanja, ili fizioloških parametara? (Craik, 1986).

Među brojnim teorijama usmerenim na izučavanje razlika u opisima sveukupnog ljudskog ponašanja, razvojem oblasti iznikla je potreba da se pronađu modeli usmereni na ispitivanje sličnosti. Prema tome da li su usmereni na različitosti u univerzumu inividualnih razlika ili sličnosti u opisu celokupnog ljudskog ponašanja, pokazano je, mogu se razlikovati gotovo svi postojeći modeli ličnosti. U okviru potonjih, za ovaj rad je posebno interesantna crtistička linija pristupa, jer je dovela do otkrića modela Velikih Pet (Costa & McCrae, 1992), koji predstavlja temelj ovog istraživanja.

Petofaktorski model ličnosti

Era psihološkog testiranja otpočela je primenom Bineovog testa inteligencije, publikovanog u Francuskoj 1905 godine, sa namerom identifikacije dece ispodprosečnih kognitivih sposobnosti. Testovi inteligencije dalje su bili poslani u USA, gde su se primenjivali na imigrantima, kao i u vojnoj industriji tokom I svetskog rata. Uprkos tome što se i dalje najboljim prediktorima za radnu efiksanost smatra opšta intelektualna sposobnost (Schmidt & Hunter, 1998), pokazano je da i osobine ličnosti takođe mogu biti značajni u dijagnostičke i prognostičke svrhe. Prvi objektivni test ličnosti bio je Tabak ličnih podataka (Personal Data Sheet, Woodworth, 1919) koji je razvila vojska USA kako bi se identifikovali vojnici sa simptomima psiholoških oboljenja, i isključili iz vojske. Pored ovog razvijeni su i drugi upitnici ličnosti, kao što je MMPI, koji je takođe razvijen sa ciljem razlikovanja kliničke i normalne populacije (Hathaway & McKinley, 1943). MMPI ima uključene skale validnosti, tako da se na tom primeru može videti kako je ispitivanje laganja na upitnicima ličnosti vuklo korene i samih početaka psihološkog testiranja.

Nakon razvijanja i upotrebe psiholoških testova, sledeća faza u istraživanju bila je usmerena na uspostavljanje jedne razrađene i prihvaćene taksonomske strukture ličnosti. Uprkos tome što postoji mnogo neslaganja, postignut je konsenzus da se struktra ličnosti sastoji iz pet širokih dimenzija koje opisuju ljudsko ponašanje. Petofaktorski model ličnosti (McCrae & Costa, 2008) je trenutno verovatno najprihvaćeniji model strukture ličnosti. Inicijalno nastao u vojnim istraživanjima (Tupes & Crystal, 1961) popularnost je stekao tek kasnih 80 tih (Digmann, 1990; Goldberg, 1990; John, 1990; Kyllonen, Lipnevich, Burrus & Roberts, 2011). Model je zasnovan na pretpostavci o pet dimenzija: Neurotizam, Otvorenost, Ekstraverzija, Saradljivost i Savesnost označenih bazičnim tendencijama strukture ličnosti, poziciranim na vrhu hijerarhijskog lanca, dok je ponašanje dostupno posmatranju postavljeno na samom kraju lanca. Jezgro na kojem je zasnovan petofaktorski model je sastavljeno od crta, ustanovljenih strukturalnom analizom najmanje 14 različitih jezika (Saucier & Goldberg, 2006). Ove dimenzije su po pretpostavkama nekih autora nezavisne i povezane sa određenim neurološkim putanjama (Jang, McCrae, Angleitner, Riemann, & Livesley, 1998). McCrae i Costa (1997) su pokazali da je petofaktorska struktura slična i univerzalna u različitim kulturama. Zbog substancijalnih naslednih koeficijenata i njihovih ranih manifestacija u temperamentu kod novorođenčadi i kod drugih životinjskih vrsta može da se tvrdi da su crte duboko biološki utemeljene (Ekehammar & Arkami, 2007).

Na osnovu Big Five modela razvijen je najčešće korišćen inventar za procenu bazičnih dimenzija ličnosti kao što je NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992). On se sastoji iz 240 ajtema. Svaka se dimenzija predstavlja preko 6 faceta (širih atributa ličnosti koji čine jednu dimenziju), a svaka je faceta predstavljena sa po 5 ajtema Likertovog tipa. Brojna istraživanja pokazuju da ovaj instrument predstavlja dobru operacionalizaciju petofaktorskog modela ličnosti i da pruža dosta dobru reprezentaciju individualnih razlika na najvišem nivou (Costa & McCrae, 1995; McCrae & Costa, 1997; McCrae & Costa, 1999; McCrae, Terracciano & 78 members of the Personality Profiles of Cultures Project, 2005). Takođe, instrument pokazuje i dobre metrijske karakteristike (Knežević i sar, 2004; Knežević et al, 1997, Đurić-Jočić i sar, 2004).

Pored ovo razvijeni su PRF (Jackson & Messick,) MMPI kliničko dijagnostički test, IPIP Golberg, 100 ajtema, i NEOFFI,

Problemi mera samoprocene

Testovi ličnosti su postali veoma popularni. Više od trećine agencija za zapošljavanje koristi testove ličnosti (Rothstein & Goffin, 2006).

Još na samom početku razvoja psihologije individualnih razlika, pokazano je da mere samoprocene "pate" od nekoliko ozbiljnih nedostataka (Paulhus & Vazire, 2007). Pre svega, neki ljudi pokazuju tendenciju da odgovaraju na pitanja na načine koji interferiraju sa validnošću odgovora (Dilchert et al., 2006), kao što su socijalno poželjno odgovaranje, akviescencija (Jackson & Messick, 1962; Knowles & Condon, 1999) i ekstremno odgovaranje (Jackson & Messick, 1962). Osim toga, ograničenja u dostupnosti podataka koje imamo sami o sebi, kao i kulturna ograničenja, mogu uticati na validnost podataka. Pored toga, kvalitet podataka koji se na taj način prikupljaju zavisi od ispitanikove volje da izvesti o svojim unutrašnjim stanjima, kao i od njegove sposobnosti da ta stanja adekvatno izrazi. Mere samoprocene su i pod uticajem situacionih faktora. U situacijama u kojima su ispitanici motivisani da ostave pozitivan utisak o sebi postoji tendencija ispitanika da lažiraju svoje odgovore na upitnicima ličnosti.

Noviji podaci ukazuju da je više od dve trećine agencija za zapošljavanje zabrinuto (Rynes, Brown & Colbert, 2002), a više od 70% članova društva za primenjenu psihologiju veruje (Robie, Tuzinski & Bly, 2006) da su mere samoprocene osetljive na motivaciju ispitanika da lažiraju odgovore na inventarima ličnosti. Sve ovo nije neopravdano. Činjenica da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije za posao zaista jesu visoko motivisani da lažu na testovima da bi dobili posao, uz istovremenu osetljivost mera samoprocene na to, je pokrenula pitanje upotrebljivosti mera samoprocene u selekcionim situacijama, i čak navela neke istraživače da zauzmu stav protiv ili za prekid korišćenja testova ličnosti u tim uslovima (Deller & Kuehn, 2003; Murphy & Dziewieczynski, 2005). Postojanje čak i umerenog broja onih koji lažu, a pogotovo malog broja onih koji to rade ekstremno, predstavlja veliki problem u izboru ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije (Komar,

2008). Međutim, to ne predstavlja problem samo istraživačima već i samim ispitanicima koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije, jer ovaj problem ima efekte na odluke o zaposlenju (Rosse et al., 1998; Piedmont et al., 2000).

Kako je ovaj rad usmeren na ispitivanje vremena odgovaranja na upitnicima bazičnih dimenzija ličnosti u situaciji realne i eksperimentalne selekcije za posao, naredna poglavlja bave se problemima mera samoprocene na upitnicima ličnosti prilikom primene u različitim kontekstima.

1. Da li ljudi mogu da lažiraju odgovore na upitnicima ličnosti?

U jednom preglednom radu (Morgenson, Campion, Dipboye, Hollenbeck, Murphy & Schmitt, 2007, p.689) prikazani su rezultati 39 istraživanja koja pokazuju da skorovi mogu da se promene i kada su ispitanici motivisani i kada nisu (vidti: Alliger & Dwight, 2000; Ones & Viswesvaran, 1998; Barrick & Mount, 1996; Paulhus, Bruce & Trapnell, 1995). Ovaj rezultat upućuje da ljudi mogu da lažiraju odgovore na upitnicima ličnosti.

2. Da li ispitanici lažiraju odgovore na upitnicima ličnosti?

U jednom istraživanju je pronađeno da je čak 30-50% ispitanika iskrivilo svoje odgovore, u poređenju sa naknadnim testiranjem, kada su davali iskrene odgovore (Griffith et al., 2005). Postoji takođe i podatak da, dok je 65% ispitanika reklo da ne bi lagalo na testu ličnosti, 17% je bilo nesigurno, a 17% izlavelo da bi lagalo (Rees & Metcalfe, 2003). U preglednom radu Morgensona i saradnika (Morgenson et al., 2007) za odgovor na ovo pitanje se navode četrnaest relevantnih istraživanja koja su se bavila poređenjem skorova ispitanika na upitnicima ličnosti u situacijama selekcije u odnosu na kontrolnu situaciju. Prema njihovom mišljenju, rezultati tih istraživanja nisu jednoznačni. Od tih četrnaest radova, u sedam je pronađeno da ispitanici u selekcionoj situaciji lažiraju, ali ne u očekivanoj meri. U ovoj grupi su i eksperimentalne studije indukovano laganja. Prema tome, ovi podaci ukazuju da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije ne lažu onoliko koliko bi mogli (videti: Stark et al., 2001; Rosse et al., 1998; Barrick & Mount, 1996; Kroger & Wood, 1993). U četiri rada je pronađeno da je dobijeni efekt laganja veoma mali (Hough et al., 1990; Furnham & Craig, 1987; Orpen, 1971; Schwab, 1971), a u tri rada su skorovi ispitanika koji su

popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije i studenata bili jednaki (Smith & Ellingson, 2002; Furnham, 1986; Schwab & Packard, 1973).

3. Da li situacija testiranja utiče na procenat iskrivljenja odgovora?

Istraživanja su pokazala da su ispitanici skloni da menjaju svoje odgovore na inventarima ličnosti u skladu sa odgovarajućom instrukcijom eksperimentatora (Hough, Eaton, Dunnette, Kamp & Mc-Cloy, 1990; Hoeth, Büttel & Feyerabend, 1967; Krahe & Hermann, 2003; Kubinger, 1996, 2002; Lammers & Frankenfeld, 1999; Piedmont et al., 2000; Schmit & Ryan, 1993). Ovaj nalaz se potvrđuje i poređenjem skorova ispitanika u stvarnim uslovima selekcije i u uslovima ispitivanja pod uticajem različite instrukcije (Pauls & Crost, 2004, 2005). U sklopu petofaktorskog modela, najviši efekti promene se u uslovima selekcije dobijaju na dimenzijama Emocionalne stabilnosti ($d=.45$) i Savesnosti ($d=.44$) (Birkeland, Manson, Kisamore, Brannick & Smith, 2006). Sličan sklop promena se dobija u uslovima različite instrukcije ($d=.36$ do $d=1.02$) (Alliger & Dwight, 2000). Pod instrukcijom „prikaži se bolje“, ispitanici imaju više skorove na dimenzijama ličnosti (Viswesvaran & Ones, 1999) ($d=.60$ na gotovo svim dimenzijama petofaktorskog modela ličnosti), dok instrukcija „Prikaži se loše“ utiče na smanjenje proseka na dimenzijama ličnosti ($d=.23$) (Dwight & Donovan, 2003) u odnosu na iskrenu situaciju. Instrukcija povećava korelacije između kognitivne sposobnosti i skala ličnosti (Vasilopoulos et al., 2005).

Ovi posebno značajni rezultati ukazuju da ispitanici u uslovima „S2“ instrukcije imaju najviše skorove, nešto niže u stvarnoj selekcionoj situaciji, ali u oba slučaja više nego u kontrolnim uslovima testiranja. Ovo su najkonzistentiji nalazi o iskrivljavanju odgovora u istraživanjima u psihologiji ličnosti i uzimaju se kao dokaz da se laganje javlja.

4. Dvofaktorski model laganja

Jedno od mogućih rešenja iskrivljenja mera ličnosti usled laganja, koje su zagovarali istraživači individualnih razlika, bilo je identifikacija tih ispitanika (Anastasi, 1982; Helmes 2000). Ali, to je postao ozbiljniji problem u odnosu na to kako je izgledao u početku. Naime, pokazalo se da laganje nije jedan jedinstveni

konstrukt. Ne znamo od kojih se elemenata laganje sastoji, ali znamo da namera za iskrivljavanjem odgovora može dovesti do različitih efekata: socijalne poželjnosti, promene proseka na testu, kriterijumske validnosti mera samoprocene, aktuelne ili simulirane odluke o zapošljenju, i konstrukt validnosti. Socijalna poželjnost se odnosi na tendenciju ispitanika da se prikaže u socijalno poželjnom svetlu, pre nego na tačan i iskren način. Istraživanja su pokazala da pojava ove greške merenja u odgovaranju posebno pogađa samoprocene ličnosti (Crowne & Marlowe, 1960), stavova (Arkin & Lake, 1983), ponašanja (Goode & Hatt, 1952) i psihopatologije (Gough, 1952).

Paulhus je 1988 konstruisao skalu socijalne poželjnosti pod nazivom Balansirani inventar socijalno poželjnog odgovaranja (BIRD, Balance Inventory of Social Desirable Responding) (Paulhus, 1988). BIRD je nastao preuređivanjem skale Obamnjivanja sebe i drugih (Self and Other Deception Questionnaire; Sackheim & Gur, 1978, u daljem tekstu SDE i IM). Prema ovom gledištu, socijalna poželjnost može se predstaviti dvema ortogonalnim dimenzijama: samoobmanjivanjem i tendencijom ka upravljanju impresijom, koje se mere BIRD inventarom. Skala samoobmanjivanja (SDE) je nastala na osnovu pretpostavke da težnja ka izbegavanju suočavanja sa vlastitim psihopatološkim problemima dovodi do tendencije da se prikrivaju psihopatološke misli i osećanja. Ljudi samima sebi ne žele da priznaju sopstvenu psihopatologiju, te stoga postoji namera da sami sebe obmanjuju. Pored toga, ljudi teže da naglašavaju svoje uspehe i, isto tako, prikrivaju svoje neuspehe. Ova tendencija, nazvana tendencijom za upravljanjem impresijom (IM), je povezana sa domenom međuljudskih odnosa i zasnovana je na pretpostavci da postoji tendencija prenaglašavanja socijalno poželjnog ponašanja i prikrivanja socijalno nepoželjnih radnji. Stavke na skali IM zahtevaju donošenje odluke o retkim, ali socijalno poželjnim ponašanjima („Nikada ne lažem”) i svako iskrivljavanje je svesna laž.

Pitanja u BRDU su operacionalizovana tako da bilo koji odgovor na njih predstavlja socijalno poželjni odgovor (jedne ili druge dimenzije). Uzmimo na primer stavku: „Uvek uklanjam smeće za sobom“. Bilo koji odgovor na ovo pitanje predstavljaće svesnu, namernu laž.

Paulhus naglašava da je pouzdanost skale u celini .83 (Paulhus, 1988), dok su pouzdanosti subskala nakon petonedeljog testiranja .69 za SDE i .65 za IM skalu. Svih 40 stavki na BIDR ajtemima ima konkurentnu validnost izraženu koeficijentom korelacije od .71 sa Marlon-Kronovom skalom (MC skala, Marlow & Crowne, 1964) (Paulhus, 1988). Kada je u pitanju povezanost ovih stavki sa skalama ličnosti, merenim preko petofaktorskog modela, rezultati su prilično neujednačeni (pogledati prethodno poglavlje). Pokazuje se da SDE korelira najviše sa Neurotizmom i Savesnošću, a IM sa Saradljivošću, Ekstraverzijom i Otvorenošću. Ali postoje studije čiji rezultati narušavaju ovakvu strukturu interkorelacija skala ličnosti i skala socijalne poželjnosti.

Skale socijalne poželjnosti su u praksi počele da se upotrebljavaju u svrhu ispravljanja nekognitivnih skorova ispitanika na testovima. Međutim, skale socijalne poželjnosti ne funkcionišu onako kako je teoretski pretpostavljeno. Meta-analitičke studije su pokazale da skale socijalne poželjnosti ne utiču na odnos uspeh na poslu-ličnost (Ones, Viswesvaran, & Reiss, 1996). To znači da poznavanje nivoa socijalno poželjnog skora ispitanika neće poboljšati njegovu meru na nekoj crti. Drugim rečima, korigovanje skora na crti ličnosti za socijalnu poželjnost neće poboljšati predikciju kriterijuma tom crtom. Ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije lažiraju odgovore na način koji nije povezan sa socijalnom poželjnošću (Alliger, Lilienfeld & Mitchell 1996; Zickar & Robie, 1999). Konačno, možemo reći da je socijalna poželjnost slab prediktor laganja ispitanika na testovima ličnosti. I testovni i empirijski dokazi (Rosse, Stecher, Miller & Levin, 1998) ukazuju da socijalna poželjnost predstavlja predmet konteksta merenja.

5. Da li lažiranje odgovora utiče na validnost testova ličnosti?

Kriterijumska validnost se odnosi na korelaciju testa i nekog značajnog ishoda posla, kao što je uspeh na poslu. Kada se test zadaje tako da to smanji prirodni varijabilitet, kriterijumska validnost će značajno opasti (Beatty, Cleveland & Murphy, 2001). Pošto su ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije skloni lažiranju, logično je pretpostaviti da mere samoprocene dobijene u uslovima selekcije neće biti dobri prediktori uspeha na poslu. Na primer, kada bi se ispitanicima reklo da će se zapošljavati savesni ispitanici koji su

popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije, smisleno je očekivati da će tada ispitanici najviše iskriviti odgovore na toj dimenziji.

Međutim, rezultati istraživanja nisu jednoznačno ukazali da lažiranje odgovora pogađa kriterijumsku validnost testova ličnosti. Prema Morgensonu i saradnicima (Morgenson et al., 2007) od osamnaest relevantnih radova, u osam je pronađeno da lažiranje odgovora utiče na kriterijumsku validnost mera (Rosse et al., 1998; Topping & Gorman, 1997; Schmit et al., 1995; Ironson & Davis, 1979; Abbott, 1975), ali je u deset ovaj efekat izostao (na primer: Ones & Viswesvaran, 1998; Barrick & Mount, 1996; Cunningham et al. 1994; Ones et al., 1993; Borofsky, 1992; Hough et al., 1990). Naime, pokazano je da je prediktivna validnost testova ličnosti najveća u uslovima iskrenog, standardnog testiranja, nešto manja u selekcionim uslovima, a najniža u uslovima instrukcije „prikaži se bolje“ (Hough, 1998). Ovo ukazuje na to da čak i ako lažiranje na testovima ličnosti u uslovima selekcije može da utiče na kriterijumsku validnost testa, ono neće proizvesti toliko jak efekat koliko proizvodi instrukcija „prikaži se bolje“. I zaista, u jednom istraživanju je pokazano da su samoprocene studenata na Savesnosti bili lošiji prediktori rejtinga suprevizora kada su se merili u uslovima „prikaži se bolje“ (Douglas, McDaniel & Snell, 2000) nego u uslovima realne selekcije.

6. Aktuelne odluke o zapošljenju

Postoje podaci o tome da ispitanici koji imaju najviše skorove na laganju, i koji se nalaze na vrhu distribucije prema postignuću na testovima ličnosti, imaju i najveću verovatnoću zapošljavanja (Mueller-Hanson et al., 2003; Rosse et al., 1998). To se posebno povećava kada su kriterijumi selekcije niski. U jednom istraživanju ispitanici su bili testirani tokom selekcije, a potom dve nedelje kasnije u iskrenoj situaciji. Od 60 ispitanika, jedan koji je bio četvrti u selekcionoj situaciji, u iskrenoj je bio šezdeseti (Griffith, Chmielowski and Yoshita, 2007). Ovi rezultati ukazuju na to da lažiranje odgovora utiče na rangove ispitanika, pod uticajem različitih motivacionih i instrukcionih faktora. Ove promene se najčešće dobijaju pod uticajem lažiranja, ali mogu da ukažu i na varijansu greške, tačnije na slučajne varijacije. Ovaj problem se najčešće javlja istraživačima koji se oslanjaju samo na prediktivnu validnost testova ličnosti u selekcionim uslovima.

7. Da li lažiranje utiče na faktorsku strukturu?

Konstrukt validnost se odnosi na pouzdanost i pouzdane veze testa sa drugim varijablama. Mere konstrukt validnosti treba da ukažu na to šta test meri, a šta ne. Istraživači se često ne bave pitanjem konstrukt validnosti, već se najčešće usmeravaju na kriterijumsku validnost. Mere konstrukt validnosti takođe mogu pomoći u razumevanju laganja. Faktorska struktura najčešće ukazuje na konstrukt validnost. Kao što se navodi u meta-analitičkoj studiji Morgensona i saradnika (Morgenson et al., 2007), od četiri istraživanja u kojima je ova tema razmatrana, u dva je pronađeno da lažiranje odgovora narušava faktorsku strukturu odgovora na upitnicima ličnosti (Stark et al., 2001; Ellingson, Sackett & Hough, 1999), dok je u dva taj efekat izostao (Smith & Ellingson, 2002; Ellingson, Smith & Sackett, 2001). Faktorska struktura pod uticajem laganja ima tendenciju da opadne u selekcionoj situaciji. Drugim rečima, faktori od značaja manje su zasićeni varijablama indikatorima, usled pojave novog dodatnog faktora na kojem sve varijable imaju zasićenja (Zickar & Robie, 1999; Cellar, Miller, Doverspike & Klawnsky, 1996). Ovo ukazuje da se konstrukt validnost ipak menja pod uticajem laganja.

8. Prediktorska validnost

Testovi ličnosti su se pokazali dobrim prediktorima uspeha na poslu. Tako se merama samoprocene na testovima ličnosti može dobro predvideti koliko će radnik dobro obavljati svoj posao kao i koliko će biti dobar u obuci za obavljanje novih poslova (Barrick, Mount & Judge, 2001; Bobko, Roth & Potosky, 1999; Hough & Furnham, 2003; Schmidt & Hunter, 1998). Mere samoprocene na testovima ličnosti mogu dobro da služe postizanju korporativnih ciljeva.

Rezime poglavlja

Kao što se na osnovu pregleda literature može videti, mere samoprocene na upitnicima ličnosti su podložne lažiranju, usled čega se njihova validnost smanjuje. U pokušaju da se prevaziđu ovi nedostaci mera samoprocene, istraživači su usvojili teorijski koncept sheme iz kognitivne psihologije i u psihologiju individualnih razlika uveli kriterijum vremena odgovaranja. Iako su bile sprovedene studije koje su primenile vremena odgovaranja u ispitivanju bazičnih dimenzija, pitanja njihove konstrukta i kriterijumske validnosti su ostala nerazjašnjena. Ovaj rad nastoji da pruži nove uvide u jednom novom polju merenja ličnosti rasvetljavanjem značenja vremena latenci, čime bi mogao da posluži u konstrukciji novih pouzdanijih testova procene bazičnih dimenzija ličnosti.

Vreme odgovaranja

Merenje vremena odgovaranja na stimulse se primenjuje od kraja XIX veka. Ova metoda služila je merenju kognitivne efikasnosti, kognitivne brzine, i količine obrađene informacije. Kognitivna psihologija i psihologija zasnovana na shematskom procesiranju su u područje psihologije ličnosti unele i vreme odgovaranja, kao jednu od potencijalnih mera shema (Kupier, 1981).

Sve veća upotreba kompjutera u zadavanju testova omogućila je istraživačima da mere vreme odgovaranja na stavke, što nije bilo moguće postići u zadavanju papir-olovka putem. Zahvaljujući tim informacijama dobijene su serije korisnih alternativa u merenju bazičnih dimenzija ličnosti, ne samo putem mera samoprocene. Implicitne mere ličnosti i self-sheme mogu da se bolje predvide i razumeju upotrebom vremena odgovaranja. Mills (2002) je naglasio, da analiza vremena odgovaranja predstavlja jedno novo područje u oblasti psihologije individualnih razlika i da je korisno uvrstiti i ove mere u istraživanja. Schnipke i Scrams (2002) su naglasili da smo obavezni da istražimo vremena odgovaranja ako nas zanima jednakost i pravičnost (p.239).

Vremena odgovaranja se tradicionalno koriste u kognitivnoj i socijalnoj psihologiji, u laboratorijskim ekperimentalnim istraživanjima kognitivne strukture (Fazio, 1990; Luce, 1986), efikasnosti obrade (Smith, Branscombe, & Bormann, 1988), implicitnih stavova (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998), važnosti stavova (Krosnick, 1989) i njihovoj dostupnosti (Fazio, Williams, Powell, 2000; Fazio & Wilson, 2003).

Mnogi zadaci kognitivne kategorizacije su razvijeni da bi se razjasnilo vreme odgovaranja kao novi tip implicitne mere (Dasgupta & Greenwald, 2001; Greenwald & McGhee & Schwartz, 1998, Karpinski & Hilton, 2001). Na primer, postojeće studije u kojima se koriste implicitne mere kao što su vremena odgovaranja fokusiraju se na implicitne stavove i stereotipe, kao što su rasa i rod (Devine, Plant, Amodio, & Harmon-Jonse, 2002; Dovidio, Kawakami & Gaertner, 2002; Rudman, Ashmore & Gary, 2001). Izvan domena socijalne psihologije i kognicije, vremena odgovaranja su se primenjivala još i u oblasti kliničke i zdravstvene psihologije (Teachman & Woody, 2003), u merenju ličnosti (Asendorph et al., 2002), marketinškim istraživanjima (Aaker et al., 1980; LaBarbera & MacLachlan, 1979), istraživanju potrošača (Kokkinaki & Lunt, 1999) i neurološkim istraživanjima (Phelps, O'Connor, Cunningham, Funayama, Gatenby & Gore, 2000).

Prednosti implicitnih mera - kao što je vreme odgovaranja ogleda se u tome što odražavaju automatske evaluativne procese, koji nisu u domenu svesti i voljne kontrole. Zbog toga one nisu osetljive na socijalnu poželjnost (Reissing, Binik, Khalife, Cohen, & Amsel, 2003). Stoga je, na primer, rasne i rodne predrasude lakše meriti i istraživati putem indirektnih, implicitnih nego direktnih metoda (Dovidio, Kawakami, Johnson, Johnson, & Howard, 1997; Greenwald & Banaji, 1995). Za sva kontroverzna pitanja implicitne mere su bolji prediktori ponašanja nego eksplicitne mere (Ashburn-Nardo, Knowles & Monteith, 2003; Dovidio, Kawakami, Gaertner, 2002; Fazio & Olson, 2003).

Mera vremena u odgovaranju se tipično dobija kompjuterskim softverima koji koriste unutrašnji sat kompjutera (Bassili & Fletcher, 1991). Podaci se najčešće sakupljaju tako što ispitanik sedi direktno ispred kompjutera i odgovara na pitanja pritiskom na odgovarajuće tastere.

Vreme odgovaranja je ključan pojam ovog istraživanja, pa će stoga najpre biti prikazana prethoda istraživanja koja su se bavila ovom temom. Ovaj rad se može posmatrati kao jedno od istraživanja faktora koji utiču na vreme odgovaranja sa ciljem da pruži dalje uvide u odnose između mera samoprocene i vremena odgovaranja u odgovaranju (Yang, O'Neil & Kramer, 2002).

Primena vremena odgovaranja u oblasti individualnih razlika

Vremena odgovaranja predstavljaju bihejvioralne manifestacije kognitivnih procesa koji su aktiviraju prilikom odgovaranja na značajan zadatak (Paivio, 1975; Rogers, 1981). Postoje dokazi koji upućuju da odgovaranje na stavke iz upitnika ličnosti podrazumeva poređenje stavki sa integrisanom shemom koja je u literaturi poznata kao «*self-shema*» (Markus, 1977; Rogers, 1981).

Konceptualizacija ličnosti preko fenomena self-sheme. Operacionalnizacija self-sheme prema Markusu, podrazumeva da "nivo crte" može biti indikator postojeće self-sheme (Markus, 1987). Crte su konceptualno shematski organizovane, integrišu povezane detalje i formiraju mreže kognitivnih asocijacija sa kojima se nova informacija upoređuje (Fiske & Taylor, 1991; Smith & Kihlstrom, 1987).

Postoji i definicija sheme na "nivou crte", koja se kao termin sreće kako u radu Fekena i Holdena (Fekken i Holden, 1992), tako i kod Kupiera (Kupier, 1981). Definicija sheme na "nivou crte" ima značajna potkrepljenja u nalazima empirijskih istraživanja o vremenima odgovaranja (Kupier, 1981; Lewicki, 1984; Mueller, 1982). Iako se crta smatra strukturalnim aspektom sheme (Fiske & Taylor, 1991), postoji razlika između sheme i crte.

S druge strane, shema je jednopolarna (Cantor & Mishel, 1997; Markus & Wurf, 1987). Na primer, postoji jedna shema za nezavisnost, a druga za zavisnost. Krajnje tačke ovih kontinuuma su specifične, kao zavisnost-nezavisnost i nezavisnost-nenezavisnost.

Markus (1977) je pokazao da samo one crte, koje su deo nečijeg self-koncepta, mogu da utiču na obradu nove informacije i da predviđaju buduće ponašanje. Na primer, skorovi koji ukazuju na stepen Saradljivosti su od velike

važnosti kada je Saradljivost centralna crta ispitanika, ali su od male važnosti kada nije. Istraživači iz oblasti psihologije ličnosti zasnovali su svoja istraživanja na ideji, da su sve crte jednako relevantne svim ljudima. Pretpostavka da to nije tako, izrečena u nekoliko prethodnih istraživanja, ima implikacije na način merenja ličnosti (Baumeister & Tice, 1988; Britt, 1993). Skor na crti, prema ovom pristupu, nije u potpunosti dovoljan da predvidi sva ponašanja. Na primer, istraživači subjektivnog stanja ukazuju da crte jesu i trebaju da budu važni prvi koraci u razumevanju karakteristika ličnosti. Međutim, crte ne predstavljaju celokupno naučno objašnjenje ličnosti i zbog toga se ne smemo zaustaviti na njima, kao krajnjim objašnjenjima.

Ovaj prisup bi mogao da navede na praktičnu preporuku, da istraživači ličnosti treba da izbegavaju korišćenje samo jednu mere u objašnjavanju ličnosti, kao što se to tradicionalno čini (na primer, Big Five faktore ličnosti, iako oni izgledaju dobri, laki za zadavanje i interpretaciju). Istraživači su na gubitku ako ne upotrebe mere self-scheme i vremena odgovaranja u istraživanju ličnosti. Takvi rezultati su manje precizni u bihevioralnim predviđanjima, a to vodi manjem razumevanju bihevioralnih determinanti. Stoga bi radi celovitijeg razumevanja ličnosti bilo korisno meriti i self-shemu.

Fekken i Holden su pretpostavili da se shema može operacionalizovati na nivou crte, gde bi vreme odgovaranja u odgovaranju na stavke ukazalo na prisustvo self-scheme (Fekken & Holden, 1994, p.105). Pretpostavljeno je da obrada informacija koje su značajne za self-shemu sistematski utiče na vreme odgovaranja (Kupier, 1981; Markus, 1977). Stavke koje su osobi veoma važne i veoma nevažne brže se obrađuju nego stavke koje su umereno značajne za osobu. Ovaj efekat je u literaturi poznat kao "efekat važnosti za self" ("*self-referent effect*", Kuper, 1981, Rogers, Kupier, Rogers, 1977). On je ispitivan u istraživanjima pamćenja, učenja, mišljenja, obrade informacija, i opažanja. Ovaj efekat prevashodno je bio predstavljen u radovima u oblasti kognitivne psihologije, pri eksperimentima sa pamćenjem, kada je pokazano da se informacije koje su značajne osobi lakše pamte, duže čuvaju i brže obrađuju nego druge kategorije stimulusa. To takođe važi i za iste kategorije stimulusa, koje su osobi manje značajne, kao što su,

recimo, karakteristike najboljeg prijatelja ili najdražeg nastavnika (Kupier, 1981; Mueller, Ross & Heesacker, 1984; Rogers, Kupier & Kirker, 1977).

Nekoliko istraživanja pružilo je dokaz da vremena odgovaranja predstavljaju validni indikator sheme (Fekken & Holden, 1992; 1994; Holden & Fekken, 1993; Holden & Hibbs, 1995). Kraće vreme odgovaranja trebalo bi da se pojavi za stavke koje su u skladu sa shemom, a duže vreme odgovaranja treba da se pojavi za stavke koje nisu u skladu sa shemom (Holden et al., 1991; Kupier, 1981; Markus, 1977; Markus et al., 1982; Popham & Holden, 1990). Na osnovu podataka o automatskoj i implicitnoj prirodi self sheme, pokazanih u prethodnim istraživanjima (Kupier, 1981), trebalo bi očekivati da će osoba, kod koje je neka crta veoma izražena, a ako je ona njoj istovremeno značajna, pa se i odgovarajuća shema brzo aktivira, brže obraditi zadatke u vezi sa selfom od osobe koja nije ekstremna na toj crti kao i u odnosu na druge zadatke koji nisu povezani sa selfom. Stoga, vremena odgovaranja mogu da daju informaciju koja je važna za ustanovljavanje individualne pozicije na različitim dimenzijama ličnosti. Crte koje su ili visoko deskriptivne ili nedeskriptivne mnogo se brže prepoznaju nego neutralne crte. Pošto su domeni za koje osobe nemaju artikulirane sheme teški za merenje, duže vreme odgovaranja je stoga znak slabije sheme.

Vreme odgovaranja se odnosi na psihološku zavisnu varijablu (Luce, 1986, str.1.). Veliki napredak u oblasti ovih istraživanja donela su istraživanja zasnovana na kompjutersko-telefonskom intervjuisanju, kao i u oblasti političke psihologije Basilija (1993, 1996) i koautora (Bassili & Bors, 1997; Bassili & Fletcher, 1991). Oni su koristili vremena odgovaranja kao indikatore koncepata (na primer, stabilnosti stavova i teškoće pitanja) i kao prediktore aktuelnog ponašanja. Bassili (1993) je pronašao da vreme odgovaranja predstavlja bolji prediktor razlike između glasačkih namera i aktuelnog glasačkog ponašanja nego verbalna mera sigurnosti (pitanje o finalitetu glasačkih namera).

Upotreba vremena odgovaranja u telefonskim intervjuima se uspešno primenjuje kako bi se merile sigurnost glasanja u kanadskoj politici (Bassili, 1993, 1995), kao i u radovima o američkoj politici (Huckfeldt, Levine, Morgan, & Sprague, 1998, 1999). Pored toga, neka empirijska istraživanja su pokazala da su vremena odgovaranja na pitanja o političkim stavovima dobri prediktori glasačkog

ponašanja (što je kraće vreme odgovaranja, to se bolje predviđa ponašanje) (Bassili, 1993, 1995; Bassili & Bors, 1997; Fazio & Williams, 1986; Fletcher, 2000).

U jednom od najobuhvatnijih istraživanja Fazio, vreme odgovaranja je bilo indikator primenjivosti stava i njegove jačine (Fazio, 1995). Primenjivost stava se definiše kao «verovatnoća da će stav biti prizvan iz memorije automatski, u susretu sa odgovarajućim objektom stava» (Fazio, 1995, str. 248). Primenjivost se često operacionalizuje u terminima vremena odgovaranja. Vreme odgovaranja je indikator stepena u kojem je evaluacija povezana sa objektom stava i lakoćom sa kojom ispitanici odgovaraju na pitanje o stavu. Kratko vreme odgovaranja na stavove trebalo bi da je manje pod uticajem irelevantnih faktora u situaciji odgovaranja. Stoga, vreme odgovaranja predstavlja važan aspekt jačine stava. Što su jači stavovi pronađeni kao prediktori ponašanja i otpornosti na promenu, vremena odgovaranja bolje predviđaju oba svojstva stava (Bargh, Chaiken, Govender, & Pratto, 1992; Bassili, 1996; Fazio, 1993, 1995; Krosnick & Petty, 1995).

Istraživanja koja su bila zasnovana na Faziovom modelu «merenja asocijacije evaluacije objekta» sugerišu da, što je stav snažniji, tim bolje predviđa ponašanje (Fazio, Chen, McDonel, & Sherman, 1982; Fazio, Powell & Williams, 1989), stabilniji je u vremenu (Fazio & Williams, 1986) i manje izložen uticaju persuazivnih poruka (Bassili & Fletcher, 1991) nego slab stav.

Novija istraživanja ukazuju na različite operacionalizacije shematičnih i shematičnih grupa ispitanika (Avants, Margolin & Kosten, 1996; Forehand, Deshpande & Reed, 2002; Forming, Nasby & McManus, 1998). Rani socijalni psiholozi su se fokusirali na upoređivanje razlika u obradi shematičnih i ashematičnih na različitim crtama (Bruch, Kaflowitz & Berger, 1988; Fong & Markus, 1982; Kendzierski, 1990; Kupier & Rogers, 1979; Ruvolo & Markus, 1992; Stein, Roeser & Markus, 1998; Thompson, 1985). U različitim oblastima istraživanja primenjene psihologije istraživači su pozajmili ove konstrukte kako bi razumeli kogniciju, afekte i ponašanja (Cash & Labarage, 1996; Estabrooks & Coruneya, 1997; Stein, 1994).

Neki autori su otišli dalje od generičke prirode self-sheme i postulirali postojanje specifičnih shema, kao što je akademska self-shema ili profesionalna

self-shema (Tarquinio & Somat, 2001). Novija istraživanja self-shema su počela da se sprovede poslednjih godina u različitim domenima, kao što je prosocijalno ponašanje (Forming et al., 1998), akademsko postignuće (Tarquinio & Somat, 2001), rod (Markus et al., 1982), samopoimanje (Stein, 1994) i kultura (Kanagawa, Cross & Markus, 2001).

Istraživanja u oblasti socijalne psihologije naglašavaju substancijalni značaj i funkcionalnu ulogu self-sheme. U različitim empirijskim istraživanjima pronađeno je, da kada postoji dobro artikulirana shema o selfu, takođe postoje i konzistentna ponašanja. Pored toga tada se se donose i konzistentne odluke, kao i dobre procene sebe i drugog u tom domenu (Roediger, Mead & Bergman, 2001). U oblasti socijalne psihologije i interpersonalnih odnosa i procene karakteristika ličnosti drugih, rezultati pokazuju i da su ispitanici skloni da procenjuju kod drugih one karakteristike za koje i sami imaju razvijene i artikulirane sheme (Fong & Markus, 1982).

Za ovaj rad najvažnija su istraživanja su pokazala da se brže obrađuju informacije koje su kongruentne sa self-shemom nego one koje nisu kongruentne sa njom.

Muler i saradnici (Mueller et al., 1986) pronašli su sličan obrnuti U-efekat kao i Kupier (Kupier, 1981) koristeći drugi skup prideva. Ispitanici su imali zadatak da naznače stepen u kojem su ti pridevi bili distinktivni i deskriptivni za njih. Jednofaktorska analiza pokazala je značajan efekat prosečnih vremena odgovaranja za različite nivoe distinktivnosti i dala osnovu za zaključak u prilog obrnutog U-efekta.

Kasi i Trijon su primenili njihov metod duplog pritiska (odvajanje vremena odgovaranja od PRT) ¹ na ajtemima ličnosti iz dva različita inventara (Casey & Tryon, 2001). Oni su testirali hipotezu o obrnutom U-efektu, t.j. da PRT proseci za najniže i najviše odgovore moraju biti manji od proseka odgovora na srednje lociranim alternativama. Zaključili su da većina ispitanika ispoljava ovaj efekat na dva domena ličnosti koje su oni ispitivali. Pored prethodno spomenutih, i drugi autori su potvrdili obrnuti U-efekat (na primer, Fekken & Holden, 1992, 1994;

¹ PRT- prosek standardizovanih vremena odgovaranja (Casey and Tryon, 2001)

Hedlund, 2010; Holden & Fekken, 1993; Holden, Fekken, Cotton, 1991; Popham & Holden, 1990), iako njihova istraživanja nisu bila prvenstveno usmerena na testiranje hipoteze o obrnutom U-efektu. Bližim uvidom u prethodna istraživanja stiče se utisak da obrnuta U-kriva opisuje odnos između pozicije na crti i vremena odgovaranja. Ipak, ta teza nije potvrđena dovoljnim brojem istraživanja, kao što se uobičajeno misli.

Vasilopoulos i saradnici došli su do zaključka da dužina vremena odgovaranja u iskrenoj i situaciji “prikaži se bolje” zavisi od instrukcije (Vasilopoulos, Reilly, & Leaman, 2000). U istraživanju na 166 ispitanika, Vasilopoulos i saradnici su ispitivali efekat poznavanja posla i upravljanja impresijom na vremena odgovaranja i skorove na skali ličnosti i zadatku procene situacije. Pokazali su, da je vreme odgovaranja na stavke zavisilo od toga, koliko ispitanik poznaje posao koji je u pitanju. Grupa ispitanika koja je bila detaljno upoznata sa poslom za koji su se prijavljivali, je imala kraće vreme odgovaranja nego ispitanici koji su bili manje upoznati sa poslom.

Shoss i Strube su temeljnije ispitivali zaključke Vasilopulosa i saradnika (Vasilopoulos, Reilly & Leaman, 2000) sa namerom da predlože model socijalno poželjnog odgovaranja (Shoss & Strube, 2011). Ispitanicima je bio zadavan NEO-FFI upitnik u tri situacije : prikaži se iskreno, prikaži se bolje i prikaži se u skladu sa specifičnim uputstvom, koji je sadržao temeljniji prikaz posla menadžera prodaje. Posebno su se interesovali za vremena odgovaranja u ove tri situacije, očekujući kraće vreme odgovaranja u iskrenoj situaciji, kao i specifičnije definisan obrnuti-U odnos između skorova i vremena odgovaranja u ove tri situacije. Rezultati su pokazali, da su ispitanici duže odgovarali u iskrenoj situaciji, nego u ostalima. Pored toga, obrnuti U-efekat pokazao se samo u iskrenoj situaciji.

Objašnjenja vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti

Obrnuti U efekt. Pokazano je da se brže obrađuju stimulusi koji se odnose na crte ličnosti koje se ili u potpunosti odnose ili se u potpunosti ne odnose na osobe (Fekken & Holden, 1992), a da se sporije obrađuju ukoliko se samo delimično odnose na njih. Ako znamo da je neka osobina kod nas samo delimično izražena, a treba da donesemo odluku u kojoj nas meri opisuje stimulus koji je u skladu sa tim crtom, pokazano je da će to zahtevati duže vreme. Zamislimo da odgovaramo na upitnik o specifičnom aspektu naše ličnosti, recimo o druželjubivosti. Prva odluka koju treba da donesemo je «da li smo druželjubivi ili ne?». Ukoliko bismo bili bliži, bilo kom od dva ekstrema, pozitivnom («izrazito sam druželjubiv»), ili negativnom («uopšte nisam druželjubiv»), takva će situacija voditi do bržeg donošenja odluke o stepenu druželjubivosti. Naime, ovakva situacija je povezana sa više i bolje organizovanom crtom. To onda dovodi do brže aktivacije sheme o toj dimenziji ličnosti. Dalje, ona ubrzava obradu i omogućuje brže donošenje odluke o stepenu druželjubivosti. Stoga, ajtemi koji su ili u potpunosti konzistentni ili u potpunosti nekonzistentni sa shemom izazivaju brže vreme odgovaranja u odnosu na srednje ajteme, koji su za nas umereno deskriptivni. To dalje znači da bi vreme odgovaranja na stavke koje su povezane sa crtom, trebalo da bude kraće kod ispitanika koji su izrazito visoko ili nisko pozicionirani na toj crti. Ovaj sklop odgovora, potvrđen u prethodnim istraživanjima, nazvan je obrnutim U-efektom (Casey & Tryon, 2001; Kupier, 1981, Mueller, Thompson & Dugan, 1986). Kupier je poređao ajteme za svakog ispitanika u četiri kategorije referentnosti ili značajnosti, i onda je računao prosečna vremena odgovaranja za svaku od grupa (Kupier, 1981). Anova i *post hoc* poređenja su ukazala da postoji obrnuti U-trend. Drugim rečima, Kupier je pronašao, da je vreme odgovaranja kraće za ajteme koji su visoko ili nisko grupisani, nego za srednje grupe (Kupier, 1981).

Model upravljanja impresijom. Kako bi se opisala veza između upravljanja impresijom i vremena odgovaranja predložena su tri modela: model semantičkog uvežbavanja, model self sheme, i model usvojene sheme. Ovi modeli se razlikuju po

stepenu u kojem iskreno odgovaranje i odgovaranje pod uticajem upravljanja impresijom, zahtevaju slične kognitivne procese. Ova tri modela nude različite predikcije o vezi između upravljanja impresijom i vremena odgovaranja.

Model semantičkog vežbanja. Ovaj model objašnjava povezanost kraćeg vremena odgovaranja i upravljanja impresijom (Hsu et al., 1989; McManus, 1999). Prema modelu, upravljanje impresijom i iskreno odgovaranje oslanjaju se na kognitivne procese. Odgovaranje u skladu sa upravljanjem impresijom podrazumeva proces semantičke procene stepena u kojem se stavka podudara sa željenom slikom, dok iskreno odgovaranje podrazumeva procenu koliko stavka opsiuje osobu i koliko se uklapa u njenu sliku o njoj samoj. Pošto je semantička evaluacija manje zahtevan kognitivni proces nego evaluacija koja se odnosi na self (Rogers, Kupier, Kirker, 1977), upravljanje impresijom je povezano sa kraćim vremenom odgovaranja.

Self- Shema model upravljanja impresijom. Ovaj model su predložili MekDaniel i Tim kako bi objasnili nalaze da je upravljanje impresijom povezano sa sporijim odgovaranjem (McDaniel & Tim, 1990). Osoba koja nastoji da ostavi impresiju inicijalno priziva self shemu u iskrenom odgovaranju. Kada je iskren odgovor konzistentan sa željenom impresijom, nema potrebe da se odgovara da bi se ostavio određen utisak, ali kada odgovor nije usklađen sa željenim utiskom, onda se on izaziva. Zbog čega je ovaj odgovor praćen dužim vremenom? Prvo, za razliku od iskrenog, ovaj odgovor nije usklađen sa odgovarajućom self shemom. Istraživanja su pokazala da kada odgovor nije u skladu sa shemom, dolazi do dužeg vremena odgovaranja. Strah od otkrivanja i potreba da zadrže značajnu informaciju izaziva emocionalnu pobuđenost, koja opet dovodi do produženja vremena odgovaranja.

Integrativni model upravljanja impresijom. Na osnovu radova Rogersa (1974a, 1974b) Holden, Feken i Koton (Holden, Fekken, & Cotton, 1991) su zaključili da se kognitivni proces, koji stoji u osnovi iskrenog odgovaranja na stavke iz upitnika ličnosti sastoji iz četiri nivoa. Karakteristike stavke i individualne razlike utiču na vreme odgovaranja na svakom nivou. Na prvom

nivou, enkodiranja stimulusa, vreme odgovaranja je funkcija čitalačke pismenosti-brzine čitanja i dužine ajtema. Što je brža sposobnost čitanja i što je sposobnost povezivanja pojmova viša, to je i vreme odgovaranja kraće (Tetrick, 1989 ; Holden, Fekken & Jackson, 1985). Na drugom nivou, razumevanja stimulusa, vreme odgovaranja je pod uticajem verbalne sposobnosti i formata stavke, pa se mogu očekivati kraća vremena odgovaranja kod ispitanika koji imaju više verbalne sposobnosti i za ajteme koji su pozitivno formulisani, jednostavni i kratki (Dunn, Lushene & O'Neil, 1972; Rogers, 1973). Najveći deo varijanse vremena odgovaranja se može objasniti na ovom nivou. Na trećem nivou (Kelly, 1955), koji je prema Keliju nazvan nivo samoznačajnosti (samoreferentnosti, važnosti za Ja; prim. engl. *self-reference*), ajtem se povezuje sa odgovarajućom self-shemom. Vremena odgovaranja na ovom nivou su pod uticajem organizacije sheme i sadržaja ajtema, pa bi trebalo da se brže obrađuju ajtemi koji su u skladu sa samoreferentnom shemom i koji su jasni (Holden et al., 1991; Kupier, 1981; Markus, 1977; Popham & Holden, 1990). Na krajnjem nivou, nivou odabiranja odgovora, vremena odgovaranja su pod uticajem motornih veština i broja ponuđenih odgovora. Što je osoba veštija i što je manji broj ponuđenih odgovora, vreme odgovaranja će biti kraće (Holden et al.1991; Rogers, 1974b).

Inteligencija

Uloga vremena odgovaranja u proceni intelektualne sposobnosti

Vreme odgovaranja igra važnu ulogu u istraživanjima intelektualnih sposobnosti već duže od jednog veka. U prvoj dekadi ovih istraživanja, studije su pronalazile da je kraće vreme odgovaranja povezano sa višim pozicijama i višom mentalnom sposobnošću merenom različitim testovima (Beck, 1933, prema Deary, 2000). U okviru paradigme informacionog procesiranja, Hik (prema Deary, 2000) je primenio proceduru merenja vremena odgovaranja koju je sistematski varirao u odnosu na broj izbora, uključujući i nulu, a poslednje je bilo jednostavno vreme odgovaranja. Pronašao je da je nivo u kojem se vreme odgovaranja usporava

povezan sa brojem izbora. Roth (1964) je našao da je ovaj pad povezan sa razlikama u mentalnim sposobnostima i njegovi nalazi su naveli Ajzenka (Eysenck, 1967) da ukaže da jednostavno vreme odgovaranja nije povezano sa razlikama u mentalnim sposobnostima, već da je pad važna kauzalna komponenta ove veze. Ipak, dalji rad je pokazao da je izbor, pa čak i jednostavno vreme odgovaranja, povezan sa skorovima na mentalnim sposobnostima u višoj meri nego Hikov nagib (Deary, 2000). Pretpostavljeno je da različiti kauzalni mehanizmi leže u osnovi ove veze, od bazičnih procesa (kao što je brzina informacionog procesiranja u nervnom sistemu) do viših nivoa (kao što su pažnja, učenje i motivacija) (Neubauer, 1997).

Problem ovih istraživanja je što su sprovedena na uzorcima koji su uglavnom podrazumevali mlade ispitanike viših mentalnih sposobnosti, najčešće studente. Stoga je Nettelbeck (1987) ispitao veći uzorak ispitanika normalne populacije. U prethodnom radu (Deary, Der, & Ford, 2001), pronađene su korelacije testova sposobnosti i vremena odgovaranja na velikom uzorku od 900 ispitanika starosti do 56 godina. Skorovi na prvom delu (AL4) su bili upotrebljeni kao mentalne sposobnosti. Jednostavni i testovi prisilnog izbora su mereni na jedinici koja je slična Hickovom nagibu. AL4 skorovi su korelirali $-.31$ sa jednostavnim vremenom odgovaranja i $-.49$ sa četiri vremena odgovaranja. Ove korelacije se nisu razlikovale statistički kod grupa koje su definisane polom, socijalnom klasom, obrazovanjem i nivoom grešaka u izbornom vremenu odgovaranja. Vrednost vremena odgovaranja za prisilan izbor je bila $.32$, kao što je naglasio Džensen (Jensen, 1987). Rezultati Spirmana ukazuju da na testovima mentalnih sposobnosti rezultati opadaju sa uzrastom (Spearman, 1926; prema Deary, 2000). Istraživanja koja su ispitivala ovu hipotezu su najčešće koristila baterije mentalnih sposobnosti i istražila različite nivoe mentalne sposobnosti u prosečnim interkorelacijama kao i procenat varijanse objašnjene prvom glavnom komponentnom (Deary et al., 1996). Na osnovu ovih rezultata može se objasniti nelinearna veza svake dve udaljene mere na nižim nivoima mentalnih sposobnosti. Pokrivanjem punog spektra mentalnih sposobnosti bi se očekivala nelinearna veza mentalnih sposobnosti sa merama latenci na nižim nivoima sposobnosti.

Povezanost bazičnih dimenzija ličnosti i kognitivnih sposobnosti

Povezanost dva aspekta individualnih razlika intelektualne sposobnosti i bazičnih dimenzija ličnosti bila je predmet brojnih istraživanja, ali na žalost napori da se ove veze objasne nisu dali jednoznačne rezultate (Ackerman & Heggstad, 1997; Collis & Messick, 2001; Furnham, Forde, & Cotter, 1998; Goff & Ackerman, 1992; Kyllonen, 1997; Zeidner, 1995). Jedini nesumnjivi dokaz povezanosti dimenzija ličnosti operacionalizovane preko petofaktorskog modela BIG FIVE (McCrae & Costa, 1983) i inteligencije je veza Otvorenosti (O) sa generalnim faktorom inteligencije (Kyllonen, 1997; Moutafi, Furnham, & Crump, 2003) i numeričkim faktorom (Kyllonen, 1997), kao i nepostojanje povezanosti dimenzije Saradljivosti (A) sa inteligencijom.

Korelacije Savesnosti (C) i inteligencije nisu jednoznačne, pa su tako u radovima pronađene i negativne (Allik & Realo, 1997; Demetriou, Kyriakides, & Avraamidou, 2003; Furnham, Chamorro-Premuzic, & Moutafi, submitted for publication; Moutafi et al., 2003; Moutafi, Furnham, & Paltiel, 2004) i nulte korelacije (Ackerman & Heggstad, 1997).

U nekoliko radova je pronađena veza Ekstraverzije (E) i inteligencije (Zeidner & Matthews, 2000), premda za ovu dimenziju rezultati nisu konzistenti, pa je u nekoliko radova pronađena veza u pozitivnom (Ackerman & Heggstad, 1997; Lynn, Hampson, & Magee, 1984), a u drugim u negativnom smeru (Furnham et al., 1998; Moutafi et al., 2003).

Značajne negativne korelacije inteligencije i ličnosti pronađene su između Neuroticizma (N) i intelektualne sposobnosti (Ackerman & Heggstad, 1997; Kyllonen, 1997; Moutafi et al., 2003). Eysenk (1967) je tvrdio da anksiozne osobe posvećuju više vremena na testu irelevantnim obradama, što utiče na smanjenje postignuća na testu. Izgleda tako da je dimenzija Neuroticizma (N) pre povezana sa postignućem na testu, nego sa inteligencijom, pa da stoga utiče na iskustvo rada testa, što može da dovede do nižeg postignuća (Moutafi et al., 2003; Hembree, 1988).

Cilj rada

Iz datog pregleda relevantne literature ne može se sa sigurnošću dati odgovor na sledeća pitanja: Da li mere vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti imaju bolju ili lošiju valjanost, kriterijumsku validnost, pouzdanost i faktorsku strukturu u odnosu na merenje ličnosti putem self-report mera kada se ispitanju u kontekstu koji inače pogađa self-report mere, tako što ispitanik na isto pitanje produkuje dva odgovora istovremeno i u kakvoj su vezi te mere sa inteligencijom i sa kontrolnim skalama za merenje socijalno poželjnog odgovaranja? Da li je ispitanicima potrebno duže ili kraće vreme kad treba lažno da se predstave i kako se to vreme razlikuje od predstavljanja u standardnoj eksperimentalnoj i situaciji realnog konkurisanja za posao? Potom, na koji način se menja struktura skorova kada ispitanici popunjavaju upitnike ličnosti u uslovima realne i eksperimentalne selekcije?

Cilj ovog istraživanja bilo je utvrđivanje relacija između bazičnih dimenzija ličnosti (SR), efiksanosti kognitivnog procesiranja i dimenzija socijalno poželjnog odgovaranja i vremena odgovaranja (RT) na stavke u testovima ličnosti u četiri testovne situacije. Tri od njih se odnose na eksperimentalno zadavanje upitnika ličnosti pod uticajem instrukcija: da se predstave iskreno (S1), da se predstave bolje (S2) i da se predstave loše (S3). Četvrta situacija se odnosi na popunjavanje upitnika ličnosti prilikom konkurisanja za posao, pod uticajem instrukcije da se predstave iskreno (S4). Iako su ispitanici u situacijama S1 i S4 imali iste instrukcije, da se predstave iskreno, ove situacije nisu identične, jer su ispitanici u situaciji S4 popunjavali upitnik ličnosti u uslovima konkurisanja za posao, a ispitanici u situaciji S1 su popunjavali upitnik ličnosti u situaciji kada su ispunjavali studentske obaveze.

Iz ovako definisanog opšteg cilja definisana su tri specifična cilja istraživanja. Kao prvo, pokušali smo da utvrdimo metrijske karakteristike vremena latencije u odgovorima na upitnicima ličnosti, kao i njihovog ponašanja u različitim situacijama.

Drugi deo rada usmeren je na ispitivanje veza između vremena odgovaranja na bazičnim dimenzijama ličnosti i mera samoprocene na istim dimenzijama u četiri

situacije. U ovom delu očekivano je da se dobije odgovora na pitanje vrste shematizacije koja se aktivira prilikom davanja odgovora na upitniku ličnosti kao i da li je odnos između vremena odgovaranja i odgovora onakav kakav je utvrđen u prethodnim istraživanjima, odnosno da li odgovara U krivulji, u četiri situacije: S1, S2, S3 i S4?

Treći deo usmeren je na ispitivanje efekata instrukcije na mere samoprocene. Planirano je da se dobijeni rezultati uporede sa obimnom građom prethodnih istraživanja koja i dalje nisu dala jednoznačan odgovor na pitanje da li odgovaranje na upitnicima ličnosti podrazumeva set ili stil odgovaranja. U zavisnosti od odgovora na ovo pitanje, zavise i buduća pretpostavljena očekivanja. Naime, ukoliko bi ovo istraživanje pokazalo da nema efekta situacije, onda bismo rezultate protumačili u skladu sa stilom odgovaranja. U suprotnom, rezultati bi bili skladu sa nalazima koji su govorili u prilog koncepta "seta odgovaranja". Ispitivan je i odnos self-report mera na dimenzijama ličnosti u tri situacije sa merama socijalne poželjnosti i inteligencije.

U skladu sa ovde formulisanim ciljem teze i osloncem na prethodna istraživanja prikazana u uvodnom delu, formulisane su i radne hipoteze, date u nastavku teksta.

Hipoteze

Hipoteza 1a.

Na osnovu rezultata koji su pokazali da ispitanici pod dejstvom instrukcije menjaju vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti (Kurtz, 2008; Holden & Hibbs, 1995), očekujemo da će to ispitanici činiti tako da im se vremena odgovaranja u tim situacijama promene u odnosu na kontrolnu situaciju, u kojoj se radi bez instrukcije. Holden i saradnici (1992) su predložili model prema kojem će ispitanici koji odgovaraju u situaciji «prikaži se lošije», u poređenju sa standardnom situacijom, brže odgovarati na stavke koje se odnose na nepoželjne dimenzije, a sporije na stavke koje su socijalno poželjne. Empirijski dokazi u prilog ovog modela mogu se naći u sledećim istraživanjima: (Brunetti, Schlottmann, Scott, & Hollrah, 1998; Esser & Schneider, 1998; Holden, 1995, 1998; Holden & Hibbs, 1995; Holden & Kroner, 1992).

S obzirom na nerazjašnjenu prirodu odnosa između iskrivljenog odgovaranja i vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti, ovo istraživanje je sprovedeno sa namerom rasvetljavanja tog odnosa. Ukoliko laganje zahteva vreme, onda bi trebalo da se u situacijama «prikaži se bolje» i «prikaži se lošije» povećava vreme odgovaranja ispitanika na stavke u odnosu na vreme u iskrenoj situaciji. Veličina tih razlika bi u odnosu na iskrenu situaciju trebalo da bude veća u situaciji „prikaži se lošije“ nego «prikaži se bolje». Ukoliko je laganje jednostavan proces, trebalo bi da se utvrde kraća vremena odgovaranja u situaciji «prikaži se bolje» i «prikaži se lošije», a ako je laganje kompleksan fenomen, onda bi trebalo da se dobije značajan efekat interakcije situacije i brzine odgovaranja.

Ukoliko bi se moglo pokazati da standardna situacija predstavlja zadatak samoprocene, a da instrukcija prikazivanja u određenom svetlu predstavlja zadatak semantičke verifikacije, ovaj predloženi model bi bio od neizmerne važnosti za sprovedeno istraživanje. Standardna instrukcija očito predstavlja zadatak samoprocene, jer instrukcija zahteva od ispitanika da označi u kojoj meri ga stavke opisuju. Sa druge strane, instrukcija za prikazivanjem u određenom svetlu zahteva od ispitanika da proceni značenje svake stavke. Da li ajtem znači

psihopatologiju ili normalnost? Stoga, ako pretpostavimo da ispitanici zaista slede instrukciju prilikom davanja odgovora, duža vremena odgovaranja od standardne grupe bi bila u skladu sa modelom T.B. Rogersa.

Hipoteza 1b.

Očekujemo da će ispitanici u selekcionoj situaciji imati duža vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti u odnosu na ispitanike u iskrenoj situaciji.

Na osnovu rezultata istraživanja koja su pokazala da se skorovi ispitanika menjaju u situaciji selekcije (Stark et al., 2001; Rosse et al., 1998; Barrick & Mount, 1996; Kroger & Wood, 1993) u odnosu na standardnu testovnu situaciju, u ovom istraživanju proveravamo da li će selekciona situacija imati isti takav efekat na vremena odgovaranja. Ako zaista važi da je selekciona situacija motivacioni okidač za lažiranje skorova (koje je povezano sa dužim vremenima odgovaranja), onda bi trebalo da se u ovom istraživanju dobiju duža vremena reagovanja u selekcionoj situaciji nego u kontrolnoj situaciji.

Hipoteza 1c.

Očekujemo da će ispitanici sa višim skorovima na ekstraverziji, nižim skorovima na neuroticizmu, i nižim skorovima na savesnosti i saradljivosti imati kraće vreme odgovaranja.

Na osnovu znanja o povezanosti skorova na testovima intelektualnih sposobnosti i skorova na testovima ličnosti, pretpostavljamo da će se pokazati da osobe sa nadprosečnim skorovima na ekstraverziji, i ispodprosečnim skorovima na neuroticizmu, savesnosti i saradljivosti imaju duže vreme odgovaranja u odgovaranju (Ackerman & Heggestad, 1997; Kyllonen, 1997; Moutafi et al., 2003).

Hipoteza 1d.

Ispitanici iznadprosečnih skorova na testovima intelektualnih sposobnosti će imati kraće vreme odgovaranja od ispitanika ispodprosečnih intelektualnih sposobnosti

Na osnovu rezultata prethodnih istraživanja u kojima je utvrđena korelacija između brzine obrade informacija i postignuća na testovima kognitivnih

sposobnosti (Beck, 1933; Der, 1998; Der, 1998; Der & Deary, 2003; Deary, 2000; Deary et al., 1996; 2000; 2001; Eysenck, 1967; Hick, 1952 ; Johnson et al., 1985; Neubauer, 1997; Nettelbeck, 1987; Peak & Boring, 1926; Spearman, 1926), očekujemo da će ispitanici koji imaju natprosečne skorove na testovima inteligencije davati brže odgovore na planiranim testovima od ispitanika sa ispodprosečnim skorovima na testovima intelektualnih sposobnosti.

Hipoteza 2.

Očekujemo da će postojati povezanost između vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti i mera samoprocene na upitnicima ličnosti u obliku obrnute U-krivulje

Rezultati prethodnih istraživanja su pokazali da postoji povezanost između vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti i mera samoprocene na upitnicima ličnosti (Casey & Tryon, 2001; Kupier, 1981; Fekken i Holden, 1992, 1994; Holden & Fekken, 1993; Holden, Fekken, Cotton, 1991; Mueller, Thompson, Dugan, 1986; Popham & Holden, 1990). U ovim radovima pokazano je da ispitanici koji zaokružuju ekstremne skorove na stavkama iz inventara ličnosti (bilo visoke, bilo niske) takođe i odgovaraju brže na njih, dok oni koji odgovaraju umereno imaju duže vreme odgovaranja. U literaturi je ova povezanost poznata pod nazivom „obrnuti U-efekat“, jer je funkcija koja je predstavlja kvadratna funkcija koja ima oblik obrnutog U. U skladu sa tim rezultatima, u našem radu očekujemo da će ispitanici koji na merama samoprocene na upitniku HEDONICA imaju ekstremene skorove (pošto su u pitanju petostepene skale, onda visoki skorovi predstavljaju odgovore 5, a niski odgovore 1) imati kraće vreme odgovaranja na tim stavkama, dok će ispitanici koji imaju umerene skorove (2, 3 i 4) imati duže vreme odgovaranja.

Hipoteza 3.

Očekuje se najveći efekat promene odgovora u situaciji eksperimentalno indukovanoj laganja, nešto niži u situaciji selekcije, a najniži u iskrenoj situaciji.

Još specifičnije, očekujemo da će promene vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti biti najveće u situaciji eksperimentalno indukovano gaganja, a nešto manje u selekcionoj situaciji u odnosu na kontrolnu situaciju. U meta-analitičkoj studiji Morgensona i saradnika (Morgenson et al., 2007), iznesen je podatak da se mere samoprocene najviše menjaju pod uticajem lažiranja u eksperimentalno indukovanim, a ne selekcionim situacijama, kao što se to ranije mislilo. Kako nema podataka o tome kako se pod uticajem različite stvarne ili zamišljene selekcije menjaju vremena odgovaranja, iznosimo pretpostavku da će se mere vremena odgovaranja ponašati kao i mere samoprocene. Kako će u ovom istraživanju direktno biti prikupljeni podaci i pod dejstvom realne situacije selekcije i pod dejstvom instrukcija „prikaži se bolje“ i „prikaži se lošije“, imamo mogućnost da direktno izmerimo veličine efekta promene vremena odgovaranja u ovim uslovima.

Na osnovu rezultata koji su pokazali da ispitanici u situaciji kada im je data instrukcija da se prikažu neiskreno iskrivljuju odgovore na upitnicima ličnosti očekuje se da će ispitanici u situacijama S2 i S3 imati više skorove na dimenzijama E, A, C i O, a manje na N, H, D i I od ispitanika u S1 i S4 situacijama (Hough, Eaton, Dunnette, Kamp & Mc-Cloy, 1990; Hoeth, Büttel & Feyerabend, 1967; Krahé & Hermann, 2003; Kubinger, 1996, 2002; Lammers & Frankenfeld, 1999; Piedmont et al., 2000; Schmit & Ryan, 2000).

Metod

Uzorak

Radi odgovora na probleme formulisane ciljevima 1 i 2, vremena odgovaranja u odgovaranju na upitnicima ličnosti ispitivana su na uzorku od 284 ispitanice koje su popunjavale upitnik ličnosti u okviru konkurisanja za posao, u realnim uslovima u okviru kojih nisu bile instruisane kako da odgovaraju i na koji način da se prikažu (S4) i 227 ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u tri eksperimentalne situacije u okviru kojih im je u svakoj data instrukcija kako da odgovaraju, to jest, da se predstave iskreno (S1), da se predstave bolje (S2) i da se predstave lošije (S3).

Nacrt

Nacrt ovog istraživanja omogućava zaključivanje koje do sada u literaturi nije spomenuto. Naime, ovakvim dizajnom istraživanja postiže se mogućnost prevazilaženja i onog tipa istraživanja usmerenog na poređenje ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije, kao i onih koji se bave uslovima motivacionog, eksperimentalnog iskrivljavanja odgovora. U nastavku je detaljno opisan istraživački nacrt ovog rada.

Nacrt ovog istraživanja je dvojak. Prvi deo se odnosi na ispitivanje faktora koji utiču na mere vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti. Taj deo rada predstavljen je dvofaktorskim nacrtom, putem kojeg je ispitivan efekat varijabli instrukcije i situacije selekcije na vreme odgovaranja na upitnicima ličnosti. Varijable od interesa u ovom delu istraživanja su: vreme odgovaranja (numerička varijabla, zavisna); instrukcija - tri nivoa: da se predstave u pozitivnom svetlu, da se predstave u negativnom svetlu, i bez instrukcije (kategorička, nezavisna) (227 studenata prve godine psihologije); selekciona situacija - tri nivoa: stvarna profesionalna selekcija, eksperimentalno indukovana profesionalna selekcija, i standardna situacija (kategorička, nezavisna)(Nž=284).

Drugi deo rada se odnosi na ispitivanje veza i puteva varijabli vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti sa vremenima na intelektualnim

sposobnostima i merama samoprocene. U ovom domenu istraživanje je i korelaciono. Numeričke varijable čije će veze biti ispitane su: vreme odgovaranja (sekunde) na upitnicima ličnosti, vreme odgovaranja (sekunde) na upitnicima socijalne poželjnosti, vreme odgovaranja (sekunde) na testovima intelektualnih sposobnosti, mere samoprocene socijalne poželjnosti, mere samoprocene ličnosti, i mere postignuća na testu intelektualnih sposobnosti.

Varijable u istraživanju

U ovom odeljku dati su nazivi varijabli korišćenih u izradi teze uz kratak opis njihovih karakteristika.

Bazične dimenzije ličnosti. Bazične dimenzije ličnosti merene su inventarom HEDONICA (Knežević & Opačić, 2011, submitted), koji je zasnovan na hijerarhijskom modelu odnosa bazičnih dimenzija ličnosti. To znači da su dimenzije domena (osam bazičnih dimenzija ličnosti) bazirane na dimenzijama nižeg reda (modaliteti). Inventar se sastoji od ukupno 280 petostepenih stavki Likertovog tipa koje mere osam dimenzija koje stoje u osnovi ovog instrumenta: pet bazičnih dimenzija ličnosti (preuzete iz modela velikih pet), skala za procenu amoralnog ponašanja, skala namenjena merenju dispozicije sklonosti psihozi ili "dezintegraciji" psihičkih sistema (Knežević et al, submitted) i skala namenjene merenju impulsivnosti. Prvih pet dimenzija imaju isti predmet merenja kao i NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1995). Model velikih pet pretpostavlja da bazične dispozicije ličnosti čini pet dimenzija: Neurotizam, Ekstraverzija, Otvorenost, Saradljivost i Savesnost. Svaka od dimenzija se sastoji iz šest faceta. Šesta dimenzija je skala «Amoral» koja obuhvata 6 faceta: projekcija i racionalizacija amoralnih impulsa, resentiman, makijavelizam, sadizam, osvetoljubivost i pasivna amoralnost. Rezultat se iskazuje kao skor na svakoj od subskala, ali i kao jedinstveni ukupni skor (A). Sedma dimenzija je skala «Dezitegracija» koja je deo inventara za procenu opšte dispozicije ka "psihozi"- DELTA 10, a koja obuhvata 10 faceta: GEI (generalna egzekutivna disfunkcija), PD (perceptivne distorzije), P (paranoja), D (depresija), FA (zaravnjeni afekat), SOD (somatoformna disregulacija), EA (povećana svesnost), MT (magijsko mišljenje), M (manija) i SA (socijalna

anhedonija). Rezultat se iskazuje kao skor na svakoj od subskala, ali i kao jedinstveni ukupni skor (D). Osmo dimenzija je skala «Impulsivnost» koja obuhvata tri subskale: nisku kontrolu impulsa, hedonizam i lenjost. Rezultat se iskazuje kao skor na svakoj od subskala, ali i kao jedinstveni ukupni skor (I).

Socijalna poželjnost. Sklonost socijalno poželjnom odgovaranju operacionalizovana je kao dvodimenzionalni fenomen, sastavljen iz dva konstrukta: samoobmanjivanje (tendencija da nesvesnog ostavljanja socijalno poželjnog utiska, koji je prevashodno posledica tendencije da se prikrivaju loše osobine, ponašanja, misli, tj. da se negira psihopatologija) i upravljanje impresijom (ciljano i svesno lažno, socijalno poželjno predstavljenje drugima). Sklonosti ka prikazivanju u socijalno poželjnom svetlu se u ovom istraživanju meri „*Balansiranim inventarom socijalno poželjnog odgovaranja*“ (BIRD, Paulhus, 1988; Peruničić & Knežević, 2007). BIRD stavke, kojih ima 40, predstavljene su kao izjavne rečenice, a ispitanici na njih odgovaraju označavanjem stepena u kojem ih svaka od stavki opisuje na petostepenoj skali Likertovog tipa (od 1 - u potpunosti me ne opisuje do 5 - u potpunosti me opisuje). Stavke se balansirano skoruju. Svaka druga stavka se rekodira nakon prikupljanja podataka. Nakon rekodiranja negativnih ajtema, dodaje se jedan poen za svaki ekstremni odgovor. Onda se izvuče prosek prvih dvadeset stavki - što će predstavljati skor na SDE, i prosek drugih dvadeset stavki - što će predstavljati skor ispitanika na IM. Stoga je ukupan skor na skali SDE i IM od 0 do 20.

Baterija za procenu intelektualnih sposobnosti. Ovu bateriju čine delovi baterije za procenu intelektualnih sposobnosti KOG9 Momirovića i saradnika koja je dizajnirana da procenjuje efikasnost kognitivnog procesiranja informacija na osnovu kibernetičkog modela ličnosti (Wolf i sar, 1992).

Iz ove baterije preuzeti su testovi ALF7, AL4 i IT2 (Catell, 1971; Wolf i sar., 1992). ALF7 i AL4 predstavljaju verbalne testove brzine koji su unutar kibernetičkog prostora korišćeni za procenu efikasnosti serijalnog procesiranja. ALF7 se sastoji iz 39 pitanja višestrukog izbora koji predstavljaju zadatke analogija, dok se AL4 sastoji iz 40 zadataka suđenja. Vreme predviđeno za rad ovih testova je ograničeno na dva minuta.

Pored ovih testova primenjeni su i testovi rečnika, ravenovih progresivnih matrica, trodimenzionalnog prostora, zamena, tripleta brojeva i prebrojavanja slova

Test rečnika (Knežević i Opačić, 2011b) se sastoji od 56 pitanja opšte informisanosti sa višestrukim izborom. *Ravenove progresivne matrice*. Korišćeno je 18 zadataka iz standardne i napredne verzije izvornog testa za koje je pokazano da imaju dobre metrijske odlike (Pallier et al., 2002; Stankov, 2000). Ispitanicima se prikazuje 3x3 matrica, sa nedostajućim segmentom u donjoj desnoj ćeliji i uputstvom da među šest ponuđenih simbola identifikuju onaj kojim se kompletira slikovni obrazac. *Test zamena* [eng. swaps test] (Stankov, 2000) se sastoji od 20 zadataka. Na svakom zadatku ispitanicima se najpre prikazuje niz od tri simbola, a potom i verbalne instrukcije na osnovu kojih treba na mentalnom planu izvršiti zamene položaja simbola. Konačno, od ispitanika se traži da odgovore na pitanje o konačnom redosledu simbola.

Test tripleta brojeva [eng. the triplet numbers test] (Stankov, 2000) kao stimulouse koristi nizove od tri cifre. Zadatak ispitanika je da prepoznaju da li je unutar prikazanog skupa zadovoljeno specifično pravilo (npr. „Odgovorite sa 'Da' ukoliko je broj 3 bio prikazan na ekranu“), pri čemu u narednoj seriji pravilo postaje složenije (npr. „Odgovorite sa 'Da' ukoliko je druga cifra u nizu najveća“).

Test prebrojavanja slova [eng. counting letters] (Stankov, 2000) se sastoji od 22 zadatka u kojima je potrebno prebrojati koliko su se puta u nizu od 10 do 12 slova pojavila za zadatak specifična slova-mete (npr. R, S i T).

Testovi su primenjeni prema standardnim uputstvima i uz standardna vremenska ograničenja.

Vreme odgovaranja. Vreme odgovaranja se definiše kao vreme od trenutka prezentacije stimulusa- stavke do trenutka kada ispitanik da odgovor na nju. Ova varijabla je definisana kao vreme koje protekne od trenutka kada se gledanje ajtema, ili zadatka završi, kada ispitanik pritisne taster « dalje » i kada mu se otvori novi prozor sa zadatkom, kada ispitanik počne sa radom na zadatku dok ne da odgovor. Vreme odgovaranja se beležilo za svaku od varijabli u istraživanju. Ovo vreme odgovaranja je zapravo zavisna varijabla u istraživanju. Ona je numerička i

vrednosti (podaci na ovoj varijabli) će se izražavati u sekundama (s). Na taj način, podaci dobijeni na ovoj skali prema nivou merenja potiču sa racio skale.

Ipsativne S mere. Ipsativne S mere se računaju kao devijacije skorova pojedinačnih crta u odnosu na prosečan skor svih osam crta (N, E, O, A, C, D, A, I) sa upitnika ličnosti i dve dimenzije sa upitnika socijalne poželjnosti, kao i u odnosu na prosek vremena odgovaranja na tim crtama (John & Robins, 1994), podeljen sa standardnom devijacijom skorova sa tih crta.

Procedura formiranja baze podataka, sredjivanja i obrade

Formiranje baze podataka

U skladu sa ovim nacrtom, ispitanici su popunjavali testove u računarskoj učionici u prostorijama Filozofskog fakulteta i Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Na početku testovne procedure, ispitanici su bili upoznati sa paketom upitnika koji će popunjavati.

Ilustracija testovne procedure na primeru jedne stavke iz upitnika ličnosti prikazana je na slici 1.

Moj prvi utisak o ljudima obično bude tačan

Potpuno tačno	■
Uglavnom tačno	■
Nisam siguran	■
Uglavnom netačno	■
Potpuno netačno	■

▶

Slika 1. Ilustracija testovne procedure na primeru jedne stavke iz upitnika ličnosti

Motivacioni kontekst ispunjavanja upitnika ličnosti operacionalizovan je kroz tri različite situacija ispitivanja na zavisnim uzorcima (N=227).

U situaciji iskrenog odgovaranja ispitanicima je bilo prikazano sledeće uputstvo:

„Ovaj upitnik sadrži 280 tvrdnji. Molimo Vas da pažljivo pročitate svaku tvrdnju i zaokružite onaj odgovor koji ukazuje u kojoj meri se tvrdnja odnosi ili ne odnosi na Vas. Ne treba da previše dugo mislite o značenju svake tvrdnje. Najbolje ćete učiniti ako izaberete onaj odgovor koji vam, pošto ste razumeli šta tvrdnja znači, prvi padne na pamet. Odgovorite na svaku tvrdnju. Ukoliko ste napravili grešku, ili ste se predomislili, samo ponovo označite željeni odgovor. Molimo Vas da u radu odgovorite na svaku tvrdnju! Nemojte propustiti nijednu!

Na primer, imate tvrdnju "Ja sam dobar čovek".

AKO JE TVRDNJA UGLAVNOM TAČNA ILI SE SA NJOM UGLAVNOM SLAŽETE označite odgovor «Uglavnom tačno», pritiskom na dugme ispod odgovora, kao u primeru niže.

- 1 Potpuno netačno
- 2 Uglavnom netačno
- 3 Nisam siguran
- 4 Uglavnom tačno
- 5 Potpuno tačno

Uputstvo iskrivljavanja odgovora u cilju prikazivanja u boljem svetlu glasila je:

«Zamislite da konkurišete za posao koji vas jako privlači i koji biste jako želeli da dobijete i da vam samo od rezultata na ovim testovima zavisi da li ćete ga dobiti ili ne. Podesite svoje rezultate tako da ga sigurno dobijete, dakle predstavite se u najboljem mogućem svetlu ».

Uputstvo iskrivljavanja odgovora u negativnom svetlu:

Zamislite da ste nezaposleni i da vam je agencija za zapošljavanje našla neki posao koji vas nikako ne privlači i koji ne želite da dobijete. Pošto bi otvoreno odbijanje tog posla dovelo do ukidanja socijalne pomoći (vašeg jedinog izvora prihoda) vaš jedini izlaz je da se na testu ličnosti, od čijeg rezultata isključivo zavisi da li ćete dobiti taj posao dobiti ili ne, prikažete u što je moguće lošijem svetlu. Dakle, namestite svoje odgovore tako da se prikažete u što je moguće lošijem svetlu.

Nakon što im je pročitano uputstvo ispitanici su započinjali sa popunjavanjem upitnika. Pitanja su im bila predstavljena iz tri bloka najpre su bili prikazivani baterija za procenu intelektualnih sposobnosti (IT2, SWAT, ALF, AL4, S2, LETTER SPOTTING, rečnik, RM), upitnici samoprocena ličnosti NEO-PI-R (240 pitanja) i socijalne poželjnosti, BIRD (40 pitanja).

Pitanja su bila postavljana jedno za drugim, a na njih se odgovaralo klikom miša na jedan od pet ponuđenih odgovora (1- u potpunosti se ne odnosi na mene; 2- delimično se odnosi na mene; 3- nisam siguran; 4- delimično se odnosi na mene; 5- u potpunosti se odnosi na mene). Odmah, nakon što je ispitanik odgovorio jedno i pritisnuo dugme „dalje“ (zeleni strelica u donjem desnom uglu ekrana), prikazivana je sledeća stavka. Ispitanici nisu mogli da se vraćaju na prethodna pitanja i menjaju svoje odgovore. Kompjuter je beležio vreme odgovaranja na stavke (sek), tj. vreme od trenutka prezentacije stavke, do trenutka ispitanikovih odgovora. Ispitanici nisu bili upozoreni da će se beležiti vreme izrade upitnika. U situaciji S4 vreme nije ni na koji način uticalo na prijem kandidata.

Ispitivanje se obavljalo sa vremenskim intervalom od dve nedelje. Ispitanici su bili testirani tri puta. U prvoj testovnoj situaciji zadavani su testovi inteligencije i upitnik ličnosti. Nakon zadataka iz baterije za procenu intelektualnih sposobnosti, svi ispitanici su popunjavali upitnik ličnosti u kojima su dobili uputstvo (instrukciju) da se prikažu iskreno (S1). U sledećoj testovnoj situaciji (nakon dve nedelje) ispitanicima je bila zadavana baterija za procenu bazičnih dimenzija ličnosti u uslovima instrukcije „prikaži se bolje“ i „prikaži se lošije“. Ispitanici su bili razvrstani u dve grupe: prvoj je bila zadavana baterija za procenu bazičnih dimenzija u situaciji „prikaži se bolje“, a drugoj grupi u situaciji „prikaži se loše“. Nakon sledeće dve nedelje, u trećoj testovnoj situaciji ispitanici su dobijali bateriju za procenu bazičnih dimenzija ličnosti u uslovima instrukcije, ali su grupe dobile obrnuto uputstvo u odnosu na prethodnu situaciju testiranja.

Procedura sređivanja podataka

Jedan od mogućih razloga zbog kog su u ranijim istraživanjima dobijeni neusklađeni rezultati u pogledu vremena potrebnog za iskreno odgovaranje i davanje socijalno poželjnih odgovora na upitnicima ličnosti je upotreba

neadekvatno očišćenih/sređenih podataka u analizi, koji su pod uticajem sistematskih i slučajnih faktora (Holden, 1998). Na ove rezultate su mogli da utiču razlike ispitanika i osobenosti samih stavki. U karakteristike stavke koje su mogle uticati na rezultate pre svega se ubrajaju dužina stavke, složenost pojmova, redosled izlaganja stavki, dok u karakteristike ispitanika pre svega spadaju pol, razlike u brzini čitanja, razlike u motoričkoj brzini i iskustvo popunjavanja upitnika ličnosti. Kako bi se kontrolisali ovi faktori, i različiti uticaji na podatke, sprovedena je posebna priprema podataka za analizu. U okviru pripreme podataka sprovedena je dvostruka standardizacija. Taj su postupak predložili i temeljno opisali Holden i saradnici (Holden et al., 1992, Holden et al., 1998) pre nego što su ga primenili na podacima istraživanja o vremenima odgovaranja.

Ispitanici koji se nisu pojavili ni u jednoj testovnoj situaciji su izbačeni iz dalje analize. Nakon što su podaci prikupljeni, pokazalo se da je prikupljeno 227 kompletnih popunjenih upitnika. Sledeći deo selekcije ispitanika je bio usmeren na otklanjanje *štrčaka (iznimaka)* (Tenjović, 2010). Prema navodima referentnih istraživanja, trebalo bi izbaciti i ispitanike koji sporo odgovaraju, isto kao i kao ispitanike koji veoma brzo odgovaraju. Prema Holdenu i saradnicima (Holden, Wood & Tomaschewski, 2001), trebalo bi odstraniti ispitanike čije je prosečno vreme odgovaranja manje od 0.5 s, kao i one čije je vreme odgovaranja preko 40s.

Najpre je uz pomoć Grubbsovog testa iz ukupnog broja podataka isključena grupa ispitanika koja je imala ekstremne skorove. Prema Grubbsovom pravilu, svaki ispitanik koji je imao z-vrednosti na dimenzijama ličnosti veće od 3.44 sa manje od 1 % verovatnoće odstupa na osnovu slučaja od distribucije ostalih rezultata, pa zbog toga bi takve podatke trebalo tretirati kao potencijalne izvore šuma (Motulsky, H). Da bi se izbegle sistematske varijacije u zameni vrednosti prosečnim skorovima ispitanika, zamenjena su vremena s obzirom i na prosečno odgovaranje na odgovarajućoj dimenziji ličnosti.

Nakon svih prethodnih čišćenja, sve vrednosti koje su ili bile manje od -3s ili veće od 3s od prosečnog vremena odgovaranja na određenoj dimenziji ličnosti u određenoj situaciji su zamenjene vrednošću + ili - tri standardne devijacije vremena odgovaranja datog ispitanika.. To je izvršeno prostim određivanjem prosečnog vremena odgovaranja na svakoj dimeziji ličnosti, kao i odgovarajućih

standardnih devijacija, i formiranjem uslovne komande za zamenu svih vrednosti koje su veće od datog iznosa sa $M+/-3s$. Ovim putem je u daljim analizama zadržano 227 ispitanika.

Procedura obrade podataka

Nakon utvrđivanja mere vremena reakcije na skalama ličnosti, socijalne poželjnosti i inteligencije, pristupljeno je analizi prikupljenih podataka sa ciljem da se odgovori na postavljene hipoteze prema sledećem planu:

- (1) Najpre su prikazane metrijske karakteristike, to jest, pouzdanosti i valjanosti, struktura interkorelacija, kao i faktorske strukture vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti. U ovom delu analize podataka upotrebljeni su Cronbachova alpha, RTT10g program analize pouzdanosti i valjanosti mera, kao i faktorska analiza metode glavnih komponenata i maksimalne verodostojnosti, metoda konfirmatorne faktorske analize (u tu svrhu korišćen je AMOS 18, dodatak za SPSS).
- (2) Drugi deo analize podataka odnosi se na ispitivanje razlika vremena odgovaranja i odgovora ispitanika na upitnicima ličnosti u četiri situacije (upoređivanje rezultata S1, S2 i S3 situacije, kao i S1 i S4, i S4 i S2 situacija) upotrebom MANOCVE i MANOVE. Ispitivanje razlika vremena odgovaranja i odgovora ispitanika u situacijama S1, S2 i S3 utvrđivano je analizom varijanse za ponovljena merenja, dok je za analizu razlika vremena odgovaranja i odgovora ispitanika u S1 i S4 i S2 i S4 korišćena jednofaktorska analiza varijanse.
- (3) U sledećem delu analize prikazane su razlike u merama samoprocene u četiri situacije (upoređivanja situacija S1, S2 i S3 vršena su analizom varijanse za ponovljena merenja, dok su upoređivanja S1 i S4 i S2 i S4 situacije bile vršene jednofaktorskom analizom varijanse) kao i njihove povezanosti (obrađene koeficijentom Pirsonove i kanoničke korelacije).
- (4) Četvrti deo analize odnosi se na određivanje puteva veza konstrukata ličnosti i situacije primenom metode strukturalnih jednačina. U ovom delu analize koristiće se SPSS sintaksa analize podataka razvijena od strane Momirovića, Kneževića, Kuzeljevića, 1997, QCCR.

Rezultati i diskusija

Plan prikaza rezultata istraživanja

(1) Dokazivanje hipoteza koje se odnose na vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti izvršeno je na osnovu baze sastavljene na uzorku od 227 ispitanika, studenata prve godine FASPER-a. Rezultati su dobijeni na osnovu instrumenta HEDONICA, koji se sastojao iz 280 pitanja, od kojih se 40 odnosilo na skalu socijalne poželjnosti, kojoj su u osnovi stajale dve dimenzije: SDE (samoobmanjivanje) i IM (upravljnje impresijom), dok se preostalih 240 odnosilo na osam dimenzija ličnosti: H- amoralne tendencije, E-ekstraverzija, D-dezintegracija, O-otvorenost, N-neurotizam, I-impulsivnost, C-savesnost, A-saradljivost. Automatski, kompjuterskim zadavanjem je prilikom davanja odgovora na svaku stavku beleženo vreme odgovaranja na nju. Vremena odgovaranja na ovim dimenzijama ličnosti utvrđena su uprosečavanjem vremena odgovaranja na tvrdnje koje se odnose na odgovarajuću dimenziju ličnosti.

(2) Dokazivanje hipoteza koje se odnose na upoređivanje vremena odgovaranja ispitanika koji su imali različite odgovore na self-report merama na upitnicima ličnosti izvršeno je potpuno novim analitičkim alatima. Za potrebe utvrđivanja značajnosti razlika bila je oformljena baza podataka koja se sastojala iz redova u kojoj su se nalazile stavke i kolona koju su predstavljali odgovori na upitniku ličnosti (od 1 do 5). Ona je predstavljala matricu 280 x 6, jer je kao kovarijat u ovim analizama uvrštena i dužina stavke. Ova baza predstavljala je bazu ponovljenih merenja. Analize su bile vršene metodom ANOVA Repeated Measures. U ovim analizama bila su tri faktora: situacija: S1, S2 i S3, nezavisna, kategorička, ponovljena; ličnost: HEDONICA; nezavisna, kategorična, neponovljena; i dužina stavke: kovarijat.

(3) Hipoteze koje se odnose na upoređivanje neutralne eksperimentalne i realne situacije kao i S2 i realne situacije testirane su na osnovu baze podataka sastavljene na osnovu uzorka koji su činile 284 ispitanice. Uzorak je dobijen postupkom sparivanja studentske populacije i populacije koja je popunjavala upitnik ličnosti u potpuku realne selekcije, po polu. Samo ženski ispitanici su bili

uključeni u dalje analize. Procedura, i varijable i instrumenti su u ovoj analizi identični kao i u prethodnima analizama, s jedinom razlikom što je ovaj nacrt neponovljen po grupama, pa je tehnika za analizu podataka bila ANOVA za nezavisne uzorke. Jedan faktor bila je situacija: S4 vs. S1. Zavisne varijable bile su dimenzije ličnosti utvrđene self-report merama i vremenom odgovaranja. U drugom slučaju jedan je faktor: S4 vs. S2. Zavisne varijable su dimenzije ličnosti utvrđene self-report merama i vremenom odgovaranja

Hipoteza 1.

Metrijske karakteristike

Za svaku dimenziju ličnosti (osam, koje su predstavljene sa po 25 vremena odgovaranja i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja, koje su predstavljene sa po 20 vremena odgovaranja na stavke, računate su mere pouzdanosti u četiri situacije: S1, S2, S3 i S4 (Tabela 1). Mere pouzdanosti izražene su koeficijentima Cronbachove alfe.

Može se takođe primetiti i da su mere na upitnicima ličnosti najpouzdanije u situaciji S1 i S4, nešto manje pouzdane u situaciji S2, a najmanje pouzdane u situaciji S3 (Tabela 1).

Ovaj rad je otkrio da su mere vremena odgovaranja visoko pouzdane (Cronbachova α =oko .80), što protvrđuje rezultate prethodnih istraživanja Holdena i saradnika (Holden i Fekken, 1992; Fekken & Holden, 1994; Holden & Hibbs, 1995; Holden, Wood & Tomashewsky, 2005; Holden, Fekken & Cotton, 1991).

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da se uočava pad pouzdanosti procena za vremena u situaciji S3 (pogledati Tabelu 1). Ovaj rezultat nije u skladu sa nalazima Fekena i Holdena (Fekken & Holden, 1994) koji su pokazali da mere vremena odgovaranja imaju veće pouzdanosti nego self-report mere na upitniku ličnosti PRF (PRF, Jackson, 1984); preciznije, te su pouzdanosti reda veličine od .87 do .96 (Holden & Fekken, 1992). Argument koji bi se mogao uzeti u obzir bio je da su prethodno spomenuti autori različitim instrumentom ličnosti utvrđivali self-

report i mere vremena odgovaranja, te da zbog toga u ovom radu nisu pronađeni rezultati u skladu sa njihovim.

Deskriptivne mere

Na osnovu deskriptivnih mera vremena može se zaključiti da ispitanici imaju najduže vreme odgovaranja u S4 situaciji (prosečno 7.62s) a zatim u situaciji S1 (prosečno 7.59s), nešto kraća vremena odgovaranja u situaciji S2 (prosečno 5,044s), a najkraća u situaciji S3 (prosek svih dimenzija zajedno je 4,967s) (videti Tabelu 2).

Tabela 1. Prikaz Cronbahovih alfi dimenzija ličnosti (amoralne tendencije (H); ekstraverzija (E); dezintegracija (D) otvorenost (O), neuroticizam (N), impulsivnost (I), savesnost (C), saradljivost (A)) i dve dmenzij socijalno poželjnog odgovaranja (samoobmanjivanje (SDE) i upravljanje impresijom (IM) izraženih preko vremena odgovaranja u situacijama S1, S2, S3 i S4 (za njihovo izračunavanje korišćen je program RTT10G, Kneževića i Momirovića, 1996)

	S1	s2	s3	s4
H	.8422	.8704	.8572	.8689
E	.8357	.8484	.7889	.8876
D	.8399	.857	.8439	.8876
O	.8448	.8208	.8202	.8811
N	.8517	.8372	.8265	.8719
I	.8223	.828	.8196	.8519
C	.8342	.827	.8139	.8704
A	.844	.7911	.8138	.8387
SDE	.8393	.7914	.8273	.8798
IM	.7331	.7642	.835	.8575

Na dimenzijama amoralnih tendencija (H), samoobmanjivanja (SDE) i upravljanja impresijom (IM) zabeležena su najduža prosečna vremena odgovaranja u sve četiri situacije. U S1 i S4 situaciji, pored ovih dugačka vremena odgovaranja zabeležena su i na dimenziji Otvorenosti (O). Sa druge strane, najkraća vremena odgovaranja u sve četiri situacije zabeležena su na dimenziji Savesnosti. Ovi rezultati ukazuju da ispitanici popunjavaju duže upitnik ličnosti

kada im nije data instrukcija da se predstave na određen način, nego kada popunjavaju upitnik ličnosti pod uticajem specifične instrukcije. Rezultati su ukazali i na to da je najteže odgovaranje na stavke sa dimenzija Amoralnih tendencija, Samoobmanjivanja i Upravljanja impresijom, a najlakše na dimenziji Savesnosti (C).

Tabela 2. Deskriptivne mere proseci (*M*) i standardne devijacije (*SD*) vremena odgovaranja na osam dimenzija ličnosti (amoralne tendencije (*H*); ekstraverzija (*E*); dezintegracija (*D*) otvorenost (*O*), neuroticizam (*N*), impulsivnost (*I*), savesnost (*C*), saradljivost (*A*) i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja (samoobmanjivanje (*SDE*) i upravljanje impresijom (*IM*)) u četiri situacije: *S1*, *S2*, *S3* i *S4*

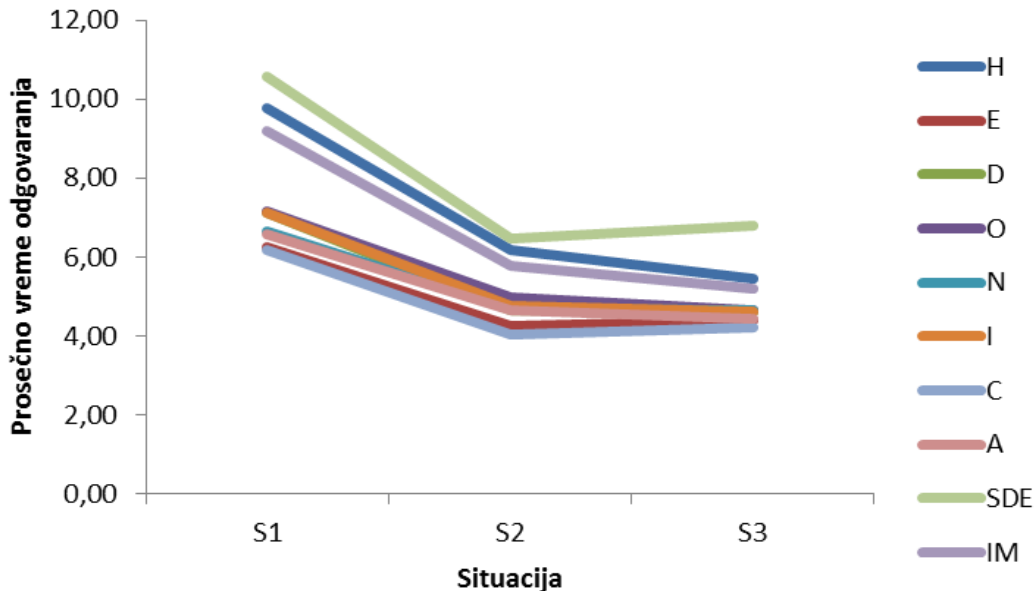
Vremena								
	S1		S2		S3		S4	
Dimenzija	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
HV	9.68	2.326	6.2	1.388	5.53	1.304	10.66	3.473
EV	6.14	1.348	4.24	0.896	4.44	.860	6.91	2.289
DV	7.00	1.556	4.68	.972	4.69	.973	6.77	2.115
OV	7.03	1.654	4.98	1.067	4.72	1.006	8.77	2.905
NV	6.57	1.361	4.69	.919	4.71	.930	7.16	2.186
IV	7.02	1.505	4.79	.901	4.69	.956	7.15	2.761
CV	6.08	1.369	4.05	.811	4.29	.859	6.21	1.934
AV	6.52	1.450	4.67	.885	4.5	.886	7.32	2.243
SDEV	10.62	3.871	6.41	1.998	6.85	1.949	11.66	6.33
IMV	9.20	2.539	5.73	1.338	5.25	1.341	10.49	4.03

Poređenje vremena odgovaranja u tri situacije

Kako bi se ispitalo osnovno pitanje kojim se ovaj rad bavi, koje glasi: Da li laganje zahteva vreme, analizom varijanse za ponovljena merenja?, ispitivan je uticaj faktora situacija na vreme odgovaranja ispitanika na osam merenih dimenzija ličnosti. Rezultati su analizirani dvofaktorskom analizom varijanse za ponovljena merenja. Prvi faktor je bila [situacija] sa tri nivoa (*S1*, *S2* i *S3*). Drugi faktor je bila [ličnost] sa deset nivoa, koliko ima i pretpostavljenih dimenzija.

Rezultati su pokazali da postoji značajan uticaj oba faktora, kao i njihove interakcije (Tabela 3).

Rezultati ukazuju na to da ispitanici imaju najduže vreme odgovaranja na upitnicima ličnosti u situaciji S1, nešto kraće u situaciji S2, a najkraće u situaciji S3.

Slika 2. Grafikon proseka vremena odgovaranja (Y-osa) u tri situacije S1, S2 i S3 (X-osa) osam dimenzija ličnosti (amoral (H), ekstraverzija (E), dezintegracija (D), otvorenost (O), neuroticizam (N), impulsivnosti (I), savesnost (C), saradljivost (A)) i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja (samoobmanjivanje (SDE) i upravljanje impresijom (IM)).

Parcijalnim poređenjem ustanovljene su razlike prosečnog vremena odgovaranja između situacija S2 i S3. Na nekim dimenzijama je zabeleženo kraće vreme u situaciji S2, a na nekim drugim u situaciji S3. U situaciji S3 kraće vreme odgovaranja nego u situaciji S2 je zabeleženo na dimenzijama Ekstraverzije (E), Neurotizma (N), Savesnosti (C) i Samoobmanjivanja (SDE) (u Tabeli 3 su prikazana prosečna vremena odgovaranja na osam bazičnih dimenzija ličnosti i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji S2, a zatim u S3: E(4,44-4,24), N(4,69-4,71), C(4,05- 4,92), SDE(6,41-6,85)). Rezultati parcijalnih testova ukazali su na to je ispitanicima teže da se prikažu u lošem svetlu na dimenzijama E,

N, C i SDE. Situacija S3 za ove dimenzije utiče na usporavanje davanja odgovora. Na ostalim dimenzijama, najkraće vreme je u S3. Može se videti da je najveći doprinos uočenoj razlici (74%) dao faktor dimenzija (Tabela 3).

Tabela 3. Prikaz rezultata analize varijanse za ponovljena merenja razlika u vremenu odgovaranja na osam dimenzija ličnosti (H- amoral, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja (SDE- samoobmanjivanje i IM- upravljanje impresijom) u S1, S2 i S3 situacije.

Dimenzija	S1		S2		S3	
	M	SD	M	SD	M	SD
H	9.68	2.326	6.20	1.388	5.53	1.304
E	6.14	1.348	4.24	0.896	4.44	0.860
D	7.00	1.556	4.68	0.972	4.69	0.973
O	7.03	1.654	4.98	1.067	4.72	1.006
N	6.57	1.361	4.69	0.919	4.71	0.930
I	7.02	1.505	4.79	0.901	4.69	0.956
C	6.08	1.369	4.05	0.811	4.29	0.859
A	6.52	1.450	4.67	0.885	4.50	0.886
SDE	10.62	3.871	6.41	1.998	6.85	1.949
IM	9.20	2.539	5.73	1.338	5.25	1.341

	Df	MS	F	P	η^2
Situacija	2/452	5039,583	518,352	.000	.696
Dimenzija	9/2034	741,966	665,470	.000	.746
situacija * dimenzija	18/4068	65,680	73,329	.000	.245

*Oznake: df- stepeni slobode, MS- suma kvadrata odstupanja, F- f- količnik, p. statistička značajnost, η^2 - dopinos razlici

Ovaj rezultat ukazuje na to da su najveće razlike u vremenu odgovaranja posledica sadržaja pitanja sa različitih dimenzija ličnosti. Utvrđen efekat interakcije [situacija x dimenzija] ukazuje da su na različitim nivoima faktora situacija utvrđena različita vremena odgovaranja na različitim dimenzijama

ličnosti ($F(18/226)=73.329$, $p<.01$, $n=.245$). Efekat interakcije situacija x dimenzija ilustriran je na slici 2. Na slici 2 se može videti da najveći broj dimenzija oslikava niže vreme odgovaranja u situaciji S3, ali da postoje dimenzije ličnosti za koje to ne važi. Savesnost (C) je najizrazitiji primer dimenzije u kojoj su vremena odgovaranja u situaciji S2 duža nego u situaciji S3. Isto je i za dimenziju Neurotizma (N), Ekstraverzije (E) i Samoobmanjivanja (SDE).

Ispitivanje efekata skale upravljanja impresijom na vremena odgovaranja u tri situacije. U ovom delu analize smo odgovarali na pitanje da li ispitanici koji imaju viši skor na skali samoobmanjivanja (SDE) i upravljanja impresijom (IM) imaju tendenciju da lažiraju odgovore brže ili sporije (Tabela 4). Jednom rečju, ispitivano je da li postoji razlika u brzini odgovaranja ispitanika u odnosu na njihov položaj na skalama socijalne poželjnosti (SDE i IM).

Tabela 4. Prikaz rezultata jednofaktorske analize varijanse poređenja dve grupe ispitanika u vremenu odgovaranja na upitniku HEDONICA na osam dimenzija ličnosti u odnosu na skor iznad i ispod medijane na skali upravljanja impresijom

		N	M	SD	SEm	Df	F
HV	1	125	9.4339	2.18529	.19546	1	18.180**
	2	102	10.8428	2.79255	.27650	225	
EV	1	125	5.7849	1.34688	.12047	1	9.886*
	2	102	6.3799	1.50135	.14866	225	
DV	1	125	6.6909	1.47338	.13178	1	7.197*
	2	102	7.2642	1.74640	.17292	225	
OV	1	125	6.8716	1.64000	.14669	1	12.085**
	2	102	7.6776	1.85037	.18321	225	
NV	1	125	6.4585	1.34147	.11998	1	12.851**
	2	102	7.1396	1.51935	.15044	225	
IV	1	125	6.5382	1.33171	.11911	1	14.363**
	2	102	7.3005	1.69834	.16816	225	
CV	1	125	6.0022	1.32248	.11829	1	2.833
	2	102	6.3277	1.59106	.15754	225	
AV	1	125	6.2879	1.34974	.12072	1	6.722*
	2	102	6.8062	1.66232	.16459	225	

*Oznake: N- veličina uzorka; M- prosek; SD- standardna devijacija, SEm- standardna greška proseka; df- stepeni slobode, MS- suma kvadrata, F- vrednost F količnika, *- $p<.05$; ** $p<.01$

Najpre se deskriptivno utvrdila medijana na SDE i IM skalama, a potom su na osnovu tih podataka ispitanici bili podeljeni na niske i visoke. Onda je u prvom

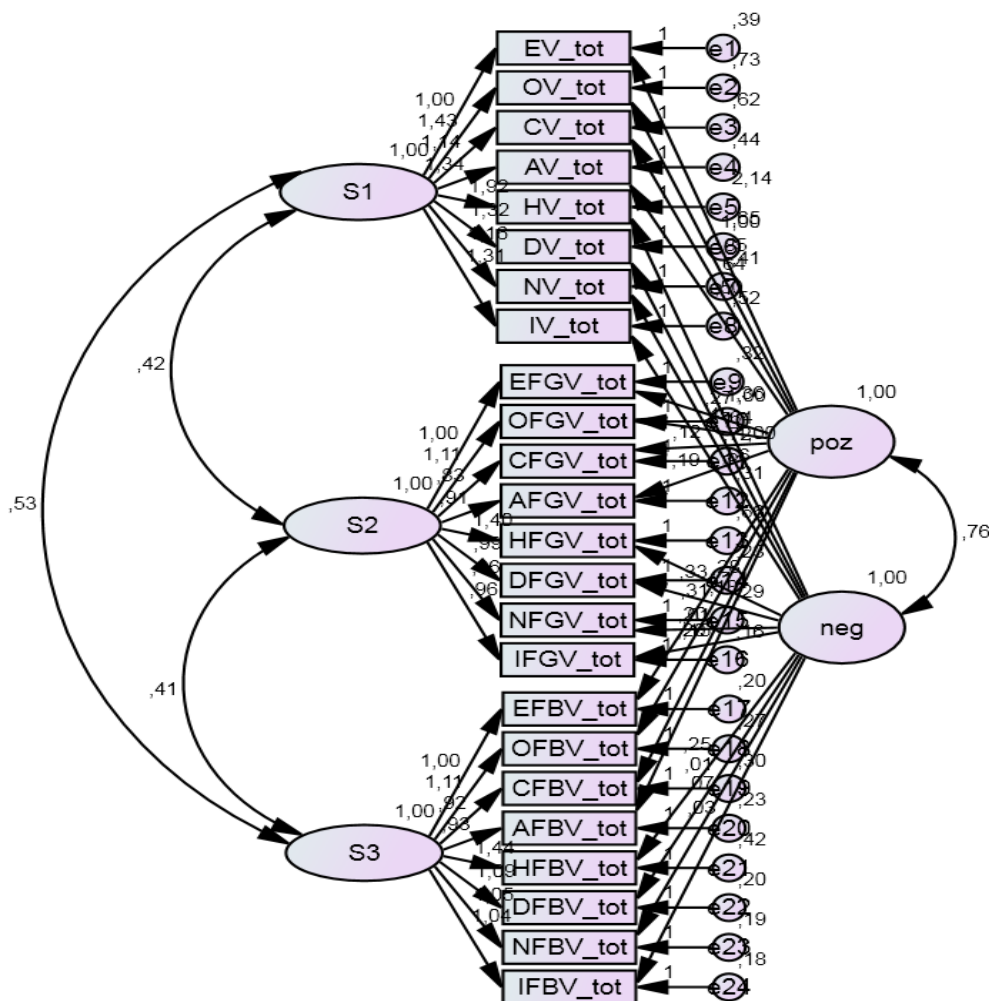
delu kao faktor stavljena varijabla SDE kategorička, a sve ostale varijable vremena odgovaranja kao kriterijumi. Rezultati nisu dali značajne razlike ni na jednoj od primenjenih skala. Na taj način, ovaj rezultat ukazuje da ispitanici ne mogu da se razlikuju u vremenu odgovaranja na upitnike ličnosti u odnosu na tendenciju da se samoobmanjuju, to jest, prikrivaju svoje psihopatološke osobine.

Sa druge strane, pokazuje se da osobe koje imaju tendenciju da manipulišu utiskom, ili obmanjuju druge, u odnosu na one koji tu tendenciju imaju manje izraženu, sporije rade upitnike ličnosti u situaciji bez instrukcije (S1). U drugim situacijama (S2 i S3) nisu utvrđene značajne razlike u vremenu odgovaranja između dve grupe ispitanika.

Model odnosa vremena odgovaranja sa kognitivnim, situacionim i ličnosnim faktorima

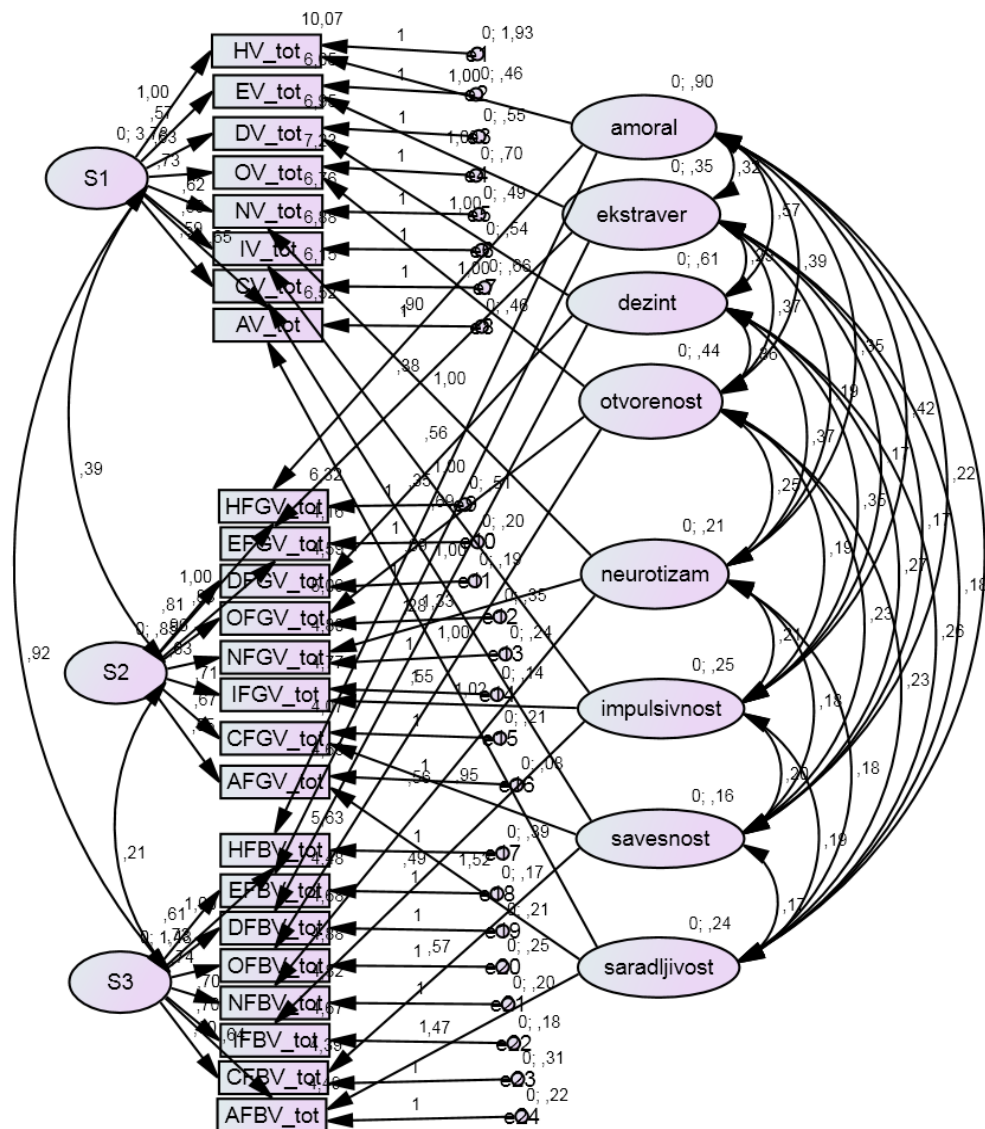
Glavni cilj ovog rada predstavlja ispitivanje vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti u uslovima različitog konteksta odgovaranja i u odnosu na varijable bazičnih dimenzija ličnosti i inteligencije. Kako bi se to ispitalo ispitanici su postavljeni u uslove u kojima su imali zadatak da ispune odgovarajuće upitnike ličnosti i testove inteligencije. Ispitanici su imali zadatak da popune upitnik ličnosti HEDONICA koji je namenjen merenju osam bazičnih dimenzija ličnosti (H- amoralne tendencije, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i upitnik BIRD koji je namenjen merenju dve tendencije socijalno poželjnog odgovaranja (SDE- samoobmanjivanje i IM- upravljanje impresijom). Pored toga, zadavani su testovi neverbalne inteligencije (IT2, RM, LS, test tripleta, SWAT) i verbalne (Rečnik, AL4, ALF) inteligencije. Sa jedne strane 227 ispitanika je stavljeno u kontekst u kojem su ispunjavali upitnike ličnosti pod uticajem instrukcija da se predstave iskreno (S1), da se predstave boljim (S2) i da se predstave lošim (S3) u tri vremenske situacije sa razmakom od dve nedelje, dok je sa druge strane 284 ispitanice bilo stavljeno u kontest bez instrukcije, kada su konkurisale za posao (S4). Kako bi se ispitali modeli povezanosti vremena odgovaranja na upitniku ličnosti HEDONICA sa nekognitivnim (ličnosnim), kognitivnim i situacionim varijablama primenjena je

analiza puteva i strukturalnih jednačina upotrebom softvera AMOS18, dodatka za SPSS17.

Slika 3. Testiranje dimenzionalnosti vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti.

Prvim modelom (Slika 3) se testiran je problem dimenzionalnosti vremena odgovaranja na upitnike ličnosti. Ispitivano je da li vremena odgovaranja u tri situacije na upitnicima ličnosti bolje objašnjava situacija, ili evaluativni faktor (pozitivni i negativni). Vremena odgovaranja na osam dimenzija ličnosti u tri situacije predstavljale su manifestene varijable. Pretpostavljene latentne varijable činile su, sa jedne strane, situacije (S1, S2, S3), a sa druge strane dve latentne dimenzije ekstrahovane analizom glavnih komponenti (poz- pozitivne, neg- negativne).

Slika 4. Prikaz strukturalnog modela odnosa situacije (S1, S2 i S3) i dimenzija ličnosti (amoral, ekstraverzija, dezintegracija, otvorenost, neurotizam, impulsivnost, savesnost, saradljivost) na vreme odgovaranja u tri situacije na upitniku ličnosti

Nisu dozvoljene korelacije između grešaka. Latentne dimenzije su bile povezane kovarijansama. Podaci ukazuju na visoke korelacije dimenzija vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti u tri situacije. Iskrena situacija, situacija “Prikaži se bolje” i “Prikaži se loše” su visoko povezane ($r =$ od .41 do .53). $RMSEA = .830$; $GFI = .848$; $CFI = .932$; $\chi^2(230) = 591.280$; $CMIN/DF = 2,571$). Pokazano je da se podaci dobijeni u istraživanju ne uklapaju u model, o čemu najviše govori

vrednost koeficijenta RMSEA, koji prelazi dozvoljenu granicu od .05 da bi smo model smatrali validnim.

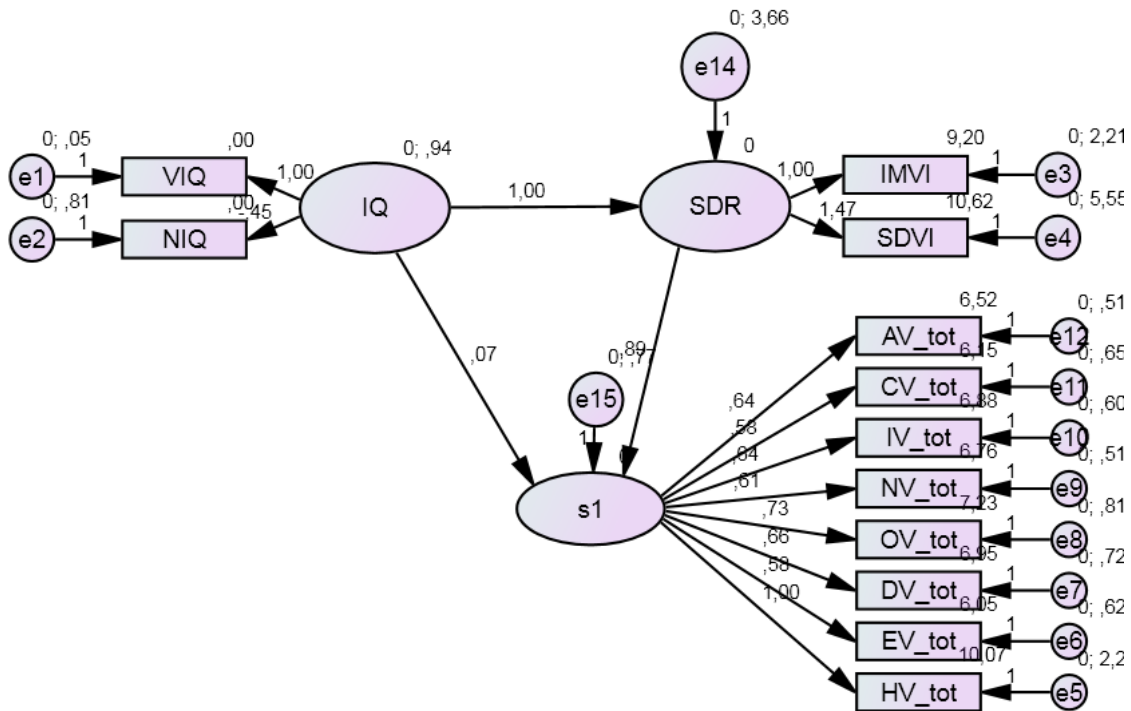
Drugim modelom ispitivano je da li u osnovi vremena odgovaranja na upitnike ličnosti u situacijama, više stoje latentne dimenzije bazične strukture ličnosti. (H- amoralne tendencije, E- ekstraverzija, O- otvorenost, D- dezintegracija, N- neurotizam, C- savesnost, A- saradljivost, I- impulsivnost) ili situacije (iskrena, prikaži se bolje, prikaži se loše). Drugim rečima, ispitivano je da li se vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti na osam dimenzija, u tri situacije, grupišu prema sadržaju dimenzije ili prema nivou eksperimentalne manipulacije. U modelu strukturalnih jednačina prikazanog na Slici 4, pretpostavljene su kovarinasne veze između latentnih dimenzija ličnosti međusobno, kao i latentnih dimenzija situacija međusobno. Nisu pretpostavljene veze između dimenzija ličnosti i situacija.

Nisu dozvoljene korelacije grešaka manifestnih varijabli. Utvrđene korelacije iskrene i situacije "prikaži se loše" ($r=.92$). Ovaj model se pokazao valjanim u odnosu na dobijene podatke (RMSEA=.45; CFI=.983; CMIN/DF=1,456; χ^2 (199)=289,700). Vreme odgovaranja na Savesnosti (CV_tot) i Saradljivost u situaciji "prikaži se bolje" (CFGV_tot) imaju neznačajne regresione koeficijente na odgovarajućim latentnim dimenzijama. Dezintegracija u prikaži se lošije i savesnost u prikaži se iskreno imaju najniža zasićenja na odgovarajućih latentnim dimenzijama. Nisu dobijene statistički značajne povezanosti Ekstraverzije u situaciji "prikaži se bolje" sa odgovarajućom latentnom dimenzijom. Pored toga, nije pronađeno zasićenje varijable Impulsivnosti u situaciji prikaži se bolje na latentnoj dimenziji impulsivnost. Nema kovarijansne povezanosti između otvorenosti i impulsivnosti. Ali, korekcija modela u skladu sa ovim rezultatima ne dovodi do poboljšanja modela.

Ovaj model prikazuje uticaj inteligencije i socijalne poželjnosti merenih preko mera samoprocene na konstrukt ličnosti merenog preko vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti. Pretpostavljeno je tri latentna konstrukta: kognitivnih sposobnosti, socijalne poželjnosti i ličnosti merene preko vremena odgovaranja. U modelu je konstrukt intelektualnih sposobnosti predstavljen sa dve manifeste varijable (VIQ- verbalna inteligencija i NIQ-neverbalna inteligencija), a koje su predstavljale faktorske skorove ekstrahovane analizom glavnih

komponenta dobijene primenom deset testova kognitivnih sposobnosti (IT2, SWAT, ALF, AL4, S2, LETTER SPOTTING, rečnik, RM.)¹.

Konstrukt socijalne poželjnosti je predstavljen sa dve manifeste varijable

Slika 5. Prikaz strukturalnog modela odnosa vremena odgovaranja (S1) sa merama socijalne poželjnosti (SDR) i inteligencije (IQ).

(SDE- samoobmnjivanje i IM-upravljanje impresijom), koje su predstavljale sumancione skorove na dimenzijama skale socijalne poželjnosti. Konstrukt sheme predstavljen je prosečnim vremenom odgovaranja na stavkama bazičnih dimenzija ličnosti (H, E, D, O, N, I, C i A). U ovom modelu se testira kauzalni uticaj inteligencije

¹ Upotrebom metode eksplorativne faktorske analize izdvojene su dve glavne komponente, od kojih je prva bila zasićena testovima IT2, SWAT, LETTER SPOTTING, S2, dok je druga bila zasićena testovima rečnik, AL4, ALF. Ovo je jasno ukazivalo da postoje dve latentne dimenzije ka kojoj konvergiraju skorovi ispitanika na testovima intelektualnog funkcionisanja. Prva dimenzija ukazuje na neverbalne intelektualne sposobnosti (t.j. fluidnu inteligenciju, u daljem tekstu NIQ), dok druga ukazuje na verbalne intelektualne sposobnosti (t.j. verbalnu inteligenciju, u daljem tekstu VIQ).

na socijalnu poželjnost i ličnost, merenu preko vremena odgovaranja (uticaj inteligencije na socijalnu poželjnost je bio fiksiran parametar).

Model značajno fituje empirijski dobijenim podacima (CMIN=2.997; CFI=.943, RMSEA=.094). Pokazano je da postoji povezanost između postignuća na testovima kognitivnih sposobnosti i vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti ($b=.133$). Pored toga, NIQ neverbalni faktor (faktor fluidne inteligencije) nema značajna zasićenja na latentnoj dimenziji intelektualnih sposobnosti. Socijalna poželjnost i inteligencija su povezane .426, a socijalna poželjnost i vreme odgovaranja .201.

Diskusija 1

Odgovor na pitanje "Da li laganje zahteva vreme" na osnovu rezultata ovog rada je, kada se ispituje pojava indukovanog laganja: "NE". U ovom istraživanju rezultati ukazuju da iskreno prikazivanje zahteva vreme, dok je laganje proces koji znatno kraće traje. Rezultati su ukazali i na to da su prikazivanje "bolje" i "lošije" različiti procesi, sudeći prema vremenu odgovaranja koje zahtevaju. Rezultati su pokazali i da se dimenzije ličnosti prema vremenu odgovaranja koje zahtevaju ne ponašaju isto u situaciji prikaži se "bolje" i "lošije". Najteže je odgovarati na dimenziji Amoralnih tendencija (H). Na ovoj dimenziji su u svim situacijama uočena najduža vremena odgovaranja. U S1 situaciji najkraća su vremena odgovaranja na dimenziji Savesnosti (C). Na dimenzijama Savesnosti, Neurotizma i Ekstraverzije lakše je prikazati se "bolje" (kraće vreme odgovaranja u situaciji S2, "Prikaži se bolje" nego u situaciji S3, "Prikaži se loše"), dok je na ostalim dimenzijama lakše prikazati se "lošije" (kraće vreme odgovaranja u situaciji S3, "Prikaži se loše" nego u situaciji S2, "Prikaži se bolje". Kako bi se objasnilo da li davanje lažnih odgovora zahteva vreme ili je automatski proces, koji kratko traje, u ranoj literaturi se mogu naći kontradiktorni nalazi. Sa jedne strane, u knjizi *On the Witness stand*, Munsterberg (1908) naglašava da je lažan odgovor nevoljna retardacija pod uticajem emocija, (p. 86; prema: Holden, Wood & Tomashewsky, 2005). Sa druge strane, Lindsli (Lindsley, 1955) nalazi na testu asocijacija duže vreme odgovaranja za lažne u odnosu na iskrene odgovore. Drugi istraživači su takođe empirijski potvrdili ovo gledište (Harrison, Hwalek, Raney, & Fritz, 1978;

Kraut, 1978). Ovaj rezultat bi mogao da ukaže na to da ispitanici u situacijama kada treba da se prikažu na neiskren način, automatski prave heuristike ili usvajaju sheme odgovaranja na upitnike ličnosti na osnovu dejstva instrukcije. Drugim rečima, te konstrukcije im omogućavaju lakše, brže i efikasnije postizanje zadatog cilja, što je u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja (o heuristikama govore Pap, 2007; Holtgraves, 2004 i Holden et al., 2005).

Deksriptivne mere ukazuju na to da je ispitanicima potrebno više vremena da bi se iskreno predstavili (Tabela 2). Šos i Strube su pronašli da je, u proseku, ispitanicima trebalo više vremena za predstavljanje u situaciji S1 nego u situaciji S2 i u situaciji «prikaži se u skladu sa specifičnom instrukcijom» (Shoss & Strube, 2011). Ovaj rezultat potvrđen je i u drugim istraživanjima, koja su otkrila da je ispitanicima bilo potrebno više vremena u situaciji S1 nego u situacijama S2 i S3 (Akrami, 2007; Hsu, Santeli & Hsu, 1989; Nowakowska, 1970; Kuncel; Roger, Kupier & Kirker, 1977; Brunetti, et al., 1998).

Kada se rezultati uzmu zajedno, pokazano je da oni najpribližnije potvrđuju hipotezu semantičkog uvežbavanja/evaluacije/verifikacije². Prema ovom gledištu, proces davanja neiskrenih odgovora na upitnike ličnosti predstavlja jednostavniji proces od davanja iskrenih odgovora. Smatra se da simuliranje odgovora zahteva manje složenu shemu o sebi u odnosu na shemu iskrenog odgovaranja (Brunetti, 1988). Ispitanici koji žele da simuliraju psihopatologiju daju odgovore u odnosu na svoju psihopatološku shemu, koja je jednostavnija nego shema o sebi. Upravo iz tog razloga vreme odgovaranja u situaciji instrukcije “prikaži se bolje” i “prikaži se lošije” treba prema ovom modelu da bude kraće nego u situaciji iskrenog odgovaranja. Rezultati se poklapaju sa nalazima dobijenih u prethodnim istraživanjima vremena odgovaranja u odgovaranju na upitnike ličnosti (Dunn, Lushene & O'Neil, 1972; George, 1990; Hsu, Santeli & Hsu; Kuncel, 1973; Nowakowska, 1970; Rogers, 1971, 1977; Rogers, Kupier & Kriker, 1977; Shoss & Strube, 2011; Sutherland & Spilka, 1964).

Kad je reč o vremenu odgovaranja u odnosu na situaciju, rezultati ovog istraživanja su u skladu sa rezultatima koje su izneli (Hsu, Santeli & Hsu, 1989 i

² Semantic exercise model

Nowakowska, 1979), kao i sa nekim novijim nalazima koje su predstavili (Shoss & Strube, 2011; Holtgraves, 2004 i Vasilopoulos, 2000). Naime, ovi su autori pokazali da je vreme odgovaranja na upitnicima ličnosti duže u iskrenoj, nego u situacijama realnog i instruisanog konkurisanja za posao. Rezultati utvrđeni u ovim istraživanjima protumačeni su pozivanjem na mehanizme obrade informacija. Pretpostavljeno je da se proces odgovaranja na upitnicima ličnosti sastoji iz niza stadijuma donošenja odluke. Prema ovim modelima, odgovor na upitnicima ličnosti zavisi od nekoliko stadijuma, koje je prva opisala Novakowska, a to su karakteristika stavke, njena socijalna poželjnosti i stepen njene relevantnosti za ispitanika (Nowakowska, 1979). U prvom stadijumu, na odgovor ispitanika utiče sama karakteristika stavke - poput njenog sadržaja i dužine. Na drugom stadijumu, ključno je odlučivanje da li je stavka socijalno poželjna ili ne, a na trećem se odlučuje koliko je ona relevantna, kao i u kojoj meri opisuje ispitanika (Nowakowska, 1979). Prema ovoj autorki, vreme odgovaranja na upitnicima ličnosti u standardnoj situaciji prolazi kroz sve tri faze. U situaciji selekcije, pak, pod dejstvom instrukcije, prva i treća faza procene nemaju nikakvog značaja, niti se aktiviraju, pa je to razlog zbog kog bi se u situacijama prikazivanja u iskrivljenom svetlu javljala kraća vremena odgovaranja nego u iskrenoj situaciji (Nowakowska, 1979).

Kraća vremena latencije u standardnim uslovima bi bila konzistentna sa modelom T. B. Rogersa i saradnika (1977). Na osnovu ovog modela, pretpostavlja se da zadatak samoprocene zahteva kompleksnije procese obrade celokupnog prethodnog iskustva pohranjenog u selfu (Hsu, Santeli & Hsu, 1989, str. 679). U zadatku semantičke verifikacije nije potrebno angažovati tako kompleksnu strukturu kao što je self, već se, prema autorima, tom prilikom pre aktivira asocijativna memorija (str. 682). Zadatak samoprocene zahteva dublje nivoe rekodiranja nego semantički zadatak, a razlike u dubini enkodiranja se odražavaju na vreme odgovaranja. U radu T. B. Rodžersa i saradnika (Rogers et al., 1977) pronađena su duža vremena odgovaranja na zadatak samoprocene (odgovaranje na pitanje u kojoj meri stavka opisuje osobu), nego na zadatak semantičke verifikacije (odgovaranje na pitanje značenja prideva).

Rezultati dobijeni u našem istraživanju su u skladu sa izuzetno složenim modelom odgovaranja na stavke koji je predložila Novakowska (1970). On se sastoji iz tri puta koji dovode do odgovora u standardnoj situaciji. Prvi je određen sadržajem stavki, drugi se zasniva na socijalno poželjnim shemama, a treći na preferenciji specifične kategorije odgovora. Ove putanje vode do sugestije na tri odgovora, koji se verifikuju povratnom vezom sa faktorom koji se opisuje kao "intelektualna evaluacija pitanja i odgovora" (str. 436).

Novakowska (1970) je pokazala da "proces testiranja sukcesivne probne odluke traje onoliko koliko je potrebno da procenjena subjektivna verovatnoća donošenja tačne odluke i njena korist dostignu određeni nivo (str. 436)". Ovo podrazumeva da proces odgovaranja na stavku u standardnim uslovima zahteva dosta vremena podrazumevajući prelazak kroz tri putanje i povratne veze, uključujući i donošenje tačnog i iskrenog odgovora, kao i ostvarenje neke koristi od mogućih odgovora. Ukoliko se pokaže da je situacija instrukcije pojednostavljena i manje zahtevna prema ovom modelu, te da zato zahteva manje vremena u procesu donošenja odgovora na pitanja iz upitnika, važnost ovog modela za ovo istraživanje bi postalo značajno. Na primer, instrukcija bi trebalo da eliminiše putanje 1 i 3, kao i proces donošenja odluke o vrednosti istinitog odgovora u odnosu na druge odgovore koje ispitanik treba da proceni pre davanja odgovora na pitanje. Ove instrukcije dovode do kraćeg vremena odgovaranja. Prema ovom modelu bi trebalo da se dobije kraće vreme odgovaranja u situacijama S2 i S3, nego u situaciji S1, nezavisno od dimenzije ličnosti i prirode stavke na koju je ispitanik davao odgovor.

Rezultati se poklapaju i sa rezultatima koje su prikazali Holden i saradnici (1992). Oni su u okviru svog "interaktivnog modela" nastojali da objasne procese koji se nalaze u osnovi razlika u vremenima odgovaranja iskrenih ispitanika i ispitanika koji iskrivljuju svoje odgovore. Prema ovom modelu, ispitanici prilikom odgovaranja na upitnicima ličnosti upoređuju stavke sa trenutno usvojenom kognitivnom shemom. Kod iskrenih ispitanika to je shema koju imaju o sebi, dok je kod ispitanika koji iskrivljuju svoje odgovore to usvojena shema iskrivljanja. Holden i saradnici su pretpostavili da postoji interakcija između sheme koju ispitanik usvaja tokom odgovaranja i sadržaja njegovog odgovora i da interakcija

određuje dužinu vremena odgovaranja na stavke iz upitnika ličnosti. Efekat ove interakcije bi trebalo da se ispolji u razlici u vremenu odgovaranja na stavke iz upitnika ličnosti kod iskrenih ispitanika i onih koji iskrivljuju svoje odgovore, bilo na interindividualnom ili intraindividualnom nivou (Parmač, Galić, Jerneić & Holden, 2008).

Rezultati testiranja ove hipoteze nisu u skladu sa nalazima Markusa, 1977 i McDaniel & Tim, 1990, Follette, 1984 koji su smatrali da korišćenje sheme o sebi facilitira procesiranje prideva koji su relevantni za shemu. Shema o sebi predstavlja znanje o vlasitim osobinama i tipičnim ponašanjima kao i informacije o tome kako to znanje upotrebiti (Rumelhart, 1984 prema Holden, Kroner, Fekken, Popham, 1992). Usvojena shema je znanje o osobinama i tipičnim ponašanjima drugoga. Prema Markusu (1977 prema Brunetti, Schlottmann, Scott & Hollrah, 1998), ispitanici koji odgovaraju iskreno koriste shemu o sebi i imaju kraće vreme odgovaranja za prideve koji su za nju relevantni, a duže vreme za prideve koji nisu relevantni za shemu. U situaciji laganja, ovi ispitanici su u poziciji da usvajaju neku drugu shemu i da po njoj odgovaraju, na osnovu čega im se produžava vreme odgovaranja. Usled toga, postoji tradicionalno gledište prema kojem laganje zahteva vreme. Ono je zasnovano i na zdravorazumskom saznanju. Ovu tezu potrepila su i empirijska istraživanja. McDaniel i Tim su objasnili rezultate svog istraživanja u kojem su ustanovili duže vremena u situaciji socijalno poželjnog odgovaranja, u situaciji "prikaži se bolje" posledicom instrukcije (McDaniel & Tim, 2000). Za razliku od drugih studija u kojima je vreme u situacijama laganja bilo povezano sa kraćim vremenima (vidi: McManus, Hsu, Santeli & Hsu, 1989), u kojima je uputstvo bilo određeno, uputstvo u njihovom istraživanju nije dalo smernice ispitanicima, ka kojoj bi idealnoj self-shemi trebali da teže prilikom odgovaranja. Upravo iz tog razloga, zato što im je u situaciji laganja bilo potrebno da sami, najpre osmisle idealnog ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije, pa onda uporede sa iskrenim odgovorom i na kraju pronađu pravi odgovor, ispitanicima je u ovom istraživanju bilo potrebno duže vreme odgovaranja u situaciji "prikaži se bolje", nego u iskrenoj situaciji. U novijim radovima nije pronađena potvrda ovog rezultata. Duže vreme odgovora u situaciji laganja pronađeno je i u drugim radovima koji su pokazali da islednici i nadležni

organi smatraju da je indikator laganja kada ispitivani (osuđeni) daje dugačke odgovore, dugo smišlja odgovor ili ima zadržke u davanju odgovora (Basket & Freedle, 1974; Harrison et al., 1978, Mehravian, 1971). Ovi rezultati su objašnjeni mehanizmima kognitivne štednje ili kognitivnog deficita prema kojima mozak čini izvestan kognitivni napor prilikom davanja ili konstruisanja lažne izjave. Usled toga, signali o smišljanju neiskrenog odgovora moraju proći više moždanih puteva nego što je to slučaj sa iskrenim odgovorom, te je stoga vreme davanja iskrenog odgovora kraće od vremena davanja lažnog odgovora. Rezultate prethodno opisanih teorija ne bi trebalo mešati sa ovom grupom istraživanja sprovedenih u zatvorskim uslovima, jer se laganje u takvoj situaciji drastično razlikuje od laganja na testovima ličnosti ili lažiranja odgovora na kognitivno kompleksijim zadacima (R. Rogers, 1984).

Hipoteza 2

Ovo poglavlje je posvećeno ispitivanju odnosa poznatog po nazivom "obrnuti U-efekat" između vremena odgovaranja i odgovora na upitnicima ličnosti. Koton je pretpostavio da odgovaranje na stavke podrazumeva poređenje odgovarajućih self-shema i specifične stavke na testu ličnosti (Cotton, 1991). Brzina odgovaranja na stavke bi, kako ovaj autor naglašava, podrazumevalo da se prilikom davanja odgovora na stavku ona upoređuje sa shemom o sebi, i da se na osnovu toga da li je stavka saglasna ili nije saglasna sa shemom daje odgovor na nju, određenom brzinom. Na osnovu znanja o automatskoj i implicitnoj prirodi shema, u rezultatima prethodnih istraživanja prevashodno Kupiera (Kupier, 1979), a kasnije i Akramija i saradnika (Akrami et al., 2007) pokazano je da je brzina davanja odgovora na stavke povezana sa pozicijom osobe na crti. Osobe koje imaju visoke i niske skorove na crti, prema ovim nalazima, imaju i kraće vreme odgovaranja, u odnosu na osobe koje imaju umerene skorove na crti. Ovaj sklop se u prethodnim istraživanjima označavao kao „obrnuti U-efekat“ vremena odgovaranja (Kupier, 1979).

Cilj ovog dela rada bio je da se ispita odnos između datog odgovora i vremena odgovaranja. Ispitivano je da li postoji povezanost između odgovora na stavkama i vremena odgovaranja, na testu namenjenom merenju 7 bazičnih (neuroticizam, ekstraverzija, saradljivost, otvorenost, savesnost, dezintegracija i amoralnost) crta ličnosti i impulsivnosti obuhvaćenih modelom HEDONICA (Knežević i Opačić, 2010).

Ispitivanje efekta obrnutog U povezanosti između vremena odgovaranja i odgovora kada se kontroliše dužina stavki

U istraživanju je učestvovalo 284 ispitanika ženskog pola iz uzorka ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima selekcije (S4) i 227 studenata prve godine koji su popunjavali upitnik ličnosti u situacijama ponovljenih merenja, prilikom kojih su im zadavane instrukcije (S1- da se predstave iskreno, S2- da se prikažu boljima, i S3 da se prikažu lošima).

Svim ispitanicima je kompjuterski zadavan upitnik HEDONICA (koji se sastoji iz 280 stavki u formi petostepenih skala). Za svakog ispitanika merena su vremena odgovora na svakoj stavci. Izračunate su prosečne vrednosti tako standardizovanih rezultata za svaki od odgovora (1, 2, 3, 4 ili 5). Dobijena je matrica [stavke x odgovori]. Ona se sastojala iz 280 redova [stavke] i 5 kolona [odgovori 1, 2, 3, 4 i 5].

Tabela 5. Prikaz rezultata analize varijanse za ponovljena merenja za testiranje razlike unutar grupa u prosečnom vremenu odgovaranja na upitnicima ličnosti u zavisnosti od self-report mera kada se kontroliše dužina stavke.

	Df	F	η^2
Situac	2	110.271*	.366
situac * DUŽINA	2	1.395	.007
situac * ličnost	14	3.976*	.127
Odgovor	4	35.319*	.156
odgovor * DUŽINA	4	1.183	.006
odgovor * ličnost	28	3.095*	.102
situac * odgovor	8	7.666*	.039
situac * odgovor * DUŽINA	8	1.276	.007
situac * odgovor * ličnost	56	1.503*	.052

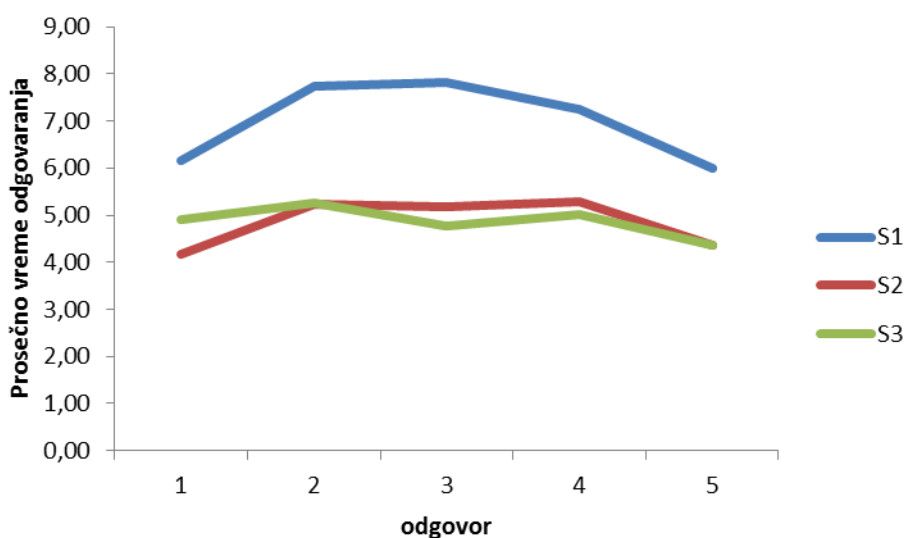
*Oznake: df- stepeni slobode, MS- suma kvadrata, F- vrednost F količnika, p- njegova statistička značajnost, η^2 - procenat varijanse objašnjen faktorom.

Tabela 6. Prikaz efekata između grupa za testiranje razlike u prosečnom vremenu odgovaranja na upitnicima ličnosti u zavisnosti od self-report mera kada se kontroliše dužina stavke.

	Df	F	η^2
Intercept	1	575.223**	.751
DUŽINA	1	6.178*	.031
Ličnost	7	3.603*	.117
Error	191		

*Oznake: df- stepeni slobode, MS- suma kvadrata, F- vrednost F količnika, η^2 - procenat varijanse objašnjen faktorom; *-p<.05; **-p<.05

U ćelijama matrice nalazila su se prosečna vremena odgovora. Ovako agregirani podaci su analizirani trofaktorskom analizom varijanse/kovarijanse gde su [situacija] i [odgovor] bili neponovljeni faktori, osobina neponovljeni, a dužina rečenice [kovarijat]. Za poređenje glavnih efekata upotrebljen je polinomialni kontrast. Kao što se može videti u Tabelama 5 i 6 dužina stavke utiče na vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti. Ona se pojavljuje kao intervenišuća varijabla koja modulira odnos odgovora i vremena odgovaranja na gotovo svim dimenzijama ličnosti u svim situacijama. Kada se drži pod kontrolom, u trofaktorskoj analizi varijanse [situacija x ličnost x odgovor] interakcije [situacija x dužina], [odgovor x dužina] kao i trostruka interakcija [situacija x odgovor x dužina] postaju neznačajni, a trostrukoj interakciji [situacija x odgovor x ličnost] smanji se nivo značajnosti, kao i parcijalni doprinos svakog faktora ukupnoj razlici (Tabele 5 i 6).

Slika 6. Prikaz rezultata testiranja obrnutog U-odnosa između vremena odgovaranja i skorova na testovima ličnosti za glavne faktore [situacija x odgovor] kada se kontroliše faktor [dužina stavke].

Na Slici 6 su prikazani glavni efekti faktora [situacija x odgovor] prilikom ispitivanja povezanosti vremena odgovaranja i odgovora u upitnicima ličnosti kada se drži pod kontrolom faktor [dužina stavke]. Na x- osi prikazani su odgovori od 1

do 5, koliko je i ponuđenih odgovora za svako pitanje na svim dimenzijama ličnosti. Na y- osi nalaze se prosečna vremena odgovaranja za svaku kategoriju odgovora.

Prikazane funkcije predstavljaju prosečna vremena odgovaranja za svaku kategoriju odgovora u tri ispitane situacije: S1, S2 i S3.

Na slici 6 se može videti da u situaciji S1 postoji odnos obrnutog U efekta između vremena odgovaranja i odgovora na upitnicima ličnosti. Naime, prema ovom modelu trebalo bi očekivati kraće vreme odgovaranja za ekstremne kategorije odgovora (1 i 5), a duže za umerene kategorije odgovora (2, 3 i 4). Rezultati prikazani na Slici 5 u potpunosti odgovaraju ovom modelu za situaciju S1. Pored toga, vidi se da je u situaciji S1 prosečno vreme odgovaranja veće nego u situacijama S2 i S3, što je prethodno bilo ilustrovano.

Slika 6 ukazuje i na to da se u situaciji S2 odnos obrnutog U i dalje se održava, ali ne u potpunosti. Vreme odgovaranja za ekstremne kategorije odgovora (1 i 5) je kraće nego za umerene (2, 3 i 4), ali je za kategoriju odgovora 3 kraće nego za kategorije 2 i 4.

U situaciji S3 odnos obrnutog U u potpunosti se gubi. Vreme odgovaranja za kategorije odgovora 3 i 5 je najkraće, a dugačko za 1, 2 i 4. Na taj način ovaj obrazac odstupa od pretpostavki modela koje ukazuju na kraće vreme odgovaranja na ekstremnim kategorijama odgovora i duže vreme odgovaranja na umerenim kategorijama odgovora. Ipak, kako je uvođenje situacije S3 u ispitivanje povezanosti vremena odgovaranja i odgovora na upitnicima ličnosti za ciljem testiranja obrnutog U odnosa, novina u dosadašnjoj literaturi, pri tumačenju ovog rezultata ne možemo se osloniti na prethodna istraživanja, već ćemo morati iznositi nove hipoteze.

U narednom poglavlju opisani su i prikazani prosti efekti odnosa vremena odgovaranja i odgovora na upitnicima ličnosti kada se drži pod kontrolom faktor dužina stavke. U svakoj situaciji S1, S2, S3 i S4 posebno je protumačen odnos obrnutog U.

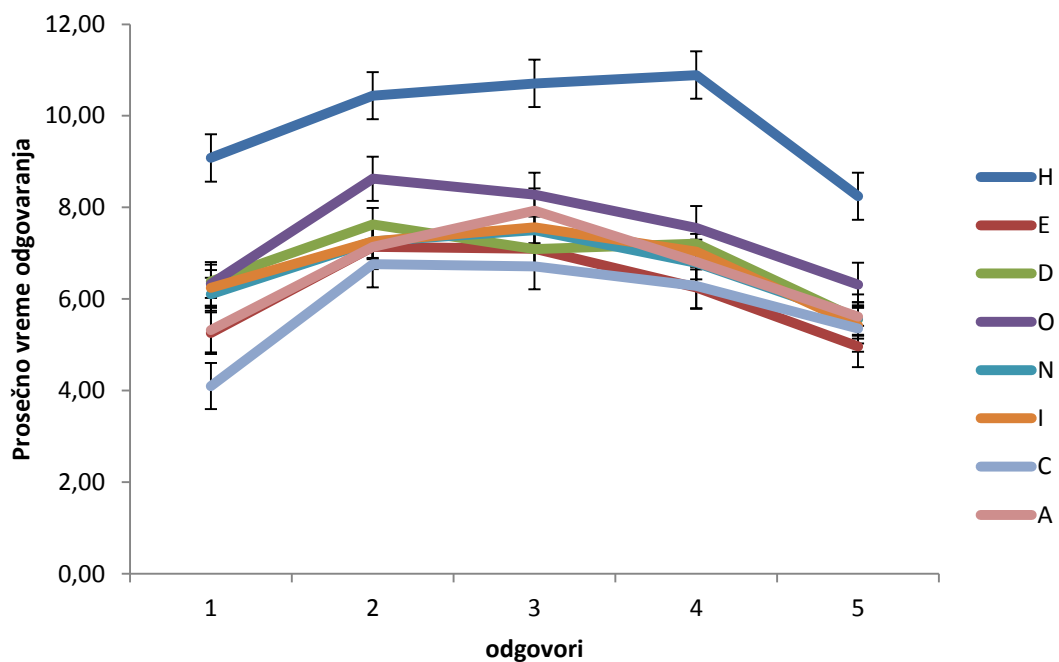
Situacija S1

U situaciji S1, obrnuti U-efekat se zadržava na svim dimenzijama (Slika 7), o čemu svedoči značajan efekat interakcije odgovor x ličnost (Tabela 7).

Tabela 7. Prikaz rezultata analize varijanse za ponovljena merenja razlike proseka vremena odgovaranja i skorova (od 1 do 5) na osam dimenzija ličnosti (amoralne tendencije (H); ekstraverzija (E); dezintegracija (D); otvorenost (O), neurotizam (N), impulsivnost (I), savesnost (C), saradljivost (A)) u S1 situaciji.

	Df	F	η^2
Odgovor	4	111.621*	.368
odgovor * ličnost	28	2.144**	.073
Odgovor	4	22.091**	.104
odgovor * DUŽINA	4	.914	.005
odgovor * ličnost	28	1.977*	.068

*Oznake: df- stepeni slobode, F- F količnik, η^2 - snaga efekta, *p<.05, **p<.001

Slika 7. Prikaz proseka vremena odgovaranja (Y-osa) i skorova (od 1 do 5) na osam dimenzija ličnosti (amoralne tendencije (H); ekstraverzija (E); dezintegracija (D); otvorenost (O), neurotizam (N), impulsivnost (I), savesnost (C), saradljivost (A)) u situaciji S1.

Ovaj efekat ostaje i kada se uvede faktor dužina stavke kao kovarijat ($F(28/768)=1.977$; $p<.05$). Samo se smanji parcijalni doprinos ove interakcije ukupnoj razlici (sa .073 na .068). U situaciji S1 je utvrđeno da se odnos obrnutog U-efekta zadržava, ali da se tačka maksimuma menja u zavisnosti od dimenzije ličnosti (Slika 7). Dok je na većini dimenzija tačka maksimuma u 2, na dimenziji amoralnih tendencija je na 4. Može se primetiti i da su u ovoj situaciji najduža vremena odgovaranja na dimenziji H (amoralne tendencije), a najkraća na dimenziji C (Savesnost).

To, dalje, znači da je ispitanicima najlakše da se predstave boljima na dimenziji Savesnosti (C), a najteže na dimenziji Amoralnih tendencija (H). Ukoliko na dimenziji amoralnih tendencija treba da prihvate da ih neka stavka opisuje delimično, onda taj odgovor zahteva najduže vreme reagovanja u ovoj situaciji. Ukoliko treba da odbace neku stavku na dimenziji savesnosti kao najmanje deskriptivnu, onda to u ovoj situaciji zahteva najkraće vreme.

Situacija S2

U situaciji S2, testirana je hipoteza o obrnutom U-efektu odgovora na vreme odgovaranja na upitniku ličnosti. Efekat je ispitivan analizom varijanse za ponovljena merenja. Najpre je testiran efekat povezanosti odgovora i vremena odgovaranja kada se ne drži pod kontrolom faktor dužina stavke. Rezultati su

Tabela 8. Prikaz rezultata analize varijanse za ponovljena merenja u ispitivanju razlike prosečnog vremena odgovaranja u situaciji S2, u zavisnosti od odgovora u odgovarajućoj situaciji na self-report merama i dužini stavke.

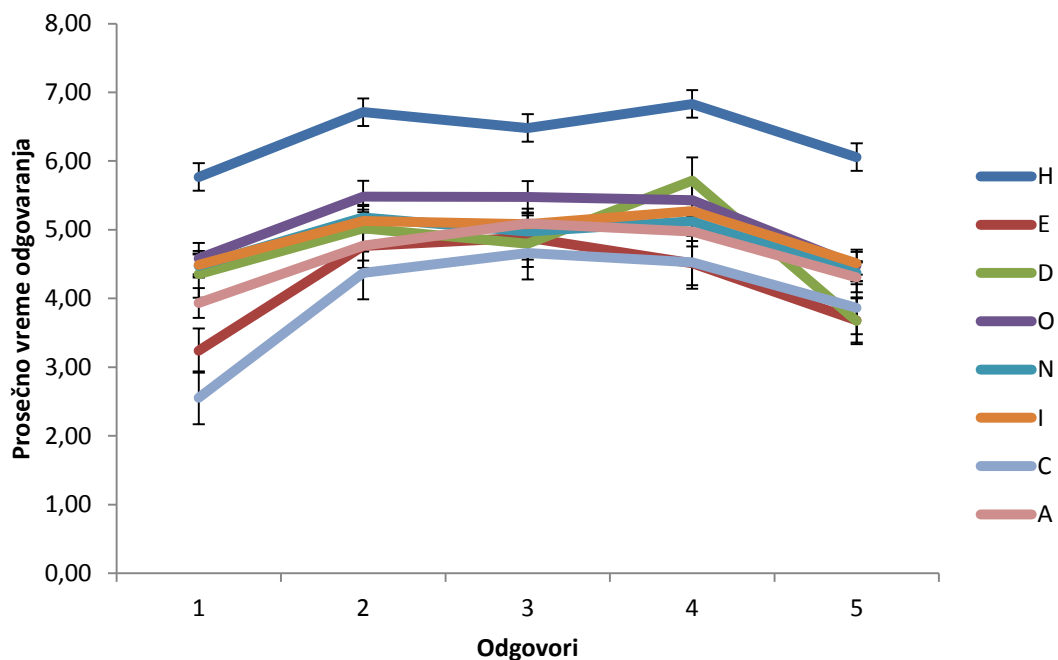
	Df	F	η^2
Odgovor	4	41.300**	.177
odgovor * ličnost	28	1.597*	.055
Odgovor	4	12.675**	.062
odgovor * DUŽINA	4	1.258	.007
odgovor * ličnost	28	1.620*	.056

*Oznake: df- stepeni slobode, F- F količnik, η^2 - snaga efekta, * $p<.05$, ** $p<.001$

pokazali značajan efekat faktora odgovor, značajan efekat interkacije, ali sa malim

parcijalnim doprinosom ukupnoj razlici ($F(28/768)=1,597$; $p<.05$; $\eta^2=.055$) (Tabela 8). Kada se drži pod kontrolom faktor dužina stavke, tada se i dalje pokazuje značajnim faktor odgovor, kao i faktor situacija, dok se interakcija odgovor x dužina pokazuje kao neznačajna (Tabela 8).

Na Slici 8 ilustriran je odnos obrnutog U-efekta za odgovore i vremena odgovaranja u situaciji S2 kada se drži pod kontrolom faktor dužina stavke.

Slika 8. Prikaz vremena odgovaranja (y-osa) i odgovora (1, 2, 3, 4 i 5) (x-osa) na osam dimenzija ličnosti (H- amoralne tendencije, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O-otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) u situaciji S2

Rezultati prosečnog vremena odgovaranja u ovoj situaciji prikazani su na y-osi. Na x-osi nalaze se odgovori na stavke, kojih ima 5, kao što ima i ponuđenih odgovora na svim stavkama skale. Dimenzije ličnosti, na koje su ispitanici odgovarali u situaciji S2, predstavljene su na slici llinijama različitih oblika. Očekuje se da će ispitanici imati kraća vremena na pozitivnim dimenzijama, a duža na negativnim dimenzijama ličnosti. Očekuje se da će na dimenzijama koje su pozitivne imati brže odgovore 1 i 5, a na dimenzijama koje su negativne 2, 3 i 4.

Na Slici 8 ilustrovana su prosečna vremena odgovaranja (sek.) (y-osa) u odnosu na odgovor (od 1- "uopšte se ne odnosi na mene" do 5 - "u potpunosti se odnosi na mene") (x-osa) na osam dimenzija ličnosti u situaciji S2. Rezultati značajnog efekta odgovor se vide po tome što različiti odgovori zahtevaju različito vreme odgovaranja, na svim dimenzijama ličnosti.

Slika 8 prikazuje da se obrnuti U-odnos zadržava na najvećem broju dimenzija, ali da ima izuzetaka. To prvenstveno važi za dimenziju Dezintegracija, koja ima minimume u tačkama 1 i 5, ali čiji je maksimum u tački 4. Ova funkcija bi se pre mogla opisati nelinearnom funkcijom 4 stepena, umesto kvadratnom, kako je ovde ispitano.

Situacija S3

U situaciji S3 testirana je hipoteza o obrnutom U-efektu odgovora na vreme odgovaranja na upitniku ličnosti. Efekat je ispitivan analizom varijanse za ponovljena merenja. Najpre je testiran efekat povezanosti odgovora i vremena odgovaranja kada se ne drži pod kontrolom faktor dužina stavke.

Tabela 9. Prikaz rezultata analize varijanse za ponovljena merenja u ispitivanju razlike prosečnog vremena odgovaranja u situaciji S3, u zavisnosti od odgovora u odgovorajućoj situaciji na self – report merama i dužini stavke.

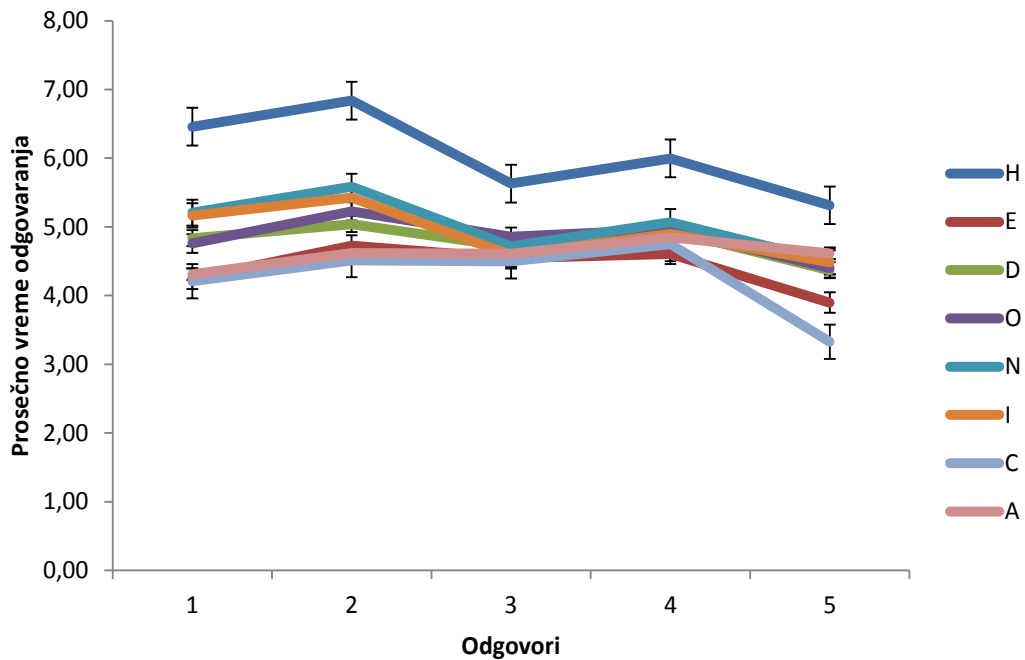
	df	F	η^2
Odgovor	4	42.827**	.182
odgovor * ličnost	28	3.346**	.109
Odgovor	4	12.400**	.061
odgovor * DUŽINA	4	2.261	.012
odgovor * ličnost	28	3.374**	.110

*Oznake: df- stepeni slobode, F- F količnik, η^2 - snaga efekta, *p<.05, **p<.001

Ustanovljen je značajan efekat interakcije dva faktora ($F(28/ 768)=3,346$; $p<.01$), što je prikazano u Tabeli 9. U drugom delu analize je uvedena varijabla

dužina stavke kao kovarijat. Pokazan je značajan efekat faktora odgovor, značajan efekat interakcije odgovor x ličnost, ali ne i interakcije odgovor x dužina (Tabela 9).

Na Slici 9 ilustrovana su prosečna vremena odgovaranja (sek) (y-osa) u odnosu na odgovor (od 1 – “uopšte se ne odnosi na mene” do 5 – “u potpunosti se odnosi na mene”) (x-osa) na osam dimenzija ličnosti u situaciji S3.

Slika 9. Prikaz prosečnih vremena odgovaranja (y-osa) u odnosu na odgovore (1, 2, 3, 4 i 5) (x-osa) na osam dimenzija ličnosti (H- amoralne tendencije, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) u situaciji S3.

Rezultati značajnog efekta faktora [odgovor] se vide po tome što različiti odgovori i zahtevaju različito vreme odgovaranja, na svim dimenzijama ličnosti. Može se uočiti pravilnost da odgovori 1, 3 i 5 na svim dimenzijama zahtevaju kraće, a odgovori 2 i 4 duže vreme. Maksimumi funkcija nalazi se na odgovoru 2, a minimumi na odgovoru 5. Ovaj nalaz ukazuje da u situaciji S3 ispitanici najbže prihvataju stavke, a najsporije odbacuju stavke kao umereno nedeskriptivne.

Na osnovu ove slike jasno se može uočiti da kada se drži pod kontrolom faktor dužina stavke, obrnuti U-odnos između odgovora i vremena odgovaranja postaje bitno narušen.

Tabela 10, Testiranje obrnutog U-odnosa između vremena odgovaranja i odgovora na upitniku ličnosti u situaciji S4

	Df	F	η^2
Odgovor	4	35.532**	.157
odgovor * ličnost	28	1.073	.038
Error(odgovor)	764		
	Df	F	η^2
Intercept	1	2762.105**	.935
Ličnost	7	11.553**	.297
Error	191		

*Oznake: df- stepeni slobode, F- F količnik, η^2 - snaga efekta, *p<.05, **p<.001

U ovoj situaciji ispitanicima je najlakše da daju odgovore 4 i 5, a najteže 1 i 2. Najduža vremena su na negativnom polu skala odgovora, a kraća

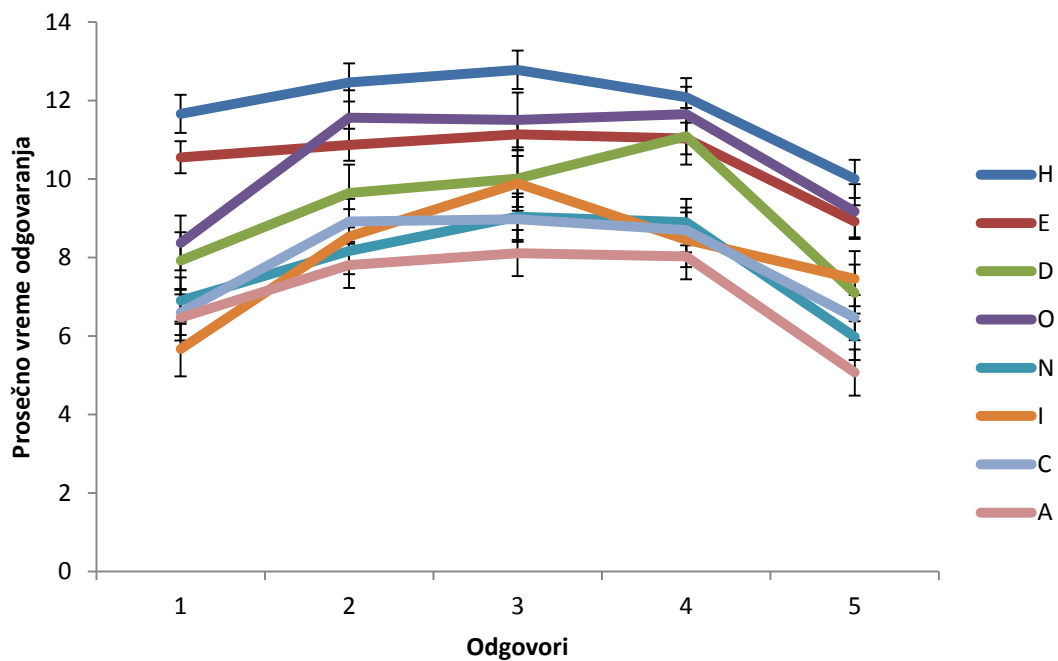
vremena na pozitivnim polovima skala odgovora. Dužina stavke na taj način kontaminira vezu između odgovora i vremena odgovaranja na stavku, tako da kada su stavke izjednačene po dužini, najlakši odgovor bude slaganje sa stavkom, a najteži odgovor bude odbijanje stavke u situaciji S3.

Situacija S4

Kako bi se utvrdilo da li se u situaciji realne selekcije (S4) zadržava odnos između vremena odgovaranja i odgovora u obliku obrnute U-krivulje pokazan u prethodnim istraživanjima, primenjen je identičan postupak kao u prethodne tri situacije na uzorku od 284 ispitanice. Prikaz prosečnih vremena odgovaranja na osam dimenzija ličnosti na svakom nivou faktora odgovor (od 1- "uopšte me ne opisuje" do 5- "u potpunosti me opisuje") dat je u Tabeli 11, a ilustracija na Slici 9. Izračunate su i dužine stavke izražene u karakterima.

Tabela 11. Prikaz proseka vremena odgovaranja s obzirom na odgovor na stavki na upitniku ličnosti- jedan, dva, tri, četiri, pet u situaciji S4.

	1.00	2.00	3.00	4.00	5.00
H	11.66	12.46	12.78	12.08	10.00
E	10.55	10.87	11.14	11.03	8.92
D	7.92	9.64	10.01	11.09	7.10
O	8.37	11.56	11.50	11.65	9.17
N	6.90	8.17	9.04	8.90	5.98
I	5.67	8.53	9.89	8.45	7.46
C	6.60	8.92	8.97	8.70	6.47
A	6.47	7.81	8.11	8.03	5.07

Slika 10. Prikaz proseka vremena odgovaranja (y-osa) u odnosu na odgovor (1, 2, 3, 4 i 5) (x-osa) na stavki na upitniku ličnosti HEDONICA za osam dimenzija ličnosti (H- amoralne tendencije, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, A-saradljivost), u situaciji S4 kad se drži pod kontrolom dužina stavke.

Tabela 11 i Slika 10 ilustruju funkcije prosečnog vremena odgovaranja na osam dimenzija ličnosti kada se ona razdvoje na kategorije s obzirom na odgovor ispitanika na odgovorajućoj stavki, na 5 kategorija: od 1- “u potpunosti me ne opisuje”, do 5- “u potpunosti me opisuje”. Ovakvim postupkom se ispituje obrnuti U-efekat koji ukazuje da ispitanici lakše odgovaraju na stavke na kojima daju ekstremne nego umerene odgovore.

Ovakav nalaz prikazan je u prethodnim istraživanjima (Casey & Trayon, 2005; Akrami, Heldund & Ekehammar, 2007; Shoss & Strube, 2011). Rezultati na Slici 10 ukazuju na održavanje odnosa obrnutog U, jer kada ispitanici daju odgovore na 1 i 5 zaista im treba i najmanje vremena da daju odgovor na stavki. Kada je u pitanju tačka maksimuma funkcija, rezultati se ne uklapaju u model, jer je na nekim dimenzijama ona locirana u odgovoru 2, na nekim u odgovoru 3, a na nekim u odgovoru 4, a ne u tački 3, kako prema modelu i dosadašnjim rezultatima to pokazalo. Dimenzija Dezintegracije ima najviši maksimum u odgovoru 4, a dimenzija Savesnosti ima maksimum u odgovoru 2.

Tabela 12. Testiranje obrnutog u odnosa između vremena odgovaranja i odgovora na upitniku ličnosti u situaciji S4 kada se drži pod kontrolom dužina stavke

	Df	F	η^2
Odgovor	4	8.023**	.041
odgovor * DUŽINA	4	.160	.001
odgovor * ličnost	28	.969	.034
Error(odgovor)	760		
	Df	F	η^2
Intercept	1	510.036**	.729
DUŽINA	1	.198	.001
Ličnost	7	9.260**	.254
Error	190		

*Oznake: df- stepeni slobode, F- F količnik, η^2 - snaga efekta, *p<.05, **p<.001

Rezultati prikazani u Tabeli 12 prikazuju značajnost razlike odnosa između odgovora i vremena odgovaranja na upitniku ličnosti u situaciji realnog konkurisanja za posao, kako bi se ispitalo da li u socijalno poželjnoj situaciji ovaj

odnos ostaje održan ili se menja. Kako bi se ta teza proverila, primenjena je analiza varijanse za ponovljena merenja na jednom ponovljenom faktoru [odgovor] sa pet nivoa (1, 2, 3, 4 i 5) i na jednom neponovljenom faktoru [ličnosti] sa osam nivoa (dimenzije ličnosti).

Rezultati analize varijanse za ponovljena merenja su pokazala da postoji značajan glavni efekat faktora [odgovor], kao i da postoji značajan glavni efekat faktora [ličnost] (Tabela 12). Rezultati nisu ukazali na značajan efekat interakcije, [odgovor x ličnost] ustanovljen u prethodnim poglavljima. Rezultati na taj način potvrđuju da se prosečna vremena odgovaranja ispitanika razlikuju na različitim nivoima faktora [odgovor], kao i da se prosečna vremena odgovaranja razlikuju na različitim nivoima faktora [ličnost]. Drugim rečima, na nivoima 1 i 5 u situaciji realne selekcije, vremena ispitanika su kraća nego na nivoima 2, 3 i 4. Prosečna vremena odgovaranja ispitanika se razlikuju i na različitim nivoima dimenzija ličnosti - na nekima su kraća, a na nekima duža.

Kako bi se ispitalo da li se vremena odgovaranja ispitanika menjaju na različitim nivoima faktora odgovor ukoliko se kao kovarijat uvede dužina rečenice, primenjena je trofaktorska analiza varijanse. Rezultati su prikazani u Tabeli 12.

Prema rezultatima istraživanja u ispitivanju obrnutog U-odnosa između vremena odgovaranja na upitniku ličnosti u situaciji stvarne selekcije kada se drži pod kontrolom dužina stavke, vidi se da se značajnost efekata interakcije odgovor x dužina i odgovor x ličnost gubi (Tabela 12). Ostaje jedino značajan faktor [odgovor] koji govori o tome da se skorovi ispitanika statistički značajno razlikuju ($F(4,780)=8.023, p<.05; \eta^2=.041$).

Diskusija 2

Ovo poglavlje posvećeno je ispitivanju odnosa poznatog po nazivom "obrnuti U-efekat" između vremena odgovaranja i odgovora na upitnicima ličnosti. Koton je pretpostavio da odgovaranje na stavke podrazumeva poređenje odgovarajućih self-shema i specifične stavke na testu ličnosti (Cotton, 1991). Na osnovu znanja o automatskoj i implicitnoj prirodi shema očekivalo bi se da osobe koje imaju viši ili niži skor na crti imaju i kraće vreme odgovaranja u odnosu na

osobe koje su pozicionirane na sredini skale. Ovaj sklop se u prethodnim istraživanjima označavao kao „obrnuti U-efekat“ vremena odgovaranja (Kupier, 1979). Cilj ovog rada bio je da se ispita odnos između datog odgovora i vremena odgovaranja. Ispitivano

da ispitamo da li postoji povezanost između odgovora na stavkama i vremena odgovaranja, na testu namenjenom merenju sedam bazičnih crta ličnosti (neurotizam, ekstraverzija, saradljivost, otvorenost, savesnost, dezintegracija i Amoralne tendencije) i impulsivnosti obuhvaćenih modelom HEDONICA (Knežević i Opačić, 2010).

U istraživanju je učestvovalo 284 ispitanice iz uzorka ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije za posao kao i 227 studenata prve godine, kojima je kompjuterski zadavan upitnik HEDONICA (koji se sastoji iz 280 stavki u formi petostepenih skala). Za svakog ispitanika merena su vremena odgovora na svaku stavku.

Kako bi se izbegao uticaj individualnih razlika u prosečnoj brzini reagovanja rezultati su dvostruko standardizovani, prvo po kolonama, a zatim po redovima. Izračunate su prosečne vrednosti tako standardizovanih rezultata za svaki od odgovora (1, 2, 3, 4 ili 5).

Dobijena je matrica stavke x odgovori. Ona se sastojala iz 280 redova (stavke) i 5 kolona (odgovori 1, 2, 3, 4 i 5). U ćelijama matrice nalazila su se prosečna vremena odgovora. Ovako agregirani podaci su analizirani trofaktorskom analizom varijanse/kovarijanse gde su situacija i odgovor bili neponovljeni faktori, osobina neponovljeni, a dužina rečenice kovarijat. Za poređenje glavnih efekata upotrebljen je polinomialni kontrast.

Budući da uvođenje situacija S2 i S3 predstavlja novinu u ispitivanju povezanosti odgovora i vremena odgovaranja na upitniku ličnosti, ovi rezultati pružaju nalaze koji se za sada ne mogu uporediti sa rezultatima prethodnih istraživanja.

Faktor [dužina stavke] pokazao se značajnim, i kad se on uvede kao kontrolna varijabla dolazi do gubitka povezanosti vremena i odgovora kakva je postojala bez uvođenja ovog faktora (Tabela 5 i 6; Slika 5). U ovom rezultatu dobijena je slična slika u situacijama S2 i S1, a različita u S3. Naime, u situacijama S1 i S2 je pokazano

da je, iako se zadržala značajnost interakcije [odgovor x ličnost], parcijalni doprinos ove razlike bitno umanjen (u situaciji S1 opadne sa .073 na .068 (Tabela 7, Slika 7), dok u situaciji S2 opadne sa .062 na .056 (Tabela 8, Slika 8). Najizrazitije posledice držanja faktora [dužina stavke] pod kontrolom vide se u situaciji S3 (($F(28/768)=3,374$, $p>.05$; (Tabela 9, Slika 9), koja se ogleda u tome da dolazi do gubitka značajnosti interakcije faktora [odgovor x ličnost].

Obrnuti U-odnos se zadržava samo u situaciji S1 ($F(28/768)=1,977$, $p<.05$; Tabela 6, Slika 6). U situaciji S2, obrnuti U-odnos varira u odnosu na dimenziju ličnosti koja je u pitanju (na primer, na dimenziji D, ovaj odnos odstupa od uobičajenog, jer je ustanovljeno najduže vreme odgovaranja za odgovor 4; Slika 7). U situaciji S3, obrnuti U-odnos se potpuno gubi (Slika 8). U situaciji S3 je pokazano da na svim dimenzijama ispitanici brže daju odgovor na stavke 1, 3 i 5, a sporije na 2 i 4. Na taj način bitno je narušen odnos obrnutog U-efekta (Slika 9).

U situaciji realne selekcije održava se obrnuti U-odnos između faktora [odgovor] i faktora [vreme odgovaranja] na upitnicima ličnosti (Tabele 10 i 11; Slika 10). Vrednosti F parametara prikazane u Tabeli 11 govore o značajnosti glavnih efekata faktora [odgovor] i faktora [ličnost] ($F(4/764)=35,532$, $p<.05$; $F(7/191)=11,533$, $p<.05$), kao i njihove interakcije ($F(28/764)=1,073$; $p<.05$). Kada se uvede faktor [dužina stavke] kao kovarijat (Tabela 12), rezultati značajnosti ostaju nepomenjeni, ali dolazi do smanjenja parcijalnog doprinosa značajnosti glavnih faktora [odgovor] i [ličnost] (sa $\eta^2=.038$ za interakciju faktora odgovor x ličnost kada se dužina stavke ne drži pod kontrolom na $\eta^2=.34$, kada se faktor odgovor x ličnost drži pod kontrolom).

Obrnuti U-odnos je prikazan u svim, osim eksperimentalnim situacijama, što znači da u situacijama u kojima nema instrukcije da se prikažu drugačije (S4 i S1), ispitanici brže daju odgovore na tvrdnje koje su u skladu sa njihovim kognitivnim shemama, nego na tvrdnje koje nisu sa njima u skladu. Ispitanici brže daju ekstremne nego umerene odgovore (Casey & Tryon, Mueller, Thompson & Dugan, 2006, Akrami, Heldund & Ekehammar, 2007). To podržava Holdenov (1995) interaktivni mehanizam, kao i Holtgrejvsov model semantičkog vežbanja kao mehanizme koji stoje u osnovi vremena odgovaranja u situacijama laganja (Holtgraves, 2004). Rezultati o obrnutom U-odnosu pružili su dokaz u prilog

kraćeg vremena odgovaranja za potpuno deskriptivne tvrdnje, u odnosu na one koje su umereno deksriptivne u situacijama S1 i S4 (Slike 7 i 10; Tabele 7 i 10). Drugim rečima, u tim situacijama utvrđena su kraća vremena odgovaranja za one tvrdnje koje su ispitanici označili da 5 (ili 1), i time iskazali da ih stavka u potpunosti opisuje (ili ne opisuje) u odnosu na tvrdnje koje bi označili sa 2, 3 ili 4, ukoliko ih stavka delimično opsiuje.

Ovaj rezultat predstavlja nalaz u prilog hipotezi obrnutog U odnosa između odgovora i vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti. Ovaj odnos bio je pronađen i u prethodnim istraživanjima (Akrami, et al., 2007, Cotton, 1995; Fekken & Holden, 1994; Holden & Hibbs, 1995; Holden & Book, 2009; Galic, Jerneic, Holden, Permuzič, 2000; Heldund, 2007; Corby & Tryon, 2006; Holden, Wood & Tomaschewski, 2001; Mueller – Hanson, Heggstad & Thronton, 2003; Shoss & Strube, 2011) Ovaj rezultat je u skladu i sa nalazima istraživača koji su se isključivo bavili dokazivanjem postojanja sheme (Kihlstrom & Klein, 1997; Klein, Loftus & Shemran, 1993; Klein, Loftus & Plog, 1992; Marcus & Wurf, 1987), kao i obrnutog U-odnosa u vremenu odgovaranja na upitnicima ličnosti (Holden et al., 2001).

Matrica obrnutog U odnosa između vremena odgovaranja i odgovora koja je u našem istraživanju pronađena za svaku od skala u situaciji iskrenog odgovaranja (S1) ponavlja rezultate prethodnih studija (Akrami et al., 2007; Kuiper, 1981). Rezultati potvrđuju i predviđanje načinjeno na osnovu modela usvojene sheme (eng. Adopted shema model; Holtgraves, 2004). U našem istraživanju je pokazano da će sve situacije proizvesti vremensku matricu obrnutog U; obrnuto U je izraženije u situaciji S1, a vremena odgovaranja su globalno kraća u situacijama S2 i S3 nego u situaciji S1. Tako se čini da pojedinci, kad lažiraju, pristupaju nekoj shemi idealnog ispitanika. Ova shema može biti manje ili više jasna, zavisno od toga da li čovek želi da oda neki specifični utisak ili neki opštiji pozitivni utisak.

Rezultati u situaciji S1 i u situaciji S4 su ukazali na to da je prosek vremena odgovaranja najkraći za odgovore 1 i 5, a duži za odgovore 2, 3 i 4. Unutar svake od osam ispitanih dimenzija veza između odgovora na stavku i vremena odgovaranja je u obliku obrnute U krivulje, ali tačka maksimuma nije ista za sve dimenzije. Rezultati idu u prilog teorije self-shema. U situaciji S2, ovaj odnos je narušen, ali ne statistički značajno, ali se u situaciji S3 gubi.

Postoji više mogućih objašnjenja sklopova odgovora dobijenih u ovom istraživanju. Jedan od njih je predložio Holtgrejvs (Holtgraves, 2004). „Model semantičkog uvežbavanja“ predviđa obrnuti U-efekat odnosa između odgovora na self-report merama i mera vremena odgovaranja, kako u standardnoj tako i u stiaucijama „prikaži se bolje“ i „prikaži se lošije“, ali i kraće vreme u situaciji iskrenog odgovaranja nego u situacijama „prikaži se bolje“ i „prikaži se lošije“ (Holtgraves, 2004, Shoss & Strube, 2011). Na taj način, u ovom istraživanju samo je delimično potvrđen ovaj model (u situaciji iskrenog i realne selekcije dobijeni su sklopovi odgovora u obliku obrnutog U).

Najsličnije rezultate ovim dobijenim u našem istraživanju prikazali su Šos i Štrube (Shoss & Strube, 2011). Cilj njihovog istraživanja bio je da ispituju tri modela socijalno poželjnog odgovaranja na upitnicima ličnosti: model self-scheme, model usvojene sheme i model semantičkog uvežbavanja. Ispitali su da li se vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti mogu upotrebiti kako bi se efikasnije uočili ispitanici koji imaju tendenciju da lažiraju svoje profile. Da bi postigli ovaj cilj, morali su ispitati validnost ova tri modela. Mere vremena odgovaranja su prikupljali na NEO-PI-R upitniku u tri situacije: standardnoj, „prikaži se bolje“ i „prikaži se u skladu sa specifičnom impresijom“. Poslednja situacija je bila konstruisana tako da ispita stereotype o menadžerskom poslu. Obrazac obrnutih U odgovora pronađen je za svaku skalu u situaciji iskrenog odgovaranja, čime su potvrđeni rezultati prethodnih istraživanja (Akrami et al., 2007; Kupier, 1981; Casey & Tryon, 2005;). Ovi rezultati podržavaju predviđanje modela usvojene šeme. Rezultate svog istraživanja protumačili su u skladu sa modelom usvojene sheme, te da prilikom odgovaranja ispitanici usvajaju shemu idealnog ispitanika. Prethodna istraživanja o laganju su pokazala da se najbolji način suzbijanja laganja sastoji u tome da ispitanici popune test ličnosti pod uticajem što specifičnije instrukcije za prijavljivanje na posao (Vasilopoulos et al., 2000). Istraživanje Šosa i Strubea (Shoss & Strube 2011) je pokazalo da takva instrukcija ne utiče na smanjenje nivoa laganja - skala savesnosti je čak dovela do još većeg iskrivljavanja odgovora. Zanimljivo je primetiti i da su standardne devijacije za skale Ekstraverzije opale ili bile manje u situaciji «prikaži se boljim». Ovo ukazuje na to da ispitanici ne samo da dele pogled na to koji su atributi pozitivni, već i u kojoj

meri su pozitivni. Na taj je način to istraživanje pokazalo da distribucije vremena odgovaranja, kao što je obrnuti U-efekat, nisu uvek adekvatne za uočavanje laganja (Shoss & Strube, 2011).

Rezultati prethodnih istraživanja sa nespecifičnom instrukcijom su doveli do drugačijih rezultata u odnosu na rezultate dobijene u ovoj studiji. Naime, u nespecifičnoj instrukciji je ispitanicima bilo potrebno duže vreme odgovaranja u situaciji "prikaži se bolje" (McDaniel & Tim, 2000). Ovo istraživanje se, treba napomenuti, od našeg razlikovalo, jer je bilo zasnovano na neponovljenom nacrtu, dok je naše zasnovano na ponovljenom. Pored toga, u ovoj studiji nije postojala instrukcija „prikaži se loše“.

Sa druge strane, u istraživanju sa specifičnom instrukcijom, ali sa neponovljenim nacrtom, Šos i Štrube (Shoss & Strube, 2011) su pronašli, kao što je i naše istraživanje pokazalo, kraće vreme odgovaranja u situacijama „prikaži se bolje“ i „prikaži se u skladu sa specifičnom instrukcijom“.

Štaviše, to istraživanje bacilo je sumnju na validnost vremena odgovaranja u situaciji uočavanja laganja (Shoss & Strube, 2011). Kao što je spomenuto, vremena odgovaranja zavise od mnoštva faktora, kao što su pažnja, čitalačka pismenost i brzina, vreme pretrage informacija, jasnoća usvojene sheme, upoznatost sa pitanjima, anksioznost, i tako dalje. U praktičnim uslovima je gotovo nemoguće uočiti sa čim bi se bazični nivoi prosečnih odgovora mogli uporediti uzimajući dovoliku različitost faktora koji bi na njih mogli uticati. Zato bi trebalo pronaći drugačija rešenja za uočavanje lažnih profila na testovima ličnosti.

U studiji sa ponovljenim merenjima Hsua i saradnika (Hsu, Santeli & Hsu, 1989), u kojoj je ispitivano da li su vremena odgovaranja validni indikatori laganja na MMPI testu i da li imaju značajan inkrementalni doprinos validnosti kada se koriste sa skorovima na subskalama laganja sa MMPI testa je pokazano da su vremena odgovaranja validni indikatori laganja i da imaju značajnu validnost u detekciji laganja u odnosu na skorove sa subskala laganja na MMPI testu. Prema njihovom istraživanju koje je, kao i naše, poredilo rezultate vremena odgovaranja u prikaži se loše i bolje, je pokazano da se laganje lakše može detektovati u situaciji „prikaži se loše“ nego u situaciji "prikaži se bolje" (Helmes & Holden, Exnet, McDowell, Pabst, Stackman & Kirk, 1963). Pored toga, rezultati njihovog istraživanja dali su

značajan doprinos, kao i podsticaj daljem izučavanju vremena odgovaranja jer je ustanovljen inkrementalni doprinos predikciji laganja putem vremena odgovaranja u odnosu na skorove laganja sa MMPI skale.

Hipoteza 3

U ovom istraživanju ispitivani su skorovi na osam bazičnih dimenzija ličnosti: H- Amoralne tendencije, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O- otvorenost, N-neurotizam, C- savesnost, A- saradljivost i dve dimenzije definisane modelom socijalne poželjnosti: SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom u tri eksperimentalne situacije pod uticajem instrukcije, i u jednoj realnoj situaciji konkurisanja za posao. Cilj ovog dela rada je da proveriti rezultate prethodnih istraživanja o efektu laganja na self-report merama na upitniku ličnosti. Jedan od ciljeva ovog istraživanja predstavlja ispitivanje efekta instrukcije na skorove ispitanika. Rezultati prethodnih istraživanja koja su se bavila efektom instrukcije na mere ličnosti u organizacionom ili poslovnom kontekstu najčešće su ispitivala efekat ove instrukcije. Rezultati prethodnih istraživanja o procesu lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti dobijeni su ispitivanjima u selekcionom i dijagnostičkom kontekstu. Analizama diskusija prethodnih istraživanja utvrđeno je da:

a) ispitanici uglavnom lažu na upitnicima ličnosti. To čine kako bi postigli korist zbog koje i rade test. Oko 25% ispitanika lažno se predstavlja na upitnicima ličnosti. Ovakvo odgovaranje manifestuje se i u rezultatima istraživanja u kojima se povećavaju interkorelacije lažnih mera ličnosti, smanjuje dijagnostička i diskriminativna mogućnost testova, i narušava poredak ispitanika s obzirom na postignuće na testu. Rezultati sa skorova su u potpunosti u skladu sa očekivanim nalazima kako u selekciji, tako i u situaciji eksperimentalnog laganja;

b) Ispitanici krive odgovore u pravcu povećavanja na poželjnim i smanjivanja na socijalno nepoželjnim stavkama. Ovo je u potpunosti u skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja (McFarland & Ryan, 2000; Paulhus, 1999).

c) Socijalna poželjnost ne igra ulogu u menjanju interkorelacija mera ličnosti izraženih kako preko self-report mera tako i preko mera vremena odgovara

d) Inteligencija ne igra ulogu u menjanju interkorelacija mera ličnosti.

Tabela 13. Prikaz Cronbahovih alfi dimenzija ličnosti (amoralne tendencije (H); ekstraverzija (E); dezintegracija (D) otvorenost (O), neuroticizam (N), impulsivnost (I), savesnost (C), saradljivost (A)) i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja (samoobmanjivanje (SDE) i upravljanje impresijom (IM) izraženih preko vremena odgovaranja u situacijama S1, S2, S3 i S4 (za njihovo izračunavanje korišćen je program RTT10G, Kneževića i Momirovića, 1996)

	s1	s2	s3	s4
H	.8966	.9259	.9113	.8975
E	.9154	.9334	.9482	.8899
D	.9026	.9427	.9426	.919
O	.8664	.8816	.9163	.8564
N	.9009	.952	.8737	.9269
I	.8648	.9293	.9197	.9107
C	.9062	.8779	.9677	.9204
A	.8454	.9582	.9349	.8548
SDE	.6927	.8573	.7949	.7812
IM	.8209	.9029	.8976	.8341

Kako bi se proverili rezultati prethodnih istraživanja o podložnosti self-report mera iskrivljavanju usled tendencije socijalno poželjnog odgovaranja jedna od eksperimentalnih varijacija se sastojala u merenju self-report mera na osam bazičnih dimenzija ličnosti i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja pod uticajem instrukcije S2 i S3.

Uputstvo nije sadržavalo smernicu za dimenzije koje treba prikazati ulepšano. Profil dimenzija ličnosti koji se prikazao u ovom delu rada predstavljao bi opšti stereotip osobe koja ima poželjne radne osobine. Za svaku dimenziju ličnosti (osam, koje su predstavljene sa po 25 stavki i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja, koje su predstavljene sa po 20 stavki računane su mere

pouzdanosti u četiri situacije: S1, S2, S3 i S4 (Tabela 13). Mere pouzdanosti izražene su koeficijentima Cronbachove alfe.

Deskriptivne mere skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S1

Na osnovu rezultata može se videti da u standardnoj situaciji (S1, kad ispitanici rade pod instrukcijom da upitnik popunjavaju iskreno) njihovi skorovi su najniži na dimenzijama dezintegracije, amoralnih tendencija, impulsivnosti.

Tabela 14. Prikaz deskriptivnih mera proseka i standardne devijacije (kolone) skorova na dimenzijama ličnosti ((H- amoral, E- Ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalne poželjnosti (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) u situaciji S1

	M	SD
H	2,81	0,628
E	3,71	0,576
D	2,04	0,578
O	3,71	0,514
N	2,81	0,648
I	2,53	0,557
C	3,79	0,488
A	3,65	0,495
SDE	3,21	0,421
IM	3,07	0,614

Najviši skorovi su na dimenziji savesnosti, ekstraverzije i saradljivosti. Na dimenzijama socijalne poželjnosti saopštavaju da su više skloni samoobmanjivanju nego upravljanju impresijom. U situaciji S1 ispitanici imaju više skorove na dimenzijama otvorenosti, savesnosti, saradljivosti i ekstraverzije nego na amoralnim tendencijama, dezintegraciji, impulsivnosti i neurotizmu ($F(9/2034)=261.358$; $p<.01$; $\eta^2=.536$) (videti Tabela 14).

U Tabeli 15 prikazane su korelacije dimenzija ličnosti u situaciji S1. Može se uočiti visoka povezanost skala socijalne poželjnosti ($r=.370$). Ona je viša od saopštenih u prethodnim istraživanjima (opseg od .10 do .30; Borkennau & Ostendorf, 1992; Paulhus, 1984), ali je u skladu sa istraživanjima u kojima je BIRD skala socijalne poželjnosti primenjena u ispitivanju pod uticajem instrukcije na domaćim uzorcima (Peruničić, 2007; Pap, 2010).

Tabela 15. Prikaz korelacija skorova na dimenzijama ličnosti ((H- amoral, E- ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalne poželjnosti (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) u situaciji S1.

	SDE	IM	H	E	D	O	N	I	C	A
SDE	1									
IM	.370**	1								
H	-.146*	-.385**	1							
E	.247**	-.053	.253**	1						
D	-.504**	-.347**	.540**	-.041	1					
O	.166*	.055	-.068	.438**	-.063	1				
N	-.653**	-.291**	.391**	-.257**	.760**	-.114	1			
I	-.464**	-.549**	.648**	.160*	.629**	-.045	.523**	1		
C	.563**	.262**	-.036	.472**	-.297**	.373**	-.479**	-.437**	1	
A	.169*	.465**	-.622**	-.054	-.353**	.192**	-.179**	-.633**	.152*	1

H nije povezano sa O i C, dok najviše korelira sa I, -A, i D. E negativno korelira sa N. Nije povezano sa A, a najviše korelira sa O i C. N ima izrazito visoke korelacije sa D, H i I. Očekivale bi se veće povezanosti upravljanja impresijom i saradljivosti, kao i ekstraverzije i impulsivnosti. Interesantno je da je dimenzija otvorenosti povezana samo sa ekstraverzijom i samoobmanjivanjem. Dimenzija SDE je negativno povezana sa H, D, N i I dimenzijama ličnosti. Savesnost i nizak skor na neurotizmu i disocijaciji pokrivaju najveći deo varijanse SDE. Interesantno je da savesnost objašnjava skoro 50% varijable samoobmanjivanja. Korelacije SDE sa C i N pronašli su i drugi istraživači, ali su one bile niže nego one dobijene u ovom istraživanju (videti: Ones et al., 1996; Li & Bagger, 2006). Ovakva struktura povezanosti SDE ukazuje na sklonost ispitanika sa visokim skorovima na ovoj dimenziji da podbacuju skorove na nepoželjnim dimenzijama ličnosti. Upravljanje

impresijom deli oko 20% varijanse sa dimenzijom saradljivosti. Kao i samoobmanjivanje, i ova dimenzija je negativno povezana sa negativnim dimenzijama ličnosti, ali su korelacije niže. Upravljanje impresijom ima visoku negativnu povezanost sa impulsivnošću. Ovakva struktura korelacija odgovara definiciji dimenzije « tendencija za obmanjivanjem drugih » (Sackeim & Gur, 1978), ali ne odgovara rezultatima prethodnih istraživanja u situaciji instrukcije za zapošljavanje kao ni selekcionim situacijama, u kojima je pronađeno da upravljanje impresijom korelira sa dimenzijom Savesnost i Neurotizam u većoj meri nego SDE (Li & Bagger, 2006).

Tabela 16. Prikaz matrice sklopa dvodimenzionalnog modela skorova u S1 situaciji izdvojenih eksplorativnom faktorskom analizom uz primenu metoda Maksimalne verodostojnosti sa kosom Oblimin rotacijom faktora

	Faktor	
	1	2
I	.852	
H	.834	
A	-.707	
D	.633	
IM	-.544	
C		.700
SDE		.671
E		.637
N		-.604
O		.334

Kako bi se testirala dimenzionalnost skorova u S1 situaciji primenjena je eksplorativna faktorska analiza metodom Maksimalne verodostojnosti sa Oblimin kosom rotacijom faktora. Zadato je zadržavanje dve dimenzije. Metod se pokazao valjanim sa indeksom fitovanja od $\chi^2(26)=229.758$, $p<.01$. Prikaz rotirane matrice sklopa ilustrovan je u Tabeli 16. Na osnovu rezultata faktorske analize može se videti da se dimenzije u S1 situaciji grupišu na sličan način kao i u situaciji S2 i S3- čineći dvodimenzionalni model mera samoprocene. Sa jedne strane nalazi se latentna struktura, faktor zasićen dimenzijom impulsivnosti, amorala, agresivnosti, dezintegracije [prikazivanja sebe u lošijem svetlu], a sa druge strane se nalazi dimenzija zasićena savesnošću, samoobmanjivanjem, ekstraverzijom,

emocionalnom stabilnošću i otvorenošću [prikazivanja sebe u pozitivnom svetlu] (Tabela 16).

Deksriptive mere u situaciji S2

Jedan od ciljeva ovog istraživanja predstavlja ispitivanje efekta instrukcije na skorove ispitanika. Kako bi se proverili rezultati prethodnih istraživanja o podložnosti self-report mera iskrivljavanju usled tendencije socijalno poželjnog odgovaranja jedna od eksperimentalnih varijacija sastojala se u merenju self-report mera na osam bazičnih dimenzija ličnosti i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja pod uticajem instrukcije S2.

Uputstvo nije sadržavalo smernicu za dimenzije koje treba prikazati

Tabela 17. Prosek i standardna devijacija (kolone) osam dimezija ličnosti ((H- amoral, E- ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalne poželjnosti (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) (redovi) u situaciji S2

	M	SD
SDE	4.0302	.51915
IM	4.0504	.65874
H	2.3336	.66989
E	4.3302	.47498
D	1.6116	.54508
O	3.9498	.49379
N	1.8382	.67064
I	1.7662	.56146
C	4.5968	.46459
A	4.1204	.45417

ulepšano. Profil dimenzija ličnosti koji se prikazao u ovom delu rada predstavljao bi opšti stereotip osobe koja ima poželjne radne osobine. Prethodna istraživanja koja su se bavila efektom instrukcije na mere ličnosti u organizacionom ili poslovnom kontekstu najčešće su ispitivala efekat ove instrukcije.

U Tabeli 17 prikazani su proseci, standardne devijacije za mere na osam dimenzija ličnosti i dve dimenzije socijalne poželjnosti, u situaciji S2. Pokazano je da ispitanici imaju najviše skorove na savesnosti. Visoki skorovi su i na dimenzijama ekstraverzije i saradljivosti, kao i na obe dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja: upravljanju impresijom i samoobmanjivanju. Najniži skorovi su na impulsivnosti i dezintegraciji. Razlike između skorova su statistički značajne ($F(9/2034)=1043,889, p<.01, n2=.822$). Postoje dokazi da tendencija ispitanika da se predstavljaju boljim nego što jesu narušava korelacije skorova na dimenzijama Big Five modela (Pauls & Crost, 2005; Schmit & Ryan, 1993; Ziegler & Buehner, 2009; Ziegler et al., 2009). U jednom istraživanju (Schmit & Ryan, 1999) korelacije dimenzija ličnosti su se povećale u tolikoj meri da su istraživači zaključili da bi model koji bi najbolje objasnio te podatke trebao da predstavlja jednoparametarski model, na kojem bi sve dimenzije ličnosti imale visoka zasićenja.

Tabela 18. Prikaz korelacija skorova bazičnih dimenzija ličnosti (*H- amoral, E- ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost*) i socijalne poželjnosti (*SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom*) u situaciji S2 *

	SDE	IM	H	E	D	O	N	I	C	A
SDE	1									
IM	.705**	1								
H	-.474**	-.514**	1							
E	.567**	.427**	-.192**	1						
D	-.665**	-.584**	.648**	-.416**	1					
O	.320**	.205**	-.239**	.599**	-.262**	1				
N	-.810**	-.660**	.585**	-.574**	.836**	-.313**	1			
I	-.741**	-.707**	.737**	-.480**	.815**	-.338**	.857**	1		
C	.741**	.642**	-.408**	.755**	-.639**	.507**	-.764**	-.774**	1	
A	.517**	.631**	-.688**	.412**	-.564**	.427**	-.565**	-.727**	.575**	1

*Napomena : * $p<.05$, ** $p<.01$

U jednom eksperimentalnom istraživanju upotrebom strukturalnih jednačina, Ziegler i Buehner (2009) su pokazali da se visoke interkorelacije

dimenzija ličnosti mogu kontrolisati uvođenjem latentne dimenzije koja se sastoji iz razlika u skorovima između iskrene situacije i situacije laganja. Oba nalaza potvrđuju da laganje predstavlja izvor sistematske varijanse u odgovaranju. Kako bismo testirali ovu pretpostavku, prikazane su interkorelacije dimenzija ličnosti u situaciji S2. Rezultati u vidu Pearson-Brave koeficijenta korelacije prikazani su u Tabeli 18. Može se videti da se korelacije povećavaju u ovoj u odnosu na iskrenu situaciju. Izrazito visoke korelacije mogu se primetiti između dimenzija Dezintegracija, Savesnost, Neurotizam, Impusivnost i Amoralne tendencije, sa jedne, i Otvorenost i Ekstraverzija, sa druge strane. U ovoj situaciji, dimenzija saradljivosti korelira sa Amoralnim tendencijama ($r=-,688$).

Da li skale socijalne poželjnosti i intelektualne sposobnosti zajedno mogu da promene strukturu visokih interkorelacija dimenzija ličnosti ustanovljenih u prethodnom poglavlju? Ukoliko ne mogu, zaključuje se da skale socijalne poželjnosti zahvataju substancijalnu varijansu ličnosti, a ukoliko mogu, predstavljale bi validne kontrolne skale. Rezultati dobijeni u prethodnim istraživanjima nisu jednoznačni. Sa jedne strane postoji obimna literatura u prilog teze da držanje pod kontrolom socijalne poželjnosti smanjuje interkorelacija dimenzija ličnosti u situaciji (posebno na dimenzijama Neurotizama i Savesnosti (McFarland & Ryan, 2000; Konstabel, Aavik & Allik, 2006; Pauls & Crost, 2005), dok sa druge strane postoje i brojni radovi u kojima korelacije nultog reda između dimenzija ličnosti ostaju nepromenjene kontrolisanjem dimenzija socijalne poželjnosti (Li & Bagger, 2006 ; Ones et al., 1996; Piedmont, McCrae, Riemann & Angleitner, 2000).

Deksriptivne mere skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S3

Jedan od ciljeva ovog istraživanja predstavlja ispitivanje efekta instukcije na skorove ispitanika. Kako bi se proverili rezultati prethodnih istraživanja o podložnosti self-report mera iskrivljavanju usled tendencije socijalno poželjnog odgovaranja jedna od eksperimentalnih varijacija sastojala se u merenju self-report mera na osam bazičnih dimenzija ličnosti i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja pod uticajem instrukcije S3. Uputstvo nije sadržavalo

smernicu za dimenzije koje treba negativnije prikazati, već je bilo opšte. Profil dimenzija ličnosti koji se prikazao u ovom delu rada predstavljao bi opšti stereotip osobe koja ima nepoželjne radne osobine.

Tabela 19 prikazuje proseke i standardne devijacije skorova ispitanika na osam dimenzija ličnosti (H- amoralne tendencije, E- ekstraverzija, D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- implusivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) u situaciji S3. Skorovi na amoralnim tendencijama, dezintegraciji, neurotizmu i impulsivnosti su visoki, dok su skorovi na dimenzijama upravljanja impresijom, savesnosti i saradljivosti niski. Razlike

Tabela 19. Prosek i standardna devijacija (kolone) na osam dimenzija ličnosti ((H- amoral, E- ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalne poželjnosti (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) u situaciji

S3.

	M	SD
SDE	2.13	.528
IM	1.77	.583
H	4.15	.596
E	2.25	.779
D	3.74	.77
O	2.4	.692
N	3.95	.535
I	4.26	.561
C	1.95	.739
A	1.92	.66

**statistička značajnost na nivou $p < .01$

između self-report mera u situaciji S3 proveravane su analizom varijanse za ponovljena merenja. Jedan ponovljen faktor ličnosti je statistički značajan ($F(10/2034) = 589.081$; $p < .01$; $\eta^2 = .723$). Ovaj statistik ukazuje na statistički značajne razlike u nivou skorova u situaciji S3 (Tabela 19).

Pregledom interkorelacija mera u situaciji S3 može se primetiti da su veoma visoke (Tabela 20). Najniže korelacije dobijene su između H i E ($r = -.288$) i O i N ($r = -$

.282). Najviše su korelacije između I i A ($r=-.816$) i C i A ($r=.817$). Intekorelacije mera u situaciji S3 ukazuju da u ovoj situaciji validnost self-report mera postaje ozbiljno narušena.

Tabela 20 interkorelacija pruža uvid i u tendencije da se mere ličnosti grupišu u dva klastera, od kojih se na jednom nalaze dimenzije ekstraverzije, otvor, savesnosti i saradljivosti, dok se na drugom nalaze dimenzije amorala, dezintegracije, neurotizma i impulsivnosti. H negativno korelira sa E, O, C i A. D

Tabela 20. Prikaz korelacija skorova na osam dimenzija ličnosti (H- amoral, E- ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i socijalne poželjnosti (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) u situaciji S3

	SDE	IM	H	E	D	O	N	I	C	A
SDE	1									
IM	.583**	1								
H	-.442**	-.591**	1							
E	.565**	.567**	-.288**	1						
D	-.583**	-.649**	.597**	-.605**	1					
O	.508**	.460**	-.287**	.783**	-.533**	1				
N	-.538**	-.604**	.574**	-.440**	.740**	-.282**	1			
I	-.571**	-.724**	.809**	-.505**	.739**	-.473**	.686**	1		
C	.614**	.719**	-.399**	.809**	-.669**	.714**	-.524**	-.697**	1	
A	.583**	.718**	-.673**	.696**	-.738**	.687**	-.530**	-.816**	.817**	1

Oznake * $p < .05$, ** $p < .01$

negativno korelira sa E, O, C i A. N negativno korelira sa E, O, C, i A. I negativno korelira sa E, O, C i A. E negativno korelira sa H, D, N i I. O negativno korelira sa H, D, N i I. C negativno korelira sa H, D, N i I. A negativno korelira sa H, D, N i I. Na osnovu ovih rezultata jasno se može videti da se skorovi u situaciji S3 grupišu u dve specifične grupe mera: jednu koju čine dimenzije E, O, C i A, i drugu koju čine H, D, N i I. Mehanizmi koji stoje u osnovi ove dve grupe mera su različiti i može se videti da oni predstavljaju dva odvojena seta mera.

Ova teza je proveravana eksplorativnom faktorskom analizom, metodom Maksimalne verodostojnosti, sa zadata dva faktora, uz primenu Direkt Oblimin kose rotacije (Tabela 21).

Tabela 21. Prosek i standardna devijacija (kolone) na osam dimenzija ličnosti (H- amoral, E- ekstraverzija- D- dezintegracija, O- otvorenost, N- neurotizam, I- impulsivnost, C- savesnost, A- saradljivost) i dve dimenzije socijalne poželjnosti (SDE- samoobmanjivanje, IM- upravljanje impresijom) u situaciji S3.

	M	SD
SDE	2.13	.528
IM	1.77	.583
H	4.15	.596
E	2.25	.779
D	3.74	.77
O	2.4	.692
N	3.95	.535
I	4.26	.561
C	1.95	.739
A	1.92	.66

**statistička značajnost na nivou $p < .01$

Izdvojena su dva faktora koji objašnjavaju 64,762% i 12,497% varijanse, t.j. zajedno 77.25% varijanse. U matrici sklopa prikazanoj u Tabeli 21 može se videti da na prvom faktoru najviša zasićenja imaju varijable amoral, neurotizam, dezintegracija, impulsivnost, dok na drugom faktoru najviša zasićenja imaju varijable otvorenost, ekstraverzija, saradljivost i savesnost.

Poređenje skorova na dimenzijama ličnosti u situacijama S1, S2 i S3

Kako bi se utvrdilo da li se skorovi ispitanika razlikuju u zavisnosti od situacije u kojima im je zadata instrukcija da se prikažu bolje (S2) i lošije (S3), primenjena je analiza varijanse za ponovljena merenja. Ispitanici su radili test HEDONCA u tri situacije: S1, S2 i S3. Prvi faktor uslova pod kojima je test zadavan nazvan je faktor [situacija] i on ima tri nivoa: S1, S2 i S3. Pored ovog, postoji faktor [ličnost] koji ima deset nivoa, a koji čine dimenzije ličnosti obuhvaćene instrumentom HEDONICA: amoralne tendencije (H); ekstraverzija (E); disocijacija (D); otvorenost (O); neurotizam (N); impulsivnost (I); savesnost (C) i saradljivost (A) i BIRD instrumentom: samoobmanjivanje (SDE); upravljanje impresijom (IM)). Rezulti ukazuju da postoji značajan efekat interakcije faktora situacija x ličnost ($F(2, 4068)=913, 743, p < .01; n=.802$) (Tabele 22 i 23).

Ispitanici u sve tri situacije daju drugačije odgovore. U situaciji S2, ispitanici povećavaju svoje skorove na dimenzijama ličnosti C, E, A i O, a smanjuju na H, D, N i I (Slika 10).

Tabela 22. Proseci i standardne devijacije (kolone) skorova na dimenzijama ličnosti (redovi) u tri situacije: S1, S2 i S3.

	S1		S2		S3	
	M	SD	M	SD	M	SD
H	2.8146	.62751	2.3336	.66989	4.1526	.59646
E	3.7147	.57598	4.3302	.47498	2.2518	.77867
D	2.0393	.57766	1.6116	.54508	3.7367	.76951
O	3.7131	.51380	3.9498	.49379	2.4033	.69194
N	2.8141	.64847	1.8382	.67064	3.9533	.53540
I	2.5297	.55680	1.7662	.56146	4.2640	.56081
C	3.7864	.48753	4.5968	.46459	1.9507	.73903
A	3.6472	.49458	4.1204	.45417	1.9248	.65953

Tabela 23. Rezultati analize varijanse za ponovljena merenja. Analiziran je uticaj dva faktora ličnost i situacija kako bi se uporediti skorovi ispitanika na dimenzijama ličnosti u tri situacije.

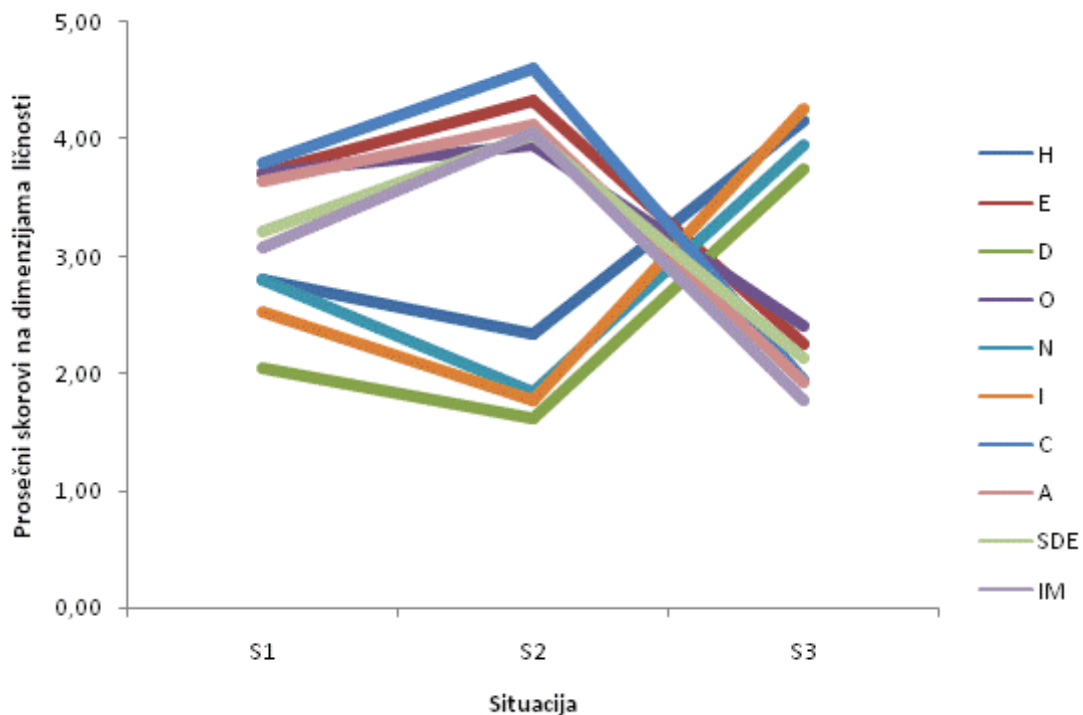
	Df	F	η^2
Situacija	2	291,13**	.563
Ličnost	9	165,846**	.423
situacija * ličnost	18	913,743**	.802

*Oznake: df- stepeni slobode, F- F količnik, η^2 - snaga efekta, *p<.05, **p<.01

Moglo bi se reći da pozitivne dimenzije ličnosti bivaju naglašene, a nepoželjne prikrivene u situaciji S2. Sa druge strane, u situaciji S3 ispitanici smanjuju C, E, A i O, a povećavaju skorove na H, D, N i I. Za razliku od prethodne, u ovoj situaciji naglašavaju nepoželjne, a smanjuju poželjne osobine.

Iz Tabele 24 se može videti da su u situacijama S2 i S3 dimenzije ličnosti negativno korelirane. U situaciji S3, najviši su skorovi na I i H, dok su na C i A najniži. Na D i N su umereno povišeni skorovi, dok su na E i O umereno sniženi (Slika 10).

Nema povezanosti skorova socijalne poželjnosti i inteligencije u S1 situaciji. Socijalna poželjnost i neverbalna inteligencija su povezane u situacijama S2 i S3. Neverbalna inteligencija je povezana sa dimenzijom samoobmanjivanja i u situaciji S2 i u situaciji S3, dok je sa dimenzijom upravljanje impresijom povezana samo u

Slika 11. Prikaz rezultata prosečnih skorova ispitanika (*y* – osa) na osam dimenzija ličnosti (*H, E, D, O, N, I, C* i *A*) i dve dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja (*SDE* i *IM*) u situacijama *S1, S2* i *S3*. Analizom varijanse za ponovljena merenja analiziran je uticaj dva faktora [*ličnost*] i [*situacija*] kako bi se uporedili skorovi ispitanika na dimenzijama ličnosti u tri situacije.

situaciji S2. Neverbalna inteligencija je povezana i sa vremenom na socijalnoj poželjnosti, dok verbalni IQ ne korelira sa ovim dimenzijama. Verbalni IQ je značajno povezan sa socijalno poželjnim odgovaranjem samo u situaciji S3.

Tabela 24. Korelacije dimenzija sa upitnika HEDONICA u situaciji S3 i S2 kada se drže pod kontrolom socijalna poželjnost u situaciji S3 i inteligencija

	<i>H</i>	<i>E</i>	<i>D</i>	<i>O</i>	<i>N</i>	<i>I</i>	<i>C</i>	<i>A</i>
<i>H</i>	.387	.406	-.191	.068	-.146	-.018	.219	-.085
<i>E</i>	.171	.284	-.099	-.027	.032	.059	.236	-.227
<i>D</i>	.257	.023	.393	.162	.318	.216	-.334	.033
<i>O</i>	.093	-.02	-.015	.389	.038	-.038	.035	.045
<i>N</i>	.222	.174	.27	.218	.314	.161	-.212	.314
<i>I</i>	.128	.269	.057	.218	.076	.099	-.091	.226
<i>C</i>	-.097	-.08	-.199	-.23	-.045	-.189	.269	-.226
<i>A</i>	-.082	-.159	.146	-.296	.247	.013	-.036	.183

Kada su u pitanju skorovi u odnosu na situaciju, što je proveravano na uzorku studenata (N=227), pokazano je da ispitanici imaju niže skorove na negativnim dimenzijama ličnosti (H, D, N i I), a više na pozitivnim (E, O, A i C) (Tabela 22). U situaciji S3, u odnosu na S1, slika je obrnuta situaciji S2 (Tabela 22). U situaciji S2 ispitanici podižu svoje skorove na negativnim dimenzijama (H, D, N i I), a smanjuju na pozitivnim dimenzijama ličnosti E, O, A i C (u odnosu na iskrenu situaciju). Razlike između situacija pokazale su značajan efekat faktora situacija ($F(2/18)=291.13$), ličnost ($F(2/18)=165,846$) i njihove interakcije ($F(2/18)=913,743$) (Tabela 23). Ove razlike su pod uticajem neverbalne inteligencije i vremena odgovaranja na dimenziji Amoralnih tendencija.

Rezultati prikazani u Tabeli 25 ilustruju pokušaj da se ispita promena u strukturi interkorelacija skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S3 i S2 kada se drže pod kontrolom socijalna poželjnost merena dimenzijama samoobmanjivanja i upravljanja impresijom u situaciji S3 (SDE_FB i IM_FB) i inteligencija merena faktorskim skorovima za verbalni i neverbalni faktor (VIQ i NIQ).

Rezultati prethodnih istraživanja nisu jednoznačno odgovorili na pitanje da li mere socijalne poželjnosti utiču na valjanost mera ličnosti, pa je u ovom delu načinjen taj pokušaj (Smith & Ellingston, 2002; Ones, Viswesvaran & Rie, 1996; McFarland & Ryan, 2000; Pauls & Crost, 2005; Holden, Fekken & Cotton, 1995; Opačić, Mentus & Knežević, 2012). Ispitivanjem struktura korelacija mera ličnosti u situaciji S3 kada se odstrane, parcijalizuju skorovi na socijalnoj poželjnosti i

inteligenciji, pitali smo se da li će se korelacije mera ličnosti smanjiti, povećati ili ostati nepromenjene.

Ukoliko bi se smanjile, zaključilo bi se da mere socijalne poželjnosti i inteligencije predstavljaju moderatorske varijable u odnosu mera ličnosti. Ukoliko bi se povećale, potvrdilo bi se da predstavljaju supresorske varijable, a ukoliko bi ostale nepromenjene, zaključilo bi se da zahvataju substancijalnu varijansu ličnosti.

U ovom delu analize korišćena je bivarijantna korelaciona analiza kako bi se prikazale interkorelacije skorova na dimenzijama ličnosti kada se drže pod kontrolom socijalna poželjnost i mere inteligencije. Utvrđeno je da interkorelacije mera ličnosti ostaju nepromenjene ili umereno promenjene kada se varijable socijalne poželjnosti i inteligencije drže pod kontrolom.

Rezultati u Tabeli 25 pokazuju da mere socijalne poželjnosti (merene upitnikom BIRD; Paulhus, 1991) ne zahvataju varijansu prostora dimezija ličnosti u situaciji iskrivljenog predstavljanja u pozitivnom smeru, ali ni da predstavljaju validne kontrolne skale.

Tabela 25. Korelacija mera u situaciji S2 i S3 kada se drže pod kontrolom socijalna poželjnost u situaciji S2 i inteligencija

	H	E	D	O	N	I	C	A
H	.362	.277	-.21	-.091	-.14	.009	.135	-.238
E	.13	.404	-.084	.185	-.007	.117	.283	-.046
D	.213	-.173	.38	-.037	.333	.185	-.428	-.122
O	.064	.09	-.009	.45	.034	.026	.09	.11
N	.169	-.035	.308	.08	.371	.215	-.372	.18
I	.066	.081	.054	.045	.095	.138	-.233	.069
C	-.06	.117	-.181	-.033	-.055	-.151	.358	-.064
A	-.059	-.009	.142	-.1	.213	.033	.057	.299

Intekorelacije mera ličnosti u situaciji S2 i situaciji S3 su pokazale da mere koje se odnose na nepoželjne crte veoma visoko koreliraju međusobno u odgovarajućoj situaciji (Tabele 18 i 21). Te korelacije su veoma visoke u situaciji S2, ali su još više u situaciji S3. Korelacije ostaju visoke i kada se uvedu kontrolne varijable socijalne poželjnosti i inteligencije (Tabele 24 i 25).

Zapravo, rezultati našeg istraživanja su pokazali da situacija instrukcije za laganjem utiče na smanjenje diskriminacione validnosti testa ličnost merene

merama samoprocene. Veoma visoke korelacije socijalne poželjnosti u S1, a pogotovo u situacijama S2 i S3, su takođe ustanovili i Peruničić i Knežević (2007).

Poređenje skorova u situaciji S4 sa skorovima u situacijama S1 i S2

Kako bi se ispitalo da li se vremena ispitanika razlikuju u zavisnosti od situacije (S1 vs. S4) upotrebljena je metoda sparivanja uzorka. Na osnovu pola, odabrano je 284 ispitanice iz selekcionne i 227 iz iskrene situacije. Nezavisna varijabla, faktor neponovljen po grupama, bila je situacija sa dva nivoa: S1 i S4. Zavisne varijable predstavljale su vremena odgovaranja na osam dimenzija ličnosti HEDONICA i self- report mere na osam dimenzija ličnosti HEDONICA. Podaci su analizirani jednofaktorskom analizom varijanse. Rezultati su pokazali da između kandidatkinja i studenata nema razlike u vremenu odgovaranja na dezintegraciji, neurotizmu, savesnosti, impulsivnosti. U skorovima su uočene razlike na svim dimenzijama između ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije i studenata, ali ne u očekivanim smerovima: ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije su imali značajno više skorove na E, C i A dimenzijama, dok su studenti imali značajno više skorove na H, D, O, N i I dimenzijama. Rezultati analize varijanse poređenja ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije sa studentima u odnosu na vremena odgovaranja i u odnosu na skorove odgovora prikazani su u Tabeli 26. Ovaj nalaz spada u grupu empirijskih dokaza u prilog tvrdnje da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije mogu (Griffith & McDaniel, 2006; Viswesvaran & Ones, 1999) da lažiraju svoje podatke (Birkeland, Mansosn, Kisamore, Braniick & Smith, 2006), da su dimenzije savesnosti, ekstraverzije i saradljivosti podložne iskrivljavanju podataka (Birkeland et al., 2006; Viswesvaran & Ones, 1999), kao i da je efekat iskrivljavanja odgovora ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije u odnosu na ispitanike koji su popunjavali upitnik ličnosti u eksperimentalnim uslovima manji, t.j. da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije ne iskrivljuju svoje odgovore onoliko koliko bi mogli (Ziegler, Buehner, 2009).

Doprinos ovog rada se prevashodo odnosi na mogućnost upoređivanja skorova na dimenzijama ličnosti merenih upitnikom HEDONICA ispitanika koji su

Tabela 26. Prikaz jednofaktorske analize varijanse za faktor grupa (2 nivoa: S1 i S4) i zavisne varijable: dimenzije ličnosti u skorovima i vremenima.

		N	M	SD	Sem	DF	MS	F	sig
Hv	S4	284	10.63	3.405	.202	1	39.801	4.244	.040
	S1	227	10.07	2.569	.170	509	9.378		
Ev	S4	284	6.97	2.354	.140	1	106.128	26.480	.000
	S1	227	6.05	1.446	.096	509	4.008		
Dv	S4	284	6.71	2.052	.122	1	7.400	2.108	.147
	S1	227	6.95	1.624	.108	509	3.511		
Ov	S4	284	8.81	2.958	.175	1	314.248	50.122	.000
	S1	227	7.23	1.780	.118	509	6.270		
Nv	S4	284	7.07	2.146	.127	1	12.147	3.462	.063
	S1	227	6.76	1.461	.097	509	3.509		
Iv	S4	284	7.16	2.914	.173	1	9.710	1.677	.196
	S1	227	6.88	1.551	.103	509	5.791		
Cv	S4	284	6.13	1.899	.113	1	.056	.019	.890
	S1	227	6.15	1.455	.097	509	2.945		
Av	S4	284	7.29	2.109	.125	1	74.794	21.405	.000
	S1	227	6.52	1.517	.101	509	3.494		
H1	S4	284	1.89	0.472	.028	1	237.992	272.051	.000
	S1	227	3.26	1.300	.086	509	.875		
E1	S4	284	3.93	0.435	.026	1	28.938	33.802	.000
	S1	227	3.45	1.301	.086	509	.856		
D1	S4	284	1.37	.341	.020	1	113.329	151.631	.000
	S1	227	2.32	1.240	.082	509	.747		
O1	S4	284	3.67	.481	.029	1	25.475	46.418	.000
	S1	227	4.12	.973	.065	509	.549		
N1	S4	284	1.73	.461	.027	1	203.517	244.817	.000
	S1	227	3.00	1.267	.084	509	.831		
I1	S4	284	1.62	.401	.024	1	290.812	379.383	.000
	S1	227	3.14	1.235	.082	509	.767		
C1	S4	284	4.38	.367	.022	1	39.288	137.759	.000
	S1	227	3.82	.688	.046	509	.285		
A1	S4	284	4.17	.373	.022	1	244.900	325.545	.000
	S1	227	2.78	1.233	.082	509	.752		

*Opis oznaka: N- broj ispitanika, M- prosek, SD- standardna devijacija, SEM- standardna greška razlike, df- stepeni slobod, MS- prosečno kvadratno odstupanje, F- F količnik, Sig- statistička značajnost razlike. Rezultati razlike selekcije i studenata u situaciji S1.

ga popunjavali u situaciji konkurisanja za posao (S4) i ispitanika koji su

popunjavali upitnik ličnosti pod instrukcijom “prikaži se bolje” (S2). Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja situacija selekcije za posao predstavlja situaciju u kojoj ispitanici imaju tendenciju da se prikazuju u socijalno poželjnom svelu.

Kako su u našoj studiji postojale sa jedne strane podaci kako ispitanici odgovaraju u situaciji kada su motivi sani da popunjavaju upitnik tako da ostave što je bolji utisak o sebi i podaci o tome kako to ispitanici realno čine kada se nađu u situaciji selekcije, prevashodno nas je interesovalo da li će se skorovi ispitanika u ove dve situacije razlikovati. Takvo interesovanje je prevashodno značajno za diskustovanje da li ispitanici više lažu kada konkurišu za posao ili kada su motivisani da se prikažu bolje. Nulta hipoteza bi ukazala da ne bi trebalo očekivati razlike u odgovorima na bazičnim dimenzijama ličnosti kod ispitanika koji su popunjavali upitnik u dve situacije: S4 i S2. U svim dimenzijama, u vremenima, uočene su razlike između dve grupe ispitanika - studenti rade brže za nekoliko sekundi u odnosu na selekcionu uzorak (Tabela 27).

Drugim rečima, kandidatkinje rade pažljivije i iskrenije od studenata! U ovom delu rezultata možemo uočiti promenu u odnosu na rezultate pri poređenju selekcionog i uzorka studenata u S1 situaciji (koji su prikazani u prethodnom poglavlju). Dok su na vremenima odgovaranja uočene statistici značajne razlike na svim dimenzijama, u skorovima su izostale na dimenziji A. Na svim preostalim dimenzijama, studenti imaju više skorove od kandidatkinja. To je rezultat koji potvrđuje da ispitanici u eksperimentalnim situacijama više iskrivljuju svoje odgovore od ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije. Pored toga, ovaj rezultat predstavlja još snažniji dokaz u prilog tvrdnje da kandidati ne iskrivljuju svoje odgovore koliko bi mogli. U situaciji realnog laganja ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u realnim uslovima selekcije (S 4) (N=284) su imali više skorove na dimenzijama C ($M_{kandidati}=4.38$, $M_{studenti}=3.82$) i A ($M_{kandidati}=4.17$, $M_{studenti}=2.78$), što se pokazalo i u drugim istraživanjima (Smith & Ellington, 2002; McFarland & Ryan, 2000). S druge strane, za razliku od ispitanika koji su popunjavali upitnik u realnim uslovima selekcije, studenti imaju više skorove na dimenzijama ličnosti H, E, D, O, N, I

(McFarland & Ryan, 2000 ; Hogan, Hogan & Roberts, 1996 ; Morgenson et al., 2007 ; Galic, Jerneic, Parmač & Holden, 2007).

Tabela 27. Prikaz jednofaktorske analize varijanse za faktor grupa (2 nivoa: S2 i S4) i zavisne varijable: dimenzije ličnosti u skorovima i vremenima.

		N	M	SD	SEm	Df	MS	F	Sig.
HV	S2	227	4.7959	1.12766	.07485	1	4292.075	612.059	.000
	S4	284	10.6287	3.40546	.20208	509	7.013		
Ev	S2	227	6.3886	1.53137	.10164	1	42.562	10.328	.001
	S4	284	6.9694	2.35351	.13966	509	4.121		
Dv	S2	227	4.5460	1.04777	.06954	1	588.773	208.165	.000
	S4	284	6.7063	2.05192	.12176	509	2.828		
Ov	S2	227	4.6510	1.02286	.06789	1	2184.347	409.984	.000
	S4	284	8.8120	2.95756	.17550	509	5.328		
Nv	S2	227	5.1140	1.11833	.07423	1	485.050	155.644	.000
	S4	284	7.0748	2.14625	.12736	509	3.116		
Iv	S2	227	4.4037	.96994	.06438	1	957.194	186.221	.000
	S4	284	7.1581	2.91438	.17294	509	5.140		
Cv	S2	227	5.0335	1.12773	.07485	1	150.949	58.756	.000
	S4	284	6.1273	1.89872	.11267	509	2.569		
Av	S2	227	4.8489	.98536	.06540	1	752.238	259.069	.000
	S4	284	7.2907	2.10880	.12513	509	2.904		
H	S2	227	2.3336	.66989	.04446	1	24.728	76.488	.000
	S4	284	1.8908	.47233	.02803	509	.323		
E	S2	227	4.3302	.47498	.03153	1	19.939	97.138	.000
	S4	284	3.9327	.43475	.02580	509	.205		
D	S2	227	1.6116	.54508	.03618	1	7.136	36.304	.000
	S4	284	1.3738	.34097	.02023	509	.197		
O	S2	227	3.9498	.49379	.03277	1	9.905	41.782	.000
	S4	284	3.6696	.48132	.02856	509	.237		
N	S2	227	1.8382	.67064	.04451	1	1.604	5.046	.025
	S4	284	1.7255	.46098	.02735	509	.318		
I	S2	227	1.7662	.56146	.03727	1	2.758	12.035	.001
	S4	284	1.6183	.40054	.02377	509	.229		
C	S2	227	4.5968	.46459	.03084	1	5.832	34.121	.000
	S4	284	4.3818	.36746	.02180	509	.171		
A	S2	227	4.1204	.45417	.03014	1	.294	1.738	.188
	S4	284	4.1686	.37297	.02213	509	.169		

*Opis oznaka: N- broj ispitanika, M- prosek, SD- standardna devijacija, SEm- standardna greška razlike, df- stepeni slobode, MS- prosečno kvadratno odstupanje, F- F količnik, Sig- statistička značajnost razlike.

Kada su u pitanju razlike u vremenu odgovaranja, ispitanici koji su popunjavali upitnik u realnim uslovima selekcije imaju duža vremena odgovaranja na svim dimenzijama, nego ispitanici iz situacije eksperimentalnog laganja. Kada se ispitanici koji su radili upitnik u realnim uslovima selekcije (S4) uporede sa studentima koji su popunjavali upitnik pod instrukcijom za prikazivanjem u socijalno poželjnom svetlu (S2), pokazano je da studenti imaju više skorove na svim dimenzijama ličnosti (osim Saradljivosti) i da imaju kraće vreme odgovaranja (Tabela 27). Najizrazitije razlike su pokazane u vremenu odgovaranja na dimenziji Amoralnih tendencija ($F(1/413)=388.808, p<.01$).

Najizraženije razlike u skorovima između dve grupe ispitanika ustanovljene su na dimenziji Otvorenosti $F(1/413)=48,522$ i Savesnosti $F(1/413)=45.488$. Na taj način, ispitanici iz eksperimentalnog laganja na svim dimenzijama ličnosti (osim na Saradljivosti, gde je izostala razlika) imaju više skorove od ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije.

U pogledu dimenzija na kojima su ustanovljene razlike, ovaj nalaz se ne poklapa sa rezultatima prethodnih istraživanja, gde je uobičajeno pokazivano da su Savesnosti i Neurotizam one dimenzije koje su najpodložnije iskrivljavanju (Pauls & Crost, 2005). U ovom radu nalazi ukazuju da su to dimenzije Ekstraverzije i Savesnosti, a rezultati mogu biti protumačeni u delom negativnih, socijalno nepoželjnih osobina u upitniku HEDONICA.

Pored toga, u ovom radu dobijen je nalaz koji govori o tome da situacija eksperimentalnog laganja S2 dovodi do većeg iskrivljenja odgovora ispitanika nego situacija S4, za koju bi se uobičajeno smatralo da izaziva odgovore ispitanika u socijalno poželjnom pravcu. Drugim rečima, ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima S4 ne lažu onoliko koliko bi mogli! (McFarland & Ryan, 2000; Ones et al., 1999; Piedmont et al., 2000). Sa stanovišta praktične primene upitnika ličnosti, ovo je ohrabrujući podatak.

Rezultati su pokazali da kandidati ne iskrivljuju svoje odgovore koliko bi mogli, te da rezultati iskrivljenja odgovora u situaciji S4 nisu toliko poražavajući koliko se ponekad u literaturi na to upozorava (Donowan, Dwight & Hurtz, 2003; Ellingson, Smith & Sacket, 2001; Dilchert et al., 2006). Ipak, pouzdanost, validnost i

faktorska struktura odgovora ispitanika, kao i poredak ispitanika se menjaju pod uticajem instrukcije za prikazivanjem u određenom svetlu, kao i pod uticajem situacije u kojoj se upitnik ličnosti popunjava (Ellingson, Smith & Sacket, 2001; Stark, Chermysenko, Chan, Lee & Dragsgow, 2001).

Poređenje situacije selekcije i situacije eksperimentalnog laganja je ukazalo na razlike na svim ispitanim dimenzijama ličnosti. Razlike na dimenzijama E, C i A su u korist ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije, a na ostalim dimenzijama razlike su u korist studenata. Ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije rade pažljivije E, O i H. Na ostalim dimenzijama nije bilo razlike (Tabela 26). Poređenjem situacije selekcije i eksperimentalnog laganja u situaciji S2 pokazano je da je efekat instrukcije doveo do većeg iskrivljavanja odgovora kod studenata nego kod ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije, što ukazuje na to da je tendencija za laganjem u situaciji selekcije jednakog nivoa kao i u situaciji S1, a opet manja nego u situacijama S2 i S3 (Tabela 26 i 27). To, zapravo, znači da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima S4 ne iskrivljuju svoje odgovore onoliko koliko bi mogli! (Morgenson, et al., 2007; Stark et al., 2001; Rosse et al., 1998; Barrick & Mount, 1996; Kroger & Wood, 1993).

Efekat pomeranja rezultata u odnosu na instrukciju S2 i S3

Cilj ovog dela analize je ispitivanje razlike u skorovima u situaciji S2 i S3 kada se kao osnovna situacija uzme situacija iskrenog odgovaranja.

Uzorak na kojem je proveravana hipoteza da između situacija neće biti razlike u prebacivanju skorova činilo je 227 studenata prve godine FASPER-a.

Podaci su računati tako što je za svaku dimenziju bila napravljena razlika skora u osnovnoj situaciji od odgovarajućeg skora u situaciji S2 i S3, a potom su razlike uprosečene po dimenzijama. Na taj način dobijeno je 8 dimenzija razlike u situaciji S2 i 8 dimenzija razlike u situaciji S3. Razlike između prebacivanja u situaciji S3 veće su nego u situaciji S2 (ukoliko nam je referentna tačka poređenja situacija S1). U odnosu na iskrene odgovore, ispitanici više iskrivljuju svoje osobine u negativnom nego u pozitivnom svetlu (Tabela 28).

Rezultati teze su pokazali da u situaciji «prikaži se boljim» ispitanici imaju sklonost da povećavaju skorove na pozitivnim (E, O, A i C) i smanjuju skorove na negativnim dimenzijama (H, D, N i I), ali da to čine u još većoj meri u situaciji «prikaži se lošijim».

Razlike u skorovima ispitanika u situacijama S1 i S2 i situacijama S1 i S3 nisu pod uticajem inteligencije. Kada se uzorak ispitanika podeli na grupe u odnosu na skorove na inteligenciji, pa uporede razlike skorova, pokazuje se da nijedna razlika nije statistički značajna.

Tabela 28. Prikaz deskriptivnih mera proseka razlike u skorovima u situaciji S2 i S3 za osam dimenzija ličnosti u odnosu na situaciji S1.

Dimenzija	Sit	M	Sem	Faktor	Df	MS	F	η^2
H	S2	.532	.013	Dimenzija	7	4.897	57.385	.203
	S3	1.026	.029	Error(dimenzija)	1575	.085		
E	S2	.624	.016	Sit	1	321.408	534.132	.704
	S3	1.285	.039	Error(sit)	225	.602		
D	S2	.691	.015	dimenzija * sit	7	1.434	19.763	.081
	S3	1.223	.037	Error(dimenzija*sit)	1575	.073		
O	S2	.568	.015	Dimenzija	7	4.897	57.385	.203
	S3	1.108	.032	Error(dimenzija)	1575	.085		
N	S2	.658	.015	Sit	1	321.408	534.132	.704
	S3	1.087	.034	Error(sit)	225	.602		
I	S2	.653	.015	dimenzija * sit	7	1.434	19.763	.081
	S3	1.325	.035	Error(dimenzija*sit)	1575	.073		
C	S2	.745	.017					
	S3	1.494	.043					
A	S2	.605	.014					
	S3	1.298	.035					

*Oznake: dimenzija: dimenzija ličnosti; Sit: situacija; M:prosek; SEM- standardna greška proseka; Faktor: faktor; df: stepeni slobode; MS: prosečno kvadratno odstupanje; F: F količnik; Sig. statistička značajnost;, η^2 - parcijalni doprinos faktora ukupnoj razlici

Pored toga, inteligencija nije značajan prediktor razlike skorova. Jedino je pokazano da mere neverbalne inteligencije koreliraju sa razlikama na H, D, N, I i C u situaciji S2, kao i sa H i N u situaciji S3. Razlike koreliraju i sa socijalnom poželjnošću u odgovarajućoj situaciji: razlike između skorova na dimenzijama ličnosti u situaciji S2 koreliraju sa socijalnom poželjnošću u situaciji S2. Isto važi i

za situaciju S3. Trebalo bi očekivati da sposobniji ispitanici imaju višu sposobnost prikazivanja u socijalno poželjnom svjetlu. Kako bi se testirala ta hipoteza, odstranjivana je varijansa inteligencije iz mera socijalne poželjnosti upotrebom parcijalnih korelacija.

Tabela 29. *Korelacije i parcijalne korelacije dimenzija socijalno poželjnog odgovaranja kada se drže pod kontrolom mere inteligencije.*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
_SDE	1													
IM	.370**	1												
FG_SDE	.240**	.117	1											
FG_IM	.114	.303**	.705**	1										
FB_SDE	.116	.074	-.282**	-.241**	1									
FB_IM	.118	.192**	-.243**	-.187**	.583**	1								
Sdev	.049	.187**	.043	.112	.025	-.05	1							
Imv	.073	.302**	.077	.155*	.025	-.07	.647**	1						
Sdefgv	-.03	.092	.015	.081	.001	.042	.141*	.221**	1					
Imfgv	.023	.049	-.04	-.11	.064	.155*	.175**	.238**	.636**	1				
Sdefbv	.09	.028	-.0	-.01	.210**	.102	.308**	.217**	-.04	.107	1			
Imfbv	.093	.013	.018	.036	.230**	.243**	.180**	.138*	-.01	.181**	.650**	1		
VIQ	-.02	.03	-.159*	-.09	.128	-.01	.285**	.321**	.029	.084	.294**	.242**	1	
NIQ	.002	.036	.258**	.228**	-.180**	-.01	-.05	-.06	.212**	.162*	-.156*	-.09	-.425**	1
SDE	1													
IM	.372**	1												
FG_SDE	.247**	.115	1											
FG_IM	.117	.303**	.688**	1										
FB_SDE	.12	.079	-.246**	-.209**	1									
FB_IM	.118	.193**	-.251**	-.191**	.593**	1								
Sdev	.058	.182**	.077	.129	0	-.05	1							
Imv	.084	.306**	.122	.181**	-.01	-.07	.609**	1						
Sdefgv	-.03	.081	-.04	.033	.033	.048	.121	.210**	1					
Imfgv	.027	.036	-.07	-.158*	.088	.164*	.144*	.211**	.616**	1				
Sdefbv	.1	.022	.054	.028	.179**	.11	.249**	.138*	-.04	.097	1			
Imfbv	.101	.005	.057	.058	.211**	.254**	.119	.065	-.02	.167*	.625**	1		

Tabela 29 pokazuje da su interkorelacije mera socijalne poželjnosti visoke, kao i da ostaju nepromenjene kada se kao kontrolne varijable uvedu mere inteligencije – neverbalni i verbalni IQ. Iako se na osnovu rezultata nekih istraživanja (Pauls & Crost, 2005; Mesrman & Schučtz, 1998, Knowles & Condon, 1999) može očekivati da postoji povezanost između socijalne poželjnosti i inteligencije, u ovom istraživanju je pokazano da, kada se mere socijalno poželjnog odgovaranja izražene ili preko vremena ili preko self-report mera parcijalizuju za efekat g-faktora inteligencije, njihove interkorelacije ostaju nepromenjene. Ovaj rezultat je, pak, u skladu sa rezultatima nekih novijih istraživanja (Mentus & Opačić, 2011; Peruničić & Knežević, 2007; Ones, Viswesvaran & Reiss, 1996).

Analiza odnosa faktora vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti i odgovora. Kanonička korelaciona i kovarijaciona analiza

Kanonička korelaciona analiza omogućava uvid u povezanosti latentnih dimenzija prediktorskih i kriterijumskih varijabli. Kako bi se ispitala povezanost konstrukta vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti, sa jedne i merama samoprocene bazičnih dimenzija ličnosti, socijalne poželjnosti i inteligencije, sa druge strane, bila je primenjena kanonička korelaciona analiza upotrebom softverskog paketa QCCR (Knežević, Momirović, Kuzeljević, 1996). Varijable kriterijumskog skupa su činile dimenzije vremena odgovaranja, dok su varijable prediktorskog skupa činile dimenzije ličnosti i inteligencije.

Tabela 30. Prikaz koeficijenta kroskorelacija za varijabli vremena odgovaranja sa jedne (redovi) i socijalno poželjnog odgovaranja, dimenzija ličnosti sa druge strane (kolone)

	SDE	IM	H	E	D	O	N	I	C	A
HV	0.10	0.28	-0.04	0.00	-0.12	-0.02	-0.08	-0.23	0.04	0.12
EV	0.06	0.18	-0.12	-0.28	-0.07	-0.14	-0.03	-0.23	-0.06	0.07
DV	0.08	0.14	0.02	-0.04	0.03	-0.01	0.04	-0.12	0.01	-0.01
OV	0.04	0.16	-0.15	-0.17	-0.17	-0.22	-0.10	-0.26	-0.04	0.10
NV	0.09	0.21	-0.16	-0.09	-0.15	-0.07	-0.07	-0.23	0.01	0.16
IV	0.02	0.13	0.01	-0.06	-0.03	-0.10	0.01	-0.14	-0.05	0.07
CV	-0.01	0.07	-0.11	-0.16	-0.08	-0.17	-0.05	-0.12	-0.17	0.04
AV	0.06	0.13	-0.04	-0.09	-0.12	-0.17	-0.09	-0.20	-0.01	-0.04

Tabela 30 ilustruje koeficijente kroskorelacija za skup varijabli vremena odgovaranja sa jedne i kognitivnih sposobnosti sa druge strane. U ovoj tabeli (Tabela 30) vidi da su koeficijenti kroskorelacija dva seta varijabli niski (reda veličine od .000 do .40).

Skup varijabli vremena odgovaranja, gotovo da nije povezan sa varijablom IT2 i RM opozitnog skupa. To bi značilo da specijalno rezonovanje, koje se procenjuje testom IT2 i sposobnost divergentnog mišljenja, koji se meri testom RM, ne koreliraju sa vremenom odgovaranja na upitnicima ličnosti.

Na osnovu tabele 30, može se videti da su najviše korelacije varijabli vremena odgovaranja sa varijablama verbalnih testova brzine, koji mere serijalno procesiranje (ALF i AL4) i rečnikom, koji meri verbalnu fluentnost (Reč). Povezanost dva skupa varijabli može se objasniti sa 4 statistički značajna para latentnih varijabli (prvi koeficijent kanoničke korelacije je .617, dok su drugi reda veličine od .394 do .473).

U tabeli 31 prikazani su kanonički koeficijenti kroskorelacija za varijable vremena odgovaranja, sa jedne i bazičnih dimenzija ličnosti i socijalne poželjnosti, merenih preko mera samoizveštaja sa druge strane.

Tabela 31. Prikaz koeficijenata kroskorelacija za varijabli vremena odgovaranja sa jedne (redovi) i kognitivnih sposobnosti sa druge strane (kolone).

	TRI	Rec	ALF	AL4	LS	RM	IT2	SWA
HV	-0.13	-0.15	-0.16	-0.27	-0.06	-0.04	0.03	-0.10
EV	-0.16	-0.14	-0.18	-0.29	-0.07	0.02	0.05	-0.11
DV	-0.17	-0.27	-0.32	-0.40	-0.11	-0.03	0.00	-0.10
OV	-0.19	-0.27	-0.28	-0.43	-0.13	-0.04	0.03	-0.21
NV	-0.21	-0.15	-0.22	-0.38	-0.15	-0.03	0.00	-0.16
IV	-0.20	-0.27	-0.31	-0.36	-0.14	-0.11	0.02	-0.15
CV	-0.19	-0.21	-0.27	-0.36	-0.10	-0.01	0.09	-0.13
AV	-0.17	-0.25	-0.30	-0.36	-0.12	-0.06	0.02	-0.17

Tabela 31 ukazuje da mere vremena odgovaranja imaju niske korelacije sa predstavljanim konstruktima (ličnosti i socijalne poželjnosti, merenih preko mera samoprocene). Kroskorelacije su reda veličine od .01 (za povezanost vremena odgovaranja na savesnosti (CV) i odgovora na samoobmanjivanju merenih putem mera samoizveštaja (SDE) do .30. (vremena odgovaranja na Ekstraverziji (EV) i odgovora na Ekstraverziji merenih putem mera samoprocene (E)). Vreme odgovaranja na amoralnim tendencijama (HV), Dezintegraciji (DV) i Neurotizmu (NV) imaju najviše kroskorelacije sa skorovima na dimenziji Upravljanja impresijom (IM). Vreme odgovaranja na Otvorenosti (OV) ima najviše kroskorelacije sa dimenzijom Impulsivnosti (I). Vreme odgovaranja na savesnosti (CV) ima najviše kroskorelacije sa skorom na Savesnosti (C), dok vreme

odgovaranja na Saradljivosti (AV) ima najviše kroskorelacije sa skorovima na Otvorenosti (O).

U tabeli 32 prikazani su kanonički koeficijenti strukture, faktori, koeficijenti krosstrukture za varijable iz prostora vremena odgovaranja (kriterijumski skup) i socijalno poželjnog odgovaranja, bazičnih dimenzija ličnosti i kognitivnih sposobnosti (prediktorski skup) za četiri kanoničke korelacione funkcije.

Tabela 32. Prikaz kanoničkih korelacionih koeficijenata strukture, faktora i koeficijenata krosstrukture za varijable iz prostora vremena odgovaranja (sa jedne) i socijalno poželjnog odgovaranja (redovi 9-10), bazičnih dimenzija ličnosti (redovi 11-18) i kognitivnih sposobnosti sa druge strane (redovi 19-26) za četiri kanoničke korelacione funkcije.

	Koeficijenti strukture				Kanonički faktori				Kanonički kros faktori			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
HV	0.32	-0	-0.9	-0.6	-0.5	0.26	-0.5		-0.3		-0.2	
EV				1.33	-0.7		-0.3	0.52	-0.4			0.21
DV	0.31	1.42	-0.1	0.56	-0.6	0.65	-0.3		-0.4	0.31		
OV	-0.92	-0.6	-0	-0.3	-0.9				-0.6			
NV		-0.8	-0.7		-0.7		-0.4		-0.4			
IV		0.31	0.61	-0.4	-0.7	0.38			-0.4			
CV		-0.1	1.1		-0.8				-0.5			
AV	-0.4	0.24	-0.1	-0.4	-0.8	0.38			-0.5			
SDEEKS				0.38	-0		-0.4					
IMEKS			-0.5		-0.2							
H1			-0.4	-0.2	0.27	0.56			0.27			
E1		0.38		-1	0.33	0.28		-0.7				-0.3
D1		0.44	0.23	0.57	0.31	0.51	0.32	0.28		0.24		
O1	0.3	0.37		0.33	0.47	0.27	-0.3		0.29			
N1		0.26	-0.5			0.32		0.25				
I1	0.38	-0.8	0.62		0.39	0.26	0.54				0.23	
C1	0.24	-0.3	-0.3	0.33							-0.3	
A1	0.23	-0.7				-0.4	-0.3					
TRI					0.32							
rec	0.24	-0.3	-0.3		0.44	-0.5			0.27			
ALF		-0.4			0.47	-0.5			0.29			
AL4	0.46		0.27		0.67				0.41			
LS												
RM				0.42				0.29				
IT2			0.25									
SWA												

Prvi kanonički par (Tabela 32) predstavlja povezanost između verbalne inteligencije i generalnog faktora brzine (Wilks $\lambda=,244$; $\chi^2(144)=334,000$; $p<0.01$). Druga kanonička funkcija predstavlja povezanost vremena odgovaranja sa globalnom kontinuiranom integracijom, kontrolom amoralnih impulsa, agresivnosti i neverbalnom inteligencijom (Wilks $\lambda=,394$; $\chi^2(119)=220.195$; $p<0.01$).

Treći kanonički par predstavlja povezanost vremena odgovaranja sa upravljanjem impresijom (Wilks $\lambda=,508$; $\chi^2(96)=160,875$; $p<0.01$), dok četvrti par reprezentuje povezanost vremena odgovaranja sa ekstraverzijom (Wilks $\lambda=,625$; $\chi^2(75)=11,716$; $p<0.05$).

Prva kanonička funkcija u prostoru ličnosti, socijalne poželjnosti i inteligencije prevashodno se odnosi na sposobnost povezivanja pojmova (Tabela 32). Kanonička korelacija koja povezuje prvi par kanoničkih varijabli govori o izraženom brzom vremenu odgovaranja na svim dimenzijama ličnosti, a posebno otvorenosti, impulsivnosti, neurotizmu i savesnosti. Druga kanonička funkcija u prostoru vremena na bazičnim dimenzijama ličnosti ukazuje na dugačko vreme odgovaranja na dezintegraciji, treća kratkom vremenu na poštenju, a četvrta na ekstraverziji.

Tabela 33. Prikaz rezultata analize prekrivanja za varijable vremena odgovaranja (sa jedne) i socijalno poželjnog odgovaranja, bazičnih dimenzija ličnosti i inteligencije sa druge strane za četiri kanoničke funkcije

	Var.	Prepok.	General.		Var.	Prepok.	General.	
	CV1-1	0.52	0.2	0.87	CV2-1	0.11	0.04	0.51
	CV1-2	0.1	0.02	-0.24	CV2-2	0.09	0.02	0.42
	CV1-3	0.09	0.02	-0.51	CV2-3	0.1	0.02	0.47
	CV1-4	0.05	0.01	-1.92	CV2-4	0.05	0.01	-0.24

Prvi kanonički koeficijent iz prostora socijalne poželjnosti, bazičnih dimenzija i inteligencije je sposobnost povezivanja pojmova. Drugi kanonički koeficijent odnosi se na odsustvo impulsivnosti, zlonamernost, i visok verbalni faktor.

Treći kanonički koeficijent se odnosi na nisko upravljanje impresijom, smirenost, i slab verbalni faktor. Četvrti se odnosi na introverziju. Smer uticaja ide od bazičnih dimenzija ličnosti do vremena odgovaranja na njih (25 % varijanse

vremena odgovaranja može se objasniti preko dimenzija ličnosti, socijalne poželjnosti i inteligencije).

Tabela 34. Prikaz kvazikanoničkih koeficijenata strukture (x), faktora (f) i krosstrukture (f_2) za varijable vremena odgovaranja (prvih osam redova) sa jedne i socijalno poželjnog odgovaranja, bazičnih dimenzija ličnosti (9-18) i kognitivnih sposobnosti sa druge strane (19-26)

	X	F	F2
HV	-0.281	-0.83	-0.34
EV	-0.319	-0.82	-0.38
DV	-0.328	-0.86	-0.39
OV	-0.445	-0.89	-0.53
NV	-0.371	-0.87	-0.44
IV	-0.352	-0.87	-0.42
CV	-0.343	-0.85	-0.41
AV	-0.367	-0.89	-0.44
SDEEKS	-0.083	-0.15	-0.06
IMEKS	-0.242	-0.26	-0.18
H1	0.119	0.2	0.09
E1	0.176	0.21	0.13
D1	0.141	0.2	0.11
O1	0.182	0.28	0.14
N1	0.075	0.11	0.06
I1	0.294	0.43	0.22
C1	0.053	-0.08	0.04
A1	-0.098	-0.29	-0.07
TRI	0.275	0.53	0.21
rec	0.335	0.53	0.25
ALF	0.395	0.63	0.3
AL4	0.552	0.74	0.42
LS	0.17	0.37	0.13
RM	0.056	0.33	0.04
IT2	-0.042	0.25	-0.03
SWA	0.224	0.49	0.17
	Var.	Prepok.	General.
CV1-1	0.74	0.18	0.95
CV2-1	0.146	0.03	0.66

Prvi kanonički faktor kriterijumskog skupa skupa opisuju osobu niskog vremena odgovaranja na dimenzijama Otvorenosti ka novom iskustvu, Ekstraverziji, Impulsivnosti, Savesnosti, i Saradljivosti i Neurotizmu. Drugi kanonički faktor kriterijumskog skupa odnosi se na vreme na dezintegraciji, treći na nisko vreme na poštenju, četvrti na visoko vreme na ekstraverziji (Tabela 32). Kanonički faktori prediktorskog skupa opisuju osobu koja je izrazito maštovita (nizak skor na Otvorenosti), sa jakim verbalnim faktorom, nepoštena (Amoralne tendencije), disocirana (Dezintegracija) i zlonamerna osoba sklona manipulaciji (Saradljivost) (Tabela 32). Pravac uticaja govori o smeru bazična struktua ličnosti-vremena odgovaranja na dimenzijama ličnosti (Tabela 33).

Prva kvazikanonička funkcija objašnjava 24% varijanse, .244 ($F(1/250)=80.635$; $p<.05$) (Tabela 34). Genralizabilnost oba skupa prediktora je visoka i pozitivna. Kanonički i kvazikanonički faktori oba skupa veoma visoko koreliraju. Kao i njihove kongruencije (Tabela 34). Proces odgovaranja na upitnike bi prema tome podrazumevao opštu intelektualnu sposobnost čitanja, tendenciju ka prikazivanju u socijalno poželjnom svetlu, tendenciju za amoralnim ponašanjem i introvertivnost. Rezultati dobijeni kanoničkom korelacionom analizom ukazuju na to da su vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti povezana sa verbalnom inteligencijom, kontrolom amoralnih impulsa, upravljanjem impresijom i ekstraverzijom. Prema modelima prethodnih istraživanja ispitanici lažu samo kada moraju (kada eksperimentalna situacija to nalaže).

Kada to čine ne čine u velikom procentu i na značajnom nivou (Ellington, 2011; Ellingson, Sackeett & Connelly, 2007; Hogan, Barrett & Hogan, 2007). Prema ovim modelima bi se dakle moglo očekivati da će, kada su postavljeni u situacije da lažu na upitnicima ličnosti, ispitanici pomerati svoje skorove u želji da se predstave boljima nego što jesu. Prema tome moglo bi se pretpostaviti da kada nemaju instrukciju odgovaraju iskreno. Primena modela za objašnjenje rezultata ovog istraživanja dovela bi do toga da bi trebalo očekivati da će u iskrenoj situaciji ispitanici kada nisu motivisani da lažu davati iskrene odgovore. Trebalo bi očekivati da ispitanici u iskrenoj situaciji nisu motivisani da lažu i da onda ne bi trebalo da postoje veze između tendencije za predstavljanjem na socijalno poželjan način i ličnosti. To se uklapa i sa PRISM modelom laganja na

upitnicima ličnosti (Woods & Roberts, 2006). Naime, pojavile su se teorijske pozicije koje negiraju shvatanje i pristup konstruktivnoj ličnosti iz crtističke pozicije. redmet spora je da se odgovaranje na upitnicima ličnosti shvata kao realan, iskren, tačan, kroz situacije konstantan i kroz introspekciju dostupa odraz ličnosti. Ličnost dalje, predstavlja mentalnu strukturu koja objašnjava konzistentnost u ponašanju u različitim kontekstima. Prema toj, crtističkoj poziciji shvatanja ličnosti, laganje bi predstavljalo pretnju validnom merenju ličnosti jer bi na taj način skor ispitanika bio "uprljan". Novije pozicije Goffman, 1956, prema Smith & McDaniel (2011), naglašavaju da je doslednost u ponašanju funkcija stabilne strategije predstavljanja sebe. Ako bi odgovaranje na upitnike ličnosti bila forma predstavljanja sebe, u kojem identiteti ispitanika međusobno pregovaraju i nadmeću se, to onda stavlja ispitivanje ličnosti u jedan širi socijalni kontekst kojim upravljaju opšta pravila nadmetanja i pregovaranja ispitanikovih identiteta. Ova perspektiva, koja je u primenjenoj psihologiji nova, retka i neprihvaćena, ima jake osnove i čvrste korene u oblasti socijalne psihologije i zasnovana je na pretpostavci da se ličnost osobe sastoji iz više nezavisnih identiteta.

Ovakvo gledište u oblasti laganja na upitnicima ličnosti zastupa jedino Hogan (1983) u svojoj socijalno analitičkoj teoriji. Pošavši od osnovnih postavki ove teorije, ljudi nastoje da tokom socijalne interakcije ljudi nastoje da povećaju verovatnoću da budu prihvaćeni i smanje šansu da budu odbačeni (Hogan, 2006). U tom smislu, Hogan proces intervjuisanja i popunjavanja upitnika ličnosti prilikom konkurisanja za posao shvata izjednačava sa socijalnom interakcijom- u kojoj ispitanici nastoje da ostave što bolji utisak. U tom smislu laganje podrazumeva promenu načina na koji se ispitanik uobičajeno predstavlja, ili govori o sebi. Prema Hoganu (Hogan, Barrett & Hogan, 2007) osobe sa izraženom osobinom upravljanja impresijom imaju konzistentne skorove u odnosu na one sa niskom izraženom osobinom upravljanja impresijom. Tako bi trebalo očekivati da će se u različitim situacijama manje menjati skorovi ispitanika sa veštinama upravljanja utiskom nego kod ispitanika koji nemaju razvijenu tu veštinu. Prema ovoj teoriji, bi upravljanje impresijom uticalo na tendenciju ispitanika da se predstave u različitom svetlu na upitnicima ličnosti.

Poslednjih pet godina se u oblasti ispitivanja ličnosti u selekcionom kontekstu putem mera vremena odgovaranja pojavljuje interesovanje za ispitivanje kauzalnih veza između sposobnosti, motivacije kao i situacionih determinanti laganja na upitnicima ličnosti. Biderman i saradnici (Biderman & Nguyen, 2004) su ispitujući faktore laganja na upitnicima ličnosti utvrdili da je sposobnost za laganje na upitnicima ličnosti pozitivno povezana sa inteligencijom, emocionalnom inteligencijom, varijablama integriteta, negativno povezana sa socijalnom poželjnošću, a da nije u vezi sa varijablama bazičnih dimenzija ličnosti kada se drže pod kontrolom varijable kognitivne sposobnosti.

Zaključci

Tema ove teze bila je kompleksno ispitivanje značenja vremena odgovaranja u ispitivanju bazičnih dimenzija ličnosti u smislu utvrđivanja veze između vremena odgovaranja, psihometrijski definisanog prostora bazične strukture ličnosti i kognitivnih mera.

Prema nacrtu, plan istraživanja bio je sličan prethodno sprovedenim istraživanjima (Hsu et al., 1989), ali je sveobuhvatniji po više nivoa. Najpre, predviđao je ispitivanje vremena odgovaranja na upitnik ličnosti HEDONICA pod uticajem svih instrukcija: standardne, prikaži se bolje i prikaži se loše. Na taj način, istraživanje u ovoj tezi omogućilo je da se rezultati dobijeni pod instrukcijom prikaži se bolje i u standardnoj situaciji, porede sa rezultatima dobijenim bez instrukcije. Time je prevaziđen nedostatak dosadašnjih istraživanja koja nisu koristila podatke ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije za posao. Rezultati istraživanja u okviru ove teze pružaju uvid u to, kako se studenti ponašaju u situaciji kada imaju podsticaj da se prikažu lažno, i kada ga nemaju. U situacijama sa instrukcijama „prikaži se bolje“ i u „prikaži se loše“, upotrebljene su instrukcije koje nisu usmeravale ispitanike ka određenoj vrsti zanimanja. Stoga, su ispitanici morali sami da zamisle najpoželjnije i najnepoželjnije zanimanje, i da se u prvom prikazu najboljim, a u drugom najgorim kandidatom za to zamišljeno radno mesto.

Od ovog istraživanja mogli smo da očekujemo verodostojnije rezultate u odnosu na rad Helmsa i Holdena (Helmess & Holden, 1986). Oni su za evaluaciju laganja koristili nezavisne grupe, a ne nacrt ponovljenih merenja (Gordon & Gross, 1978). Osim toga, istraživanje su sproveli na dobrovoljačkom uzorku, sastavljenom iz grupa koje su dobijale novčane nadoknade za učestvovanje u istraživanju. Ovo istraživanje obuhvatnije je i od istraživanja Šosa i Štrubea (Shoss & Strube, 2011) kao i od istraživanja Hsua i saradnika (Hsu et al., 1989), koji su za ispitivanje validnosti vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti za detekciju laganja na istim koristili ponovljena merenja, jer oni nisu imali podatke ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti pod uticajem selekcije.

Radi prikupljanja baze podataka ispitanici su popunjavali upitnike HEDONICA i BIRD i testove intelektualnih sposobnosti (IT2, SWAT, ALF, AL4, S2, LETTER SPOTTING, rečnik, RM). Odgovori ispitanika na ove instrumente, koji su zadavani putem kompjutera, beleženi su u vidu mera samoprocene i vremena odgovaranja. Sa jedne strane prikupljeni su podaci na uzorku ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima konkurisanja za posao (S4), a druge strane podaci na uzorku ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u eksperimentalnim uslovima, pod uticajem instrukcije da se predstave iskreno (S1), u boljem (S2) i lošem svetlu (S3). U ovom radu prvi put je upotrebljeno ispitivanje vremena odgovaranja na upitniku ličnosti HEDONICA za utvrđivanje veze sa ličnosnim i situacionim faktorima, kao i sa faktorima socijalne poželjnosti i inteligencije. Od analize odgovora i vremena odgovaranja ispitanika na upitnicima ličnosti u različitim pomenutim kontekstima S1-S4, očekivan je dublji uvid u procese i mehanizme koji stoje u osnovi odgovaranja na upitnike ličnosti.

Prikupljeni podaci analizirani su statističkim metodama: dvofaktorskom analizom varijanse za ponovljena merenja, bivarijantnom korelacijom, faktorskom analizom i regresionom analizom iz programskog paketa SPSS korišćenjem i softverskog dodatka AMOS za izvođenje strukturalnih jednačina kao i kanoničkom korelacionom analizom (QCCR).

U skladu sa definicijom cilja, teza je izložena kroz tri celine. Prvi deo se tiče ispitivanja vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti u odnosu na situaciju, inteligenciju, socijalnu poželjnost, kao i ispitivanja dimenzionalnosti predmeta merenja i njihove metrijske karakteristike. U tom delu izvedeni su modeli vremena odgovaranja u zavisnosti od situacije. U drugom delu ispitivano je da li veza odgovora i vremena odgovaranja na upitniku ličnosti sledi formu obrnutog U, kao i koji su mehanizmi odgovaranja na upitnike ličnosti (model sheme, model usvojene sheme i interaktivni model sheme i vremena odgovaranja. Ovaj odnos je povezivan sa dužinom stavke i situacijom. Treći deo odnosi se na traženje odgovora na staro pitanje da li se može smatrati da je laganje na upitnicima ličnosti posledica stila ili strategije u odgovaranju. Na kraju, izvršena je kanonička korelaciona analiza svih eksperimentalnih podataka.

Na osnovu postavljenog cilja, sprovedene istraživačke procedure i primenjenih statističkih metoda analize, izvedeni su sledeći zaključci, klasifikovani, radi lakšeg praćenja, po redosledu segmenata cilja teze:

I.

-Kako bi se ispitalo da li situacije zasićene socijalnom poželjnošću (kao što su situacije S2 i S3, kada su ispitanici instruisani da se ponašaju na socijalno poželjan način, i situacija S4 kada su ispitanici prirodno motivisani da se ponašaju na socijalno poželjan način) u odnosu na standardne situacije testiranja ličnosti, zahtevaju duže ili kraće vreme odgovaranja, u našem istraživanju je direktno testirano uvođenjem situacije realne selekcije, S4. Rezultati su pokazali, da kada ne trpe pritisak (uticaj instrukcije ili pritisak za dobijanjem posla) prilikom izrade upitnika, ispitanici imaju duže vreme odgovaranja, i obratno: kognitivna opterećenja zasićenja socijalnom poželjnošću (instrukcija, želja za dobijanjem posla ili želja za prikazivanjem sebe kao idealnog kandida) skraćuju vreme izrade testova. Prema tome, rezultati ukazuju da je «lako lagati, ali je teško biti iskren», kao i da je skale validnosti možda bolje nazvati nevalidnim ili invalidacionim skalama. Ovi rezultati daju samo delimičnu potvrdu prve hipoteze.

-U odnosu na Munsterbergovo pitanje (Munsterberg, 1988), da li laganje zahteva više vremena od iskrenog odgovaranja, može se zaključiti sledeće: na podsticaj je jedostavno lagati, u iskrenosti se poznaju junaci, odnosno lažiranje na testovima zahteva manje vremena nego nelažiranje. Najduže vreme rada na upitniku dostignuto je u situaciji iskrenog odgovaranja (7,59s), a zatim u situaciji konkurisanja za posao (7,52s). U situaciji „prikaži se bolje“ (S2) uočena su znatno kraća vremena odgovaranja (5.044), a još kraća su zabeležena u situaciji „prikaži se loše“ (S3) (4.967) (v. Tabela 2). Ispitanici duže popunjavaju upitnik ličnosti kada konkurišu za posao kao i kada im je zadata instrukcija da se predstave iskreno, nego kada su im predstavljene instrukcije da se prikažu bolje i da se prikažu loše na upitniku ličnosti. Sličan rezultat već je dobijen od drugih autora (Hsu, Santeli & Hsu, 1989; Vasilopoulos, 2000; Shoss & Strube, 2011).

-Prethodno izveden zaključak ne važi za dimenzije ekstraverzije, neurotizma, savesnosti i samoobmanjivanja za koje je potrebno najkraće vreme u

situaciji „prikaži se bolje“ (S2), nešto duže u situaciji „prikaži se lošije“ (S3), a najduže u situaciji iskrenog odgovaranja (S1) i u situaciji ispunjavanja upitnika u realnoj selekciji (S4) (E(4,44- 4,24), N(4,69-4,71), C(4,05- 4,92), SDE(6,41-6,85)) (v. Tabela 3).

-Vremena odgovaranja u svakoj situaciji odvojeno obrazuju jedan faktor (u situaciji S1, on objašnjava 72%, u situaciji S2 67%, u situaciji S3 čak najviše - 77%). To govori o unidimenzionalnosti, ali i izrazitoj homogenosti mera vremena odgovaranja (prosečne korelacije su oko .45 u svim situacijama). Rezultati su pokazali da se može izolovati nekoliko faktora vremena odgovaranja, ali da oni nisu grupisani na osnovu sadržaja dimenzija ličnosti, već na osnovu faktora situacija (Slika 3).

-Mere vremena odgovaranja u svakoj situaciji su međusobno visoko homogene (oko .45) (Tabela 1). Svaka od ovih intekorelacija daje jedan značajan faktor kao latentnu dimenziju na kojoj svaka od skala iz situacije ima visoka zasićenja (Slika 3) (po jedan faktor u svakoj situaciji, koji objašnjava po oko 76% varijanse). Pokazano je da su vremena jednodimenzionalan konstrukt koji je stabilan u odnosu na situaciju kao i u odnosu na kontrolne varijable socijalne poželjnosti, inteligencije i dužine stavke (jedan faktor vremena odgovaranja kroz situacije) (Slika 3 i 4).

-Koeficijenti korelacije su pokazali, da vremena imaju tendenciju da veoma visoko koreliraju međusobno u odgovarajućoj situaciji (korelacije veličine .70-.80), čineći po jedan faktor za svaku situaciju, koji objašnjava od 67% do 80% varijanse. Te se korelacije zadržavaju čak i kada se kontrolne varijable parcijalizuju. Kada se kontrolne varijable drže pod kontrolom, tada se korelacija između vremena odgovaranja umereno poveća ili smanji, ali bez značajnih promena, zadržavajući osnovni sklop matrice interkorelacija.

-Obična metoda regresione analize nije omogućila predviđanje skorova ispitanika na dimenzijama ličnosti u situaciji S1 preko modela sastavljenih iz vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti grupisanih prema dimenzijama ličnosti u varijable: Amoralne tendencije vreme, ekstraverzija vreme, dezintegracija vreme, otvorenost vreme, neurotizam vreme, impulsivnost vreme, savesnost vreme, saradljivost vreme, mera inteligencije i socijalne poželjnosti i

ipsativnih skorova u situacijama S1, S2 i S3. Naime, rezultati se nisu pokazali statistički značajnim, osim u slučaju savesnosti ($r=.621$, $r^2=.385$, $b=.421$, $t\text{-test}=2.535$, $p<.05$) i saradljivosti ($r=.632$, $r^2=.400$, $b=.645$, $t\text{-test}=3.857$, $p<.05$) u situaciji S3 i otvorenosti za nova iskustva ($r=.608$, $r^2=.370$, $b=.387$, $t\text{-test}=2.143$, $p<.05$), kao i u situaciji S2, u kojima su se ipsativne mere vremena odgovaranja pokazale značajnim. Na taj način je pokazano da se skorovi na inventaru HEDONICA, ne mogu predvideti preko vremena odgovaranja na odgovarajućim dimenzijama dobijenim bilo u iskrenoj (S1), bilo u situaciji prikaži se bolje (S2) ili situaciji prikaži se lošije (S3). Ovaj nalaz ukazuje na to da hipoteza 1b nije potvrđena.

Nađeno je da osobe sa višim skorom na dimenziji Upravljanja impresijom (IM) sporije odgovaraju u situaciji S1 nego osobe koje imaju niži skor na toj dimenziji. Na uzorku studenata utvrđeno je da, što osobe imaju viši skor na Upravljanju impresijom (IM) to duže promišljaju odgovore. Važno je i to da osobe koje imaju viši skor na testu inteligencije duže promišljaju svoje odgovore. Tako je na uzorku studenata dobijena razlika u vremenu odgovaranja između grupa koje na testovima inteligencije imaju nadprosečni i ispodprosečni rezultat. Nadprosečni ispitanici su bili sporiji na svim dimenzijama. Ovaj rezultat ukazuje na to da hipoteza 1 c nije potvrđena.

-Prilikom poređenja ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije i studenata, pokazano je da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije (S4) na svim dimenzijama imaju duža vremena odgovaranja od studenata koji su popunjavali upitnik ličnosti pod instrukcijom „prikaži se iskreno“ (S1) ili „prikaži se bolje“ (S2). Ovaj rezultat potvrđuje hipotezu 1d.

II

- Zavisnost tipa obrnuta U-krivulja potvrđena je u situacijama konkurisanja za posao (S4), situaciji odgovaranja pod uticajem instrukcije da se prikažu iskreno (S1) i u situaciji odgovaranja pod uticajem instrukcije „prikaži se bolje“ (S2). Međutim, nije potvrđena u situaciji odgovaranja pod uticajem

instrukcije „prikaži se loše“ (S3) (Slike od 5-10; Tabele 7, 8, 9 i 10). Ovaj rezultat ukazuje na delimičnu potvrdu hipoteze 2.

U situaciji S2, kada su ispitanici popunjavali upitnik ličnosti pod instrukcijom da se prikažu bolje, ustanovljen je odnos između vremena odgovaranja i odgovora koja samo delimično ima oblik U krivulje. To se može objasniti modelom „*Interaktivnog mehanizma*“ odgovaranja na stavke, Holdena i saradnika (Holden, Wood & Tomashewsky, 1995). Prema ovom modelu, instrukcija aktivira odgovarajuću shemu, koja usmerava odgovore ispitanika i utiče na vreme odgovaranja. Tako, ispitanici instruisani da se prikažu bolje imaju kraće vreme odgovaranja na socijalno poželjne u odnosu na socijalno nepoželjne stavke, i sa druge strane ispitanici instruisani da se prikažu loše imaju kraće vreme odgovaranja na socijalno nepoželjne nego na socijalno poželjne stavke (Holden, Wood & Tomashewsky, 1995) (Slika 8; Tabela 8).

-Na grafikonima tipa obrnuto U, pokazalo se da u situaciji „prikaži se loše“ (S3) ispitanici imaju kraće vreme odgovaranja za odgovore na pozitivnom polu skale (5 i 4), a duže za odgovore na negativnom polu skale (odgovori 1 i 2). To znači, ispitanicima je bilo teže da odgovaraju na negativni, a lakše na pozitivni pol skale (t.j., teže im je bilo da daju odgovor 1 nego 5). Dalje, ispitanicima je bilo lakše da prihvate kao samoopisne ekstremne odgovore na pozitivnom polu na upitniku ličnosti u situaciji „prikaži se loše“ (S3), a to nije slučaj u situaciji „prikaži se bolje“ (S2) (Slika 9, Tabela 9).

III

-Na osnovu rezultata ove teze, može se formulisati odgovor na pitanja poput: Da li ljudi lažu samo kad moraju i da li, kada lažu, to čine više, nego što bi to činili kad ne bi imali podsticaj? Potom da li ispitanici u selekcionoj situaciji lažu onoliko koliko i kada se u eksperimentalnim uslovima postavi instrukcija da se prikažu boljim? Potom da li je lažiranje odgovora posledica stila ili strategije u odgovaranju? Ovaj rezultat potvrđuje hipotezu 3.

Pokazalo se da ispitanici lažu, ali da to ne čine u meri kao ispitanici koji su instruisani da se „prikažu bolje“ S2. Ovaj rezultat ilustrovan je statističkom značajnošću razlika između ispitanika koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije (S4) i studenata koji su radili test pod uputstvom „prikažu bolje“ (S2) (Tabela 27). U odnosu na studente u situaciji „prikaži se bolje“ (S2), ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima konkurisanja za posao (S4) imaju niže skorove na Ekstraverziji (E) i Savesnosti (C). U odnosu na ispitanike koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije (S4) studenti koji su popunjavali upitnik ličnosti u situaciji (S1) su imali više skorove na Ekstraverziji (E) i na Savesnosti (C), a viši na Neurotizmu (N) (Tabela 26). Razlike skorova ispitanika u situaciji S4 i S1 su manje nego u situaciji S4 i S2. Na osnovu toga može se zaključiti da situacija S2 više liči na situaciju S1 nego na S4. O tome govore prirode razlika između situacija S4 i S1 i S4 i S2. Na ovaj način potvrđeno je da se povećavanje skorova u situaciji selekcije događa, ali da je to po jačini manje od ukupne mogućnosti ispitanika da povećaju svoje skorove kada su instruisani da se prikažu u što boljem svetlu. Ovaj se nalaz poklapa i sa tvrdnjama u literaturi koje ukazuju na to da je laganje prirodni mehanizam koji štiti self osobe (pristranost samozaštite (eng. *self-serving bias*, Campbell & Sedikes, 1999), ali i sa nalazima grupe istraživača koji naglašavaju razlike između selekcione i eksperimentalne situacije u efektima na validnost skorova na upitnicima ličnosti (Hogan, 2003; Furnham & Moutafi, 2003; Ellingson, Sackett & Houg, 1999; Ellingson, Smith & Sackett, 2003).

-Kada su u pitanju razlike skorova na dimenzijama ličnosti pod dejstvom podsticaja na prikazivanje u socijalno poželjno i nepoželjnom svetlu, dobijeni su rezultati koji ukazuju na to, da kada ispitanici treba da se prikažu lošijim (S3) oni još više iskrive svoje rezultate nego što to čine u situaciji kad treba da prikažu boljim (S2) (Slika 11, Tabela 29). Jedno od mogućih objašnjenja je da je to posledica efekta poda i plafona. Razlike između iskrene situacije (S1) i situacije „prikaži se loše“ (S3) nisu povezane sa socijalnom poželjnošću, niti sa inteligencijom, a ako jesu, onda su veze slabe i postoje uglavnom sa neverbalnim faktorima.

- Situacija eksperimentalnog laganja i realnog laganja su se pokazale drastično različite (Tabela 26 i Tabela 27). Situacije eksperimentalnog laganja S2 i S3 sličnije su međusobno, nego S1 i situacija realnog laganja (Tabele 1 i 2 i Tabele 26 i 27) (prosečna vremena odgovaranja u S1 situaciji: 7.59; S2: 5.044; S3: 4.967; selekcija: 7.62s). Pored toga, dobijeno je da ova slika važi za sve druge dimenzije osim ekstraverzije, neurotizma, savesnosti i samoobmanjivanja, za koje je potrebno najkraće vreme u situaciji S2, nešto duže u S3, a najduže u S1 i situaciji ispunjavanja upitnika u realnoj selekciji (E(4,44 - 4,24), N(4,69 - 4,71), C(4,05 - 4,92), SDE (6,41 - 6,85)). Rezultati ukazuju i na to da ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima S4 rade sporije nego u situaciji S1. Reklo bi se da je odgovaranje utoliko iskrenije ukoliko je vreme odgovaranja duže (jer u odnosu na iskrenu situaciju ispitanici koji su popunjavali upitnik ličnosti u uslovima realne selekcije iskrivljuju samo dve dimenzije - savesnost i saradljivost, dok studenti iskrivljuju tri - neurotizam, dezintegraciju i impulsivnost). U situaciji popunjavanja upitnika ličnosti pod uticajem selekcije, situacije koja se smatra prirodnim izvorom motivacije za predstavljanje u pozitivnijem svetlu, pronađeno je da ispitanici iskrivjavaju svoje skorove na socijalno poželjnim dimezijama u poslovnom okruženju (savesnosti i saradljivosti) i da je u proseku vreme odgovaranja duže nego u iskrenoj situaciji. Da su ispitanici u situaciji odgovaranja pod uticajem instrukcije da se iskreno predstave iskreniji nego ispitanici u situaciji S4, može se videti prema dimezijama na kojima su iskrivjavali svoje odgovore (neurotizam, dezintegraciju i impulsivnost). Kako je dalje, vreme odgovaranja u ove dve situacije ipak kraće nego u situacijama popunjavanja upitnika ličnosti pod uticajem instrukcija da se predstave bolje i loše, može se reći da je vreme odgovaranja utoliko duže ukoliko je odgovaranje iskrenije.

-Rezultati dobijeni kanoničkom korelacionom analizom ukazuju na to da su vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti povezana sa verbalnom inteligencijom, kontrolom amoralnih impulsa, upravljanjem impresijom i ekstraverzijom. Proces odgovaranja na upitnike bi prema tome podrazumevao opštu intelektualnu sposobnost čitanja, tendenciju ka prikazivanju u socijalno poželjnom svetlu, tendenciju za amoralnim ponašanjem i introvertivnost.

OTVORENA PITANJA

Tokom rada otvorena su nova pitanja iz domena metodoloških principa izvršenih istraživanja, koja mogu potencijalno da posluže kao smernica za nastavak istraživanja ove vrste.

Formulisanje instrukcije, u cilju obezbeđivanja veštačkih uslova izazivanja laganja. U vezi sa ciljem istraživanja, u ovom radu, formulisana je opšta instrukcija, dok se sa druge strane brojni autori opredeljuju za testiranje laganja i njegovih efekata na samo jednoj određenoj dimenziji ličnosti, ali pod uticajem specifične instrukcije, tj. instrukcije da se ispitanici učine idealnim kandidatom za precizno i jasno određeno radno mesto (Pauls & Crost, 2005; Shoss & Strube, 2011). Stoga, ovaj rad bi se mogao unaprediti uvođenjem još jedne grupe ispitanika koja bi popunjavala upinik ličnosti pod uticajem takve specifične instrukcije.

Konstrukt sheme. Za razmatranje konstrukta sheme pokazalo se da bi bilo korisno ispitati, pored samih crta, još i njihovu opaženu važnost za ispitanika. To se bi se moglo učiniti uvođenjem pitanja posle svake crte: „Koliko je crta za vas važna“.

Konstrukt ličnosti. U radu bazični konstrukti ličnosti ispitivani su upitnikom HEDONICA, a da su opisani i kroz neki drugi inventar ličnosti, bilo bi mogućnosti da se kompariraju sa rezultatima ove teze i eventualno usvoje oni koji daju sigurnije rezultate.

Sve u svemu, ovaj rad je doprineo da se otkloni svaka sumnja na pitanje da li dužina vremena odgovaranja na upitnicima ličnosti poboljšava preciznost procene.

Rezultati govore i o tome da lažiranje motivisano željom za dobijanjem posla bitno ne utiče na validnost procene.

Literatura

- Aaker, D. A., Bagozzi, R. P., Carman, J. M., & MacLachlan, J. M. (1980). On using response latency to measure preference. *Journal of Marketing Research*, **17**, 237-244.
- Abbott RD. (1975). Improving the validity of affective self-report measures through constructing personality scales unconfounded with social desirability: A study of the Personality Research Form. *Educational and Psychological Measurement*, **35**, 371-377.
- Ackerman, P. L., & Heggestad, E. D. (1997). Intelligence, personality and interests: evidence for overlapping traits. *Psychological Bulletin*, **121**, 219-245.
- Allik, J., & Realo, A. (1997). Intelligence, academic abilities, and personality. *Personality and Individual Differences*, **23**, 809-814.
- Akrami, N., Heldund, L. & Ekkehammar, B. (2007). Personality scale response latencies as self-schema indicators: The inverted-U effect revisited. *Personality and Individual Differences*, **43**, 611-618.
- Alliger GM, Dwight SA. (2000). A meta-analytic investigation of the susceptibility of integrity tests to faking and coaching. *Educational and Psychological Measurement*, **60**, 59-72.
- Alliger, G. M., Lilienfeld, S. O., & Mitchell, K. E. (1995). The susceptibility of overt and covert integrity tests to coaching and faking. *Psychological Science*, **7**, 32-39.
- Allport, G. W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt.
- Anastasi, A. (1982). *Psychological testing* (5th ed.). New York: MacMillan.
- Arkin, R., & Lake, E. (1983). Plumbing the depths of the bogus pipeline: A reprise. *Journal of Research in Personality*, **17**, 81-88.
- Asendorpf, J. B., Banse, R., & Mucke, D. (2002). Double dissociation between implicit and explicit personality self-concept: The case of shy behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, **83**, 380-393.
- Ashburn-Nardo, L., Knowles, M. L., & Monteith, M. J. (2003). Black Americans' implicit racial associations and their implications for intergroup judgments. *Social Cognition*, **21**, 61-87.
- Avants, S. K., Margolin, A., & Kosten, T. R. (1996). Influence of treatment readiness on outcomes of two pharmacotherapy trials for cocaine abuse among methadone-maintained patients. *Psychology of Addictive Behaviors*, **10**, 147-156.

- Bagby RM, Gillis JR, Toner BB, Goldberg J. (1991). Detecting fake-good and fake-bad reasoning on the Millon Clinical Multiaxial Inventory-II. *Psychological Assessment*, **3**, 496-498.
- Bagby, R.M. & Marshall, M.B. (2003). Positive impression management and its influence on the Revised NEO Personality Inventory: A comparison of analog and differential prevalence group design. *Psychological Assessment*, *15*(3), 333-339.
- Bargh, J. A. (1982). Attention and automaticity in the processing of self-relevant information. *Journal of Personality and Social Psychology*, **43**, 425-436.
- Bargh, J. A., & Chartrand, T. L. (2000). The mind in the middle: A practical guide to priming and automaticity research. In H. T. Reis & C. M. Judd (Eds.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (pp. 253-285). New York: Cambridge University Press.
- Barrick MR, Mount MK. (1996). Effects of impression management and self-deception on the predictive validity of personality constructs. *Journal of Applied Psychology*, **81**, 261-272.
- Barrick, M. R., & Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, **44**, 1-26.
- Bassili, J. N. (1995). Response latency and the accessibility of voting intentions: What contributes to accessibility and how it affects vote choice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **21**, 686-696.
- Bassili, J. N. (1996). Meta-judgmental versus operative indexes of psychological attributes: The case of measures of attitude strength. *Journal of Personality and Social Psychology*, **71**, 637-653
- Bassili, J.N. (2003). The minority slowness effect: Subtle inhibitions in the expression of views not shared by others. *Journal of Personality and Social Psychology*, *84*, **2**, 261-276.
- Bassili, J. N., & Bors, D. A. (1997). Using response-latency to increase lead time in election forecasting. *Canadian Journal of Behavioral Sciences*, **30**, 231-238.
- Bassili, J. N., & Fletcher, J. F. (1991). Response-time measurement in survey research. A method for CATI and a new look at nonattitudes. *Public Opinion Quarterly*, **55**, 331- 346.
- Baumeister, R. F., & Tice, D. M. (1988). Metatraits. *Journal of Personality*, **56**, 573-598.

- Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Hutton, D. G. (1989). Self-presentational motivations and personality differences in self-esteem. *Journal of Personality*, **57**, 547-579.
- Beck, L. F. (1933). The role of speed in intelligence. *Psychological Bulletin*, **30**, 169-178.
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **42**, 155-162.
- Birkeland, S. A., Manson, T. M., Kisamore, J. L., Brannick, M. T., & Smith, M.A. (2006). A meta-analytic investigation of job applicant faking on personality measures. *International Journal of Selection and Assessment*, **14**(4), 317-333.
- Bobko, P., Roth, P. L., & Potosky, D. (1999). Derivation and implications of a meta analytic matrix incorporating cognitive ability, alternative predictors, and job performance. *Personnel Psychology*, **52**, 561-589.
- Borofsky, G. L. (1992). Assessing the likelihood of reliable workplace behavior: Further contributions to the validation of the Employee Reliability Inventory. *Psychological Reports*, **70**, 563-592.
- Britt, T. W. (1993). Metatraits: Evidence relevant to the validity of the construct and its implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, **65**, 554-562.
- Bruch, M. A., Kaflowitz, N. G., & Berger, P. (1988). Self-schema for assertiveness: Extending the validity of the self-schema construct. *Journal of Research in Personality*, **22**, 424-444.
- Brunetti, D. G., Schlottmann, R. S., Scott, A. B., & Hollrah, J. L. (1998). Instructed faking and MMPI-2 response latencies: The potential for assessing response validity. *Journal of Clinical Psychology*, **54**, 143-153.
- Buss, D. M. (1991). Evolutionary personality psychology. *Annual Review of Psychology*, **42**, 459-491.
- Cantor, N., & Mischel, W. (1977). Traits as prototypes: Effects on recognition memory. *Journal of Personality and Social Psychology*, **35**, 38-48.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2000). *Perspectives on personality* (4th ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Casey, M. M., & Tryon, W. W. (2001). Validating a double-press method for computer administration of personality inventory items. *Psychological Assessment*, **13**, 521-530.

- Cash, T. F., & Labarage, A. S. (1996). Development of the appearance schema inventory: A new cognitive body-image assessment. *Cognitive Therapy and Research*, **20**, 37-50.
- Cattell, R. B. (1971). *Abilities: their structure, growth, and action*. Boston: Houghton Mifflin.
- Cellar, D. F., Miller, M. L., Doverspike, D. D., & Klawnsky, J. D. (1996). Comparison of factor structures and criterion-related validity coefficients for two measures of personality based on the five-factor model. *Journal of Applied Psychology*, **81**, 694-704.
- Collis, J. M., & Messick, S. (2001). *Intelligence and Personality: Bridging the gap in theory and measurement*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Corby, B. J., & Tryon, W. W. (2006). Validating a new method for quantifying traits: The computer-administered visual analog. *Journal of Research in Personality*, **40**, 285-312.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1995). *NEO-PI-R Professional Manual: Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI)*. Odessa, FLA: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1997). Stability and change in personality assessment: the Revised NEO Personality Inventory in the Year 2000. *Journal of Personality Assessment*, **68**, 86-94.
- Cross, S., & Markus, H. (1990). The willful self. *Personality and Social Psychological Bulletin*, **16**, 726-742.
- Cross, S., & Markus, H. (1994). Self-schemas, possible selves and component performance. *Journal of Educational Psychology*, **86**, 423-438.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, **24**, 349-354.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1964). *The approval motive*. New York: Wiley.
- Cunningham MR, Wong DT, Barbee AP. (1994). Self-presentation dynamics on overt integrity tests: Experimental studies of the Reid report. *Journal of Applied Psychology*, **79**, 643-658.
- Dance, K. A., & Kuiper, N. A. (1987). Self-schemata, social roles, and a self-worth contingency model of depression. *Motivation and Emotion*, **11**, 251-268.

- Dasgupta, N., & Greenwald, A. G. (2001). On the malleability of automatic attitudes: Combating automatic prejudice with images of admired and disliked individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, **81**, 800-814.
- Deary, I. J. (2000). Looking down on human intelligence: from psychometrics to the brain. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Deary, I. J., Der, G., and Ford, G. (2001). Reaction times and intelligence differences: A population-based cohort study. *Intelligence*, **29**, 389-99.
- Deary, I. J., Egan, V., Gibson, G. J., Brand, C. R., Austin, E., & Kellaghan, T. (1996). Intelligence and the differentiation hypothesis. *Intelligence*, **23**, 105-132.
- Deary, I. J., Whalley, L. J., Lemmon, H., Crawford, J. R., & Starr, J. M. (2000). The stability of individual differences in mental ability from childhood to old age: follow-up of the 1932 Scottish Mental Survey. *Intelligence*, **28**, 49-55.
- Der, G. (1998). A comparison of the West of Scotland Twenty-07 study sample and the 1991 census SARs Working Paper 60, MRC Medical Sociology Unit.
- Derry, P. A., & Kuiper, N. A. (1981). Schematic processing and self-reference in clinical depression. *Journal of Abnormal Psychology*, **90**, 286-297.
- Deller, J., & Kuehn, M. (1993). Occupational Personality Questionnaire (opq32). In E. Fay (Eds.), *Tests unter der Lupe 4: Aktuelle psychologische Testverfahren – kritisch betrachtet* (pp. 76- 104), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Devine, P. G., Plant, E. A., Amodio, D. M., Harmon-Jones, E., & Vance, S. L. (2002). The regulation of explicit and explicit race bias: The role of motivations to respond without prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, **82**, 835-848.
- Diener, E. (1996). Traits can be powerful, but are not enough: Lessons from subjective well-being. *Journal of Research in Personality*, **30**, 389-399.
- Dilchert, S., Ones, D. S., Viswesvaran, C. i Deller, J. (2006.), Response distortion in personality measurement: Born to deceive, yet capable of providing valid self-assessments?, *Psychology Science*, **48**, 209-225.
- Donovan, J. J., Dwight, S. A., & Hurtz, G. M. (2003). An assessment of the prevalence, severity and verifiability of entry-level applicant faking using the randomized response technique. *Human Performance*, **16**, 81-106.
- Dunn, T. G., Lushene, R. E., & O'Neil, H. F. Jr. (1972). Complete automation of the MMPI and a study of its response latencies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **39**, 381-387.

- Douglas, E. F., McDaniel, M. A. & Snell, A. F. (1996, August). The validity of non-cognitive measures decays when applicants fake. Paper presented at the annual meeting of the Academy of Management, Cincinnati, OH.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., & Gaertner, S. L. (2002). Implicit and explicit prejudice and interracial interactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, **82**, 62-68.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B., & Howard, A. (1997). On the nature of prejudice: Automatic and controlled processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, **33**, 510-540.
- Đurić-Jočić, D., Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T. (2004). *NEO PI R - primena i interpretacija*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju i Društvo psihologa Srbije.
- Dwight, S. A., & Donovan, J. J. (2003). Do warnings not to fake reduce faking? *Human Performance*, **16**(1), 1-23.
- Ekehammar, B., & Akrami, N. (2003). The relation between personality and prejudice: A variable- and a person-centred approach. *European Journal of Personality*, **17**, 449-464.
- Ekehammar, B., & Akrami, N. (2007). Personality and prejudice: From Big Five personality factors to facets. *Journal of Personality*, **75**, 899-926.
- Ellingson JE, Sackett PR, Hough LM. (1999). Social desirability correction in personality measurement: Issues of applicant comparison and construct validity. *Journal of Applied Psychology*, **84**, 155-166.
- Ellingson JE, Smith DB, Sackett PR. (2001). Investigating the influence of social desirability on personality factor structure. *Journal of Applied Psychology*, **86**, 122-133.
- Esser, C., & Schneider, J.F. (1998). Differentielle Reaktionslatenzzeiten beim Bearbeiten von Persönlichkeitsfragebogen als möglicher Indikator für Verfälschungstendenzen [Differential response latencies by answering personality questionnaires as possible indicator for fakingtendencies]. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, **19**, 246-257.
- Estabrooks, P., & Courneya, K. S. (1997). Relationships among self-schema, intention, and exercise behavior. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, **19**, 156-168.
- Eysenck, H. J. (1967). Intelligence assessment: a theoretical and experimental approach. *British Journal of Educational Psychology*, **37**, 81-97.

- Fazio, R. H. (1990). A practical guide to the use of response latency in social psychological research. In C. Hendrick & M. S. Clark (Eds.), *Review of personality and social psychology research: Vol. 11. Research methods in personality and social psychology* (pp. 74-97). Newbury Park, CA: Sage.
- Fazio, R. H. (1990). A practical guide to the use of response latency in social psychological research. In C. Hendrick & M. S. Clark (Eds.), *Review of personality and social psychology research: Vol. 11. Research methods in personality and social psychology* (pp. 74-97). Newbury Park, CA: Sage.
- Fazio, R. H. (1993). Variability in the likelihood of automatic attitude activation: Data reanalysis and commentary on Bargh, Chaiken, Govender, and Pratto (1992). *Journal of Personality and Social Psychology*, **64**, 753-758.
- Fazio, R. H. (1995). Attitudes as object-evaluation associations: Determinants, consequences, and correlates of attitude accessibility. In R. E. Petty & J. A. Krosnick (Eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences* (pp. 247-282). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Fazio, R. H., & Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, **54**, 297-327.
- Fazio, R. H., & Williams, C. J. (1986). Attitude accessibility as a moderator of the attitude-perception and attitude-behavior relations: An investigation of the 1984 presidential election. *Journal of Personality and Social Psychology*, **50**, 505-514.
- Fazio, R. H., & Wilson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, **54**, 297-327.
- Fazio, R. H., Chen, J., McDonel, E. C., & Sherman, S. J. (1982). Attitude accessibility, attitude-behavior consistency, and the strength of the object-evaluation association. *Journal of Experimental Social Psychology*, **18**, 339-357.
- Fazio, R. H., Powell, M. C., & Williams, C. J. (1989). The role of attitude accessibility in the attitude-to-behavior process. *Journal of Consumer Research*, **16**, 280-288.
- Fekken, G. C., & Holden, R. R. (1992). Response latency evidence for viewing personality dimensions as schema indicators. *Journal of Research in Personality*, **26**, 103-120.
- Fekken, G. C., & Holden, R. R. (1994). The construct validity of differential response latencies in structured personality tests. *Canadian Journal of Behavioral Science*, **26**, 104-120.

- Fiske, S. T., & Dyer, L. M. (1985). Structure and development of social schemata: Evidence from positive and negative transfer effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, **48**, 839–852.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Follette, W. C. (1984). A computer administered MMPI and a study of response latency and social desirability. Unpublished doctoral dissertation, University of Washington.
- Fong, G. T., & Markus, H. (1982). Self-schemas and judgments about others. *Social Cognition*, **1**, 191-204.
- Forehand, M. R., Deshpandé, R., & Reed, A., II. (2002). Identity salience and the influence of differential activation of the social self-schema on advertising response. *Journal of Applied Psychology*, **87**, 1086-1099.
- Froming, W. J., Nasby, W., & McManus, J. (1998). Prosocial self-schemas, self-awareness, and children's prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, **75**, 766-777.
- Furnham A, Craig S. (1987). Fakeability and correlates of the Perception and Preference Inventory. *Personality and Individual Differences*, **8**, 459–470.
- Furnham A., Forde, L & Cotter, T. (1998). Personality scores and test taking style. *Personality and Individual Differences*, **24**, 19-23.
- Furnham A. (1986). Response bias, social desirability and dissimulation. *Personality and Individual Differences*, **7**, 385–400.
- Furnham, A. (1990). Faking personality questionnaires: Fabricating different profiles for different purposes. *Current Psychology Research and Reviews*, **9**, 46–55.
- Furnham, A., Chamorro-Premuzic, T., & Moutafi, J. (2005). Personality and intelligence: gender, the Big five, self-estimated and psychometric intelligence, *International Journal of Selection and Assessment*, **13**, 11-14.
- Galić, Z. & Jerneić, Ž. (2006), Socijalno poželjno odgovaranje u različitim motivacijskim kontekstima: Provjera Paulhusovog modela socijalne poželjnosti. *Suvremena Psihologija*, **9**, 155-170.
- Goff, M., & Ackerman, P. (1992). Personality-intelligence relations: Assessment of typical intellectual engagement. *Journal of Educational Psychology*, **84**, 537–552.

- George, M. S. (1990). *The use of response latency to study accuracy and consistency in a computerized lifestyle assessment*. Unpublished doctoral dissertation, University of Toronto, Toronto, Ontario, Canada.
- Gillis, J.R., Rogers, R. & Dickens, S.E. (1990). The detection of faking bad response styles on the MMPI. *Canadian Journal of Behavioural Science*, **22**, 408–416.
- Goldsmith, R.E. & Matherly, T.A. (1986). The Kirton Adaptation Innovation Inventory, faking, and social desirability: A replication and extension. *Psychological Reports*, **58**, 269–270.
- Goode, W. J., & Hatt, P. K. (1952). *Methods in social science*. New York: McGraw-Hill.
- Gough, H. G. (1952). *The adjective check list*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Graham, J.R, Watts, D. & Timbrook, R.E. (1991). Detecting fake-good and fake-bad MMPI-2 profiles. *Journal of Personality Assessment*, **57**, 264–277.
- Green, J. D., & Sedikides, C. (2001). When do self-schemas shape social perception? The role of descriptive ambiguity. *Motivation and Emotion*, **25**, 67-83.
- Greenwald, A. G. (1980). The totalitarian ego: Fabrication and revision of personality history. *American Psychologist*, **35**, 603-618.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, selfesteem, and stereotypes. *Psychological Review*, **102**, 4–27
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. K. L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, **74**, 1464-1480.
- Griffith, R. L., Chmielowski, T., & Yoshita, Y. (2007). Do applicants fake? An examination of the frequency of applicant faking behavior. *Personnel Review*, **36**, 341-357.
- Griffith, R. L. & McDaniel, M. A. (2006). The nature of deception and applicant faking behaviour. In R. L. Griffith (Ed). *A closer examination of applicant faking behaviour*, Greenwich. CT: Information Age Publishing.
- Hampson, S. (1997). Determinants of inconsistent personality descriptions: Traits and target effects. *Journal of Personality*, **65**, 249-290.
- Harrison, A. A., Hwalek, M, Raney, D. F., & Fritz, J. G. (1978). Cues to deception in an interview situation. *Social Psychology*, **41**, 156-161.

- Harter, S. (1990). Developmental difference in the nature of self-representations: Implications for the understanding, assessment, and treatment of maladaptive behavior. *Cognitive Therapy and Research*, **14**, 113-142.
- Helmes, E. (2000). The role of social desirability in the assessment of personality constructs. In R. D. Goffin, & E. Helmes (Eds.), *Problems and solutions in human assessment*, Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers.
- Helmes, E. & Holden, R. R. (2003). [The construct of social desirability: one or twodimensions?](#) *Personality and Individual Differences*, **34**(6), 1015-1023.
- Hembree, R. (1988). Correlates causes, effects, and treatment of test anxiety. *Review of Educational Research*, **58**, 47-77.
- Hoeth, F., Büttel, R., & Feyerabend, H. (1967). Experimentelle Untersuchungen zur Validität von Persönlichkeitsfragebogen [Experimental investigation on the validity of personality questionnaires]. *Psychologische Rundschau*, **18**, 169-184.
- Hogan, J., & Holland, B. (2003). Using theory to evaluate personality and job performance relations: A socioanalytic perspective. *Journal of Applied Psychology*, **88**, 100-112.
- Hogan, R., Hogan, J., & Roberts, B. W. (1996). Personality measurement and employment decisions. *American Psychologist*, **51**, 469-477.
- Holden, R. R., Fekken, G. C. (1989). Three common social desirability scales: Friends, acquaintances, or strangers. *Journal of Research in Personality*, **23**, 180-191. (44)
- Hough, L. M, Eaton, N. K, Dunnette, M. D., Kamp, J. D., McCloy, R. A. (1990). Criterion-related validities of personality constructs and the effect of response distortion on those validities. *Journal of Applied Psychology*, **75**, 581-595.
- Holden, R. R., Fekken, G. C., & Cotton, D. E. G. (1991). Assessing psychopathology using structured test item response latencies. *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **3**, 111-118.
- Holden, R. R., Kroner, D. G., Fekken, G. C. & Popham, S. M. (1992). A model of personality test item response dissimulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, **63**, 262-279.
- Holden, R. R., & Fekken, G. C. (1993). Can personality test item response latencies have construct validity? Issues of reliability and convergent and discriminant validity. *Personality and Individual Differences*, **15**, 243-248.

- Holden, R. R., & Hibbs, N. (1995). Incremental validity of response latencies for detecting fakers on a personality test. *Journal of Research in Personality*, **29**, 362-372.
- Holden, R. R. & Passey, J. (2010). Social desirable responding in personality assessment: Not necessarily faking, not necessarily substance. *Personality and Individual Differences*, **49**, 446-450.
- Holden, R. R., & Fekken, G. C. (1993). Can & Jackson, D. N. (1981). Subtlety, information, and faking effects in personality test item response latencies have construct validity? Issues of reliability and convergent and discriminant validity.assessment. *Journal of Clinical Psychology*, **37**, 379–386.
- Holden, R. R., & Fekken, G. C. (1989). Three common social desirability scales: Friends, acquaintances, or strangers.?. *Journal of Research in Personality*, **23**, 180–191. (44)
- Holden, R. R., Fekken, G. C., & Cotton, D. E.H. G. (1991). Assessing psychopathology using structured test -item response latencies. *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **3**, 111-118.
- Holden, R. R., Kroner, D. G., Fekken, G. C., & Popham, S. M. (1992). A model of personality test item response dissimulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, **63**, 262-279.
- Holden, R. R. (1995). Response latency detection of fakers on personnel tests. *Canadian Journal of Behavioural Science*, **27**, 343–355.
- Holden, R., & Hibbs, N. (1995). Increment validity of response latencies for detecting fakers on a personality test. *Journal of Research in Personality*, **29**, 362-372.
- Holden, R. R. (1998). Detecting fakers on a personnel test: Response latencies versus a standard validity scale. *Journal of Social Behavior and Personality*, **13**, 387–398.
- Holden, R. R. & Passey, J. (2010). Social desirable responding in personality assessment: Not necessarily faking, not necessarily substance., Magruder, C. D., Stein, S. J., Sitarenios, G., & Sheldon, S. (1999). The effects of anonymity on the Holden Psychological Screening Inventory. *Personality and Individual Differences*, **49**, 446-450. **27**, 737-742.
- Holden, R. R., Wood, L. L., & Tomaszewski, L. (2001). Do response time limitations counteract the effect of response distortion on those validities.faking on

- personality inventory validity? *Journal of Applied Personality and Social Psychology*, **75**, 581–595, 160-169.
- Holden, R. R., Book, A. S., Edwards, M. J., Wasylkiw, L., & Starzyk, K. B. (2003). Experimental faking in self-reported psychopathology: Unidimensional or multidimensional? *Personality and Individual Differences*, **15**, 243-248, 1107–1117.
- Holden, R. R. (2007). Socially desirable responding does moderate personality scale validity both in experimental and non-experimental contexts. *Canadian Journal of Behavioural Science*, **39**, 184–201.
- Holden, R. R., & Passey, J. (2009). Social desirability. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 441–454). New York: Guilford.
- Holtgraves, T. (2004). Social Desirability and Self-Reports: Testing Models of Socially Desirable Responding. *Personality and Social Psychological Bulletin*, **30**, 161-172.
- Hough, L.M. (1998). Effects of intentional distortion in personality measurement and evaluation of suggested palliatives. *Human Performance*, **11**, 209–244.
- Hough, L. M., & Furnham, A. (2003). Use of personality variables in work settings. In W. C. Borman, D. R. Ilgen, & R. J. Klimoski (Eds.), *Comprehensive handbook of psychology: Vol. 12. Industrial and organizational psychology* (pp. 131–169). New York: Wiley.
- Hough, L.M., Eaton, N.K., Dunnette, M.D., Kamp, J.D., & McCloy, R.A. (1990). Criterion-related validities of personality constructs and the effect of response distortion on those validities. *Journal of Applied Psychology*, **75**, 581-595.
- Hsu, L.M., Santelli J., Hsu, J.R. (1989). Faking detection validity and incremental validity of the response latencies to MMPI subtle and obvious items. *Journal of Personality Assessment*, **53**, 278–295.
- Huckfeldt, R., Levine, J., Morgan, W., & Sprague, J. (1998). Election campaigns, social communication, and the accessibility of perceived discussant preference. *Political Behavior*, **20**, 263-294.
- Huckfeldt, R., Levine, J., Morgan, W., & Sprague, J. (1999). Accessibility and the political utility of partisan and ideological orientations. *American Journal of Political Science*, **43**, 888-911.

- Ironson, G.H. & Davis, G. A. (1979). Faking high or low creativity scores on the Adjective Check List. *Journal of Creative Behavior*, **13**, 139–145.
- Jackson, D. N., & Messick, S. (1962). Response styles on the MMPI: Comparison of clinical and normal samples. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, **65**, 285–299.
- Jacoby, L. L., & Kelley, C. M. (1987). Unconscious influences of memory for a prior event. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **13**, 314–336.
- Jang, K. L., Livesley, W. J., Angleitner, A., Riemann, R., & Vernon, P. A. (2002). The aetiology of personality function: The University of British Columbia Twin Project. *Twin Research*, **5**, 342–346.
- John, O. P., & Robins, R. (1994). Accuracy and bias in self-perception: individual differences in self-enhancement and the role of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, **66**, 206–219.
- Kanagawa, C., Cross, S. E., & Markus, H. R. (2001). "Who am I?" The cultural psychology of the conceptual self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **27**, 90–103
- Karpinski, A., & Hilton, J. L. (2001). Attitudes and the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, **81**, 774–788.
- Kelly, G. A. (1955). *Psychology of Personal Constructs*. New York.
- Kendzierski, D. (1990). Exercise self-schemata: Cognitive and behavioral correlates. *Health Psychology*, **9**, 69–82.
- Kendzierski, D., Sheffield, A., & Morganstein, M. S. (2002). The role of selfschema in attributions for own versus other's exercise lapse. *Basic and Applied Social Psychology*, **24**, 251–260.
- Kernis, M. H., & Grannemann, B. D. (1988). Private self-consciousness and perceptions of self-consistency. *Personality and Individual Differences*, **9**, 897–902.
- Kihlstrom, J. F., & Klein, S. B. (1997). Self-knowledge and self-awareness. *Annals of the New York Academy of Sciences*, **818**, 5–17.
- Kihlstrom, J. F., Beer, J. S., & Klein, S. B. (2003). Self and identity as memory. In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (pp. 68–90). New York: Guilford.
- Kirchner, W. K. (1962). "Real-life" faking on the Edwards Personal Preference Schedule by sales applicants. *Journal of Applied Psychology*, **46**, 128–130.
- Klein, S., & Loftus, J. (1993). Behavioral experience and trait judgments about the self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **19**, 740–745.

- Klein, S. B. & Loftus, J., Sherman, J., W. (1993). The Role of Summary and Specific Behavioral Memories in Trait Judgments about the Self. *Personality and Social Psychology Bulliten*, **19**, 305-311.
- Klein, S. B. & Loftus, J., Plog, A. E. (1992). Trait Judgments about the Self: Evidence from the Encoding Specificity Paradigm. *Personality and Social Psychology Bulliten*, **18**, 730-735.
- Khorramdel, L., Klaus D. & Kubinger, D. (2006). The effect of speediness on personality questionnaires: an experiment on applicants within a job recruiting procedure. *Psychology Science*, **48**, 3, 378-397.
- Knežević, G. (2003). *Koreni amoralnosti*. Beograd, Centar za primenjenu, Institut za psihooška i kriminološka istraživanja i Institut za psihologiju.
- Knežević, G., Momirović, K. (1996). RTT9G, program za analizu metrijskih karakteristika kompozitnih mernih instrumenata. U P. Kostić (ur.), Problemi merenja u psihologiji, 2, 37–56. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Knežević, G., Radović, B., Opačić, G. (1997). Evaluacija "Velikih pet" modela ličnosti kroz analizu inventara ličnosti NEO PI R, *Psihologija*, **1-2**, 7-40.
- Knežević, G., Savić, D., Kutlešić, V., Jović, V., Opačić, G. & Šaula, B. (submitted). Disintegration: A basic personality trait – A reconceptualization of psychosis as a personality trait. *European Journal of Personality*.
- Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T., & Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Knowles, E. S., & Condon, C. A. (1999). Why people say "yes": A dualprocess theory of acquiescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, **77**, 379-386.
- Kokkinaki, F., & Lunt, P. (1999). The effect of advertising message involvement on brand attitude accessibility. *Journal of Economic Psychology*, **20**, 41-51.
- Komar, S., Brown, D.J., Komar, J.A., & Robie, C. (2008). Faking and the validity of conscientiousness: A Monte Carlo investigation. *Journal of Applied Psychology*, **93**, 140-154.
- Krahé, B., & Herrmann, J. (2003). Verfälschungstendenzen im NEO-FFI: Eine experimentelle Überprüfung [Fake-tendencies in the NEO-FFI: an experimental investigation]. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, **24**, 105-117.

- Kroger, R.O., Wood, L.A. (1993). Reification, "faking," and the Big Five. *American Psychologist*, **48**, 1297-1298. (24)
- Krosnick, J. (1989). Attitude importance and attitude accessibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **15**, 297-308.
- Krosnick, J. A., & Petty, R. E. (1995). Attitude strength: An overview. In R. E. Petty & J. A. Krosnick (Eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences* (pp. 1-24). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Kubinger, K.D. (1996). Zur Leichtgläubigkeit der Psychologen: Die unselige Anwendung von Persönlichkeitsfragebögen [On the credulity of psychologists: The unfortunate use of personality questionnaires]. In M. Jirasko, J. Glück & B. Rollett (Eds.) *Perspektiven psychologischer Forschung in Österreich [Perspectives of psychological research in Austria]* (pp. 87-91). Vienna: WUV.
- Kubinger, K.D. (2002). On faking personality inventories. *Psychologische Beiträge [Iatter: Psychology Science]*, **44**, 10-16.
- Kuncel, R. B. (1973). Response processes and relative location of subject and item. *Educational and Psychological Measurement*, **33**, 545-563.
- Kupier, N. A. (1981). Convergent evidence for the self as prototype: The "inverted-U RT effect" for self and other judgments. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **7**, 438-443.
- Kuiper, N. A., & Rogers, T. B. (1979). Encoding of personal information: Self-other differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, **37**, 499-514.
- Kyllonen, P. (1997). Smart testing. Handbook on testing. In R. Dillon (Ed.) (pp. 347-368). Westport, CT, US: Greenwood Press/Greenwood Publishing Group, Inc.
- Jensen, A. R. (1987). Individual differences in the Hick paradigm. In P. A. Vernon (Eds.), *Speed of information processing and intelligence* (pp. 101-175). Norwood, NJ: Ablex.
- LaBarbera, P., & MacLachlan, J. (1979). Time-compressed speech in radio advertising. *Journal of Marketing*, **43**, 30-36.
- Lammers, F., & Frankenfeld, V. (1999). Effekte gezielter Antwortstrategien bei einem Persönlichkeitsfragebogen mit „forced-choice“-Format [Effects of aimed response strategies at a personality questionnaire with forced-choice-format.] *Diagnostica*, **45**, 65-68.

- Lazarević, Lj., Knežević, G. (2008). Provera faktorske sturukture baterije za procenu intelektualnih sposobnosti KOG9. *Psihologija*, **41**,4, 489-505.
- Lewicki, P. (1984). Self-schema and social information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, **47**, 1177-1190.
- Lindsley, D. B. (1955). The psychology of lie detection. In G. J. Dudycha (Ed.), *Psychology for law enforcement officers* (pp. 89-125). Springfield, IL: Thomas.
- Luce, R. D. (1986). *Response times: Their role in inferring elementary mental organizations*. New York: Oxford University Press.
- Lynn, R., Hampson, S., & Magee, M. (1984). Home background, intelligence, personality and education as predictors of unemployment in young people. *Personality and Individual Differences*, **5**, 549–557.
- MacDonald, M. R., & Kuiper, N. A. (1985). Efficiency and automaticity of selfschema: Processing in clinical depressives. *Motivation and Emotion*, **9**, 171-184.
- Mahar D, Colognon J, Duck J. (1995). Response strategies when faking personality questionnaires in a vocational selection setting. *Personality and Individual Differences*, **18**, 605–609.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, **35**, 63-78.
- Markus, H., & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, **88**, 299-337.
- Markus, H., Crane, M., Bernstein, S., & Siladi, M. (1982). Self-schemas and gender. *Journal of Personality and Social Psychology*, **42**, 38-50.
- McCrae, R. R. i Costa, P. T. (1983), Social desirability scales:More substance than style. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **51**, 882- -888.
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1997). Personality Trait Structure as a Human Universal. *American Psychologist*, **52**, 509-516
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1999). A five-factor theory of personality. In Pervin, L. A. & John, O. P. (Eds.). *Handbook of personality*. New York, The Guilford Press (pp. 139-154).
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (2008). The five-factor theory of personality. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 159-181). New York: Guilford.

- McCrae, R. R., Terracciano, A. & 78 Members of the Personality Profiles of Cultures Project (2005). Universal Features of Personality Traits From the Observer's Perspective: Data From 50 Cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, **88**, 547-561.
- McFarland, L. A., Ryan, A. M.(2000).Variance in faking across noncognitive measures. *Journal of Applied Psychology*, **85**, 812-821.
- McManus, M. A., Kelly, M. L. (1999). Personality measures and biodata: Evidence regarding their incremental predictive value in the life insurance industry. *Personnel Psychology*, **13**, 199-222.
- Mentus, T & Opačić, G. (2011). Vreme latence u ispitivanju ličnosti. U Todorović, J. & Đigić, G (ur.) VII konferencija sa međunarodnim učešćem "Psihologija komunikacije", Niš, 23- 24. septembar 2011, Filozofski Fakultet, Niš, Knjiga rezimea, str 65, Filozofski Fakultet Niš, Univerzitet u Nišu.
- Mentus, T., Opačić, G., Knežević, G. & Tenjović, L. (2012), Povezanost između odgovora i brzine odgovaranja na testovima ličnosti. U *Naučni skup "XVIII Empirijska istraživanja u psihologiji"*, 10-11. februar, 2012, *Knjiga rezimea (169 str.)*. Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, Republika Srbija. isbn 978-86-86563-33-0
- Moutafi, J., Furnham, A. & Crump, J. (2003). Demographic and personality predictors of intelligence: A study using the NEO-PR and Myers-Briggs Type Indicator. *European Journal of Personality*, **17**, 79-94.
- Moutafi, J., Furnham, A. & Patiel, L. (2004). Why is conscientiousness negatively correlated with intelligence. *Personality and Individual Difference*, **37**, 1013-1022.
- Mills, C. N. (2002). Test analysis and scoring. In C. N. Mills, M. T. Potenza, J. J. Fremer, & W. C. Ward (Eds.), *Computer-based testing* (pp. 211-236). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Morgeson, F. P., Campion, M. A., Dipboye, R. L., Hollenbeck, J. R., Murphy, K., & Schmit, N. (2007). Reconsidering the use of personality tests in selection contexts. *Personnel Psychology*, **60**, 683-729.
- Mueller, J. H., Ross, M. J., & Heeksacker, M. (1984). Distinguishing me from three. *Bulletin of the Psychonomic Society*, **22**, 79-82.

- Mueller, J. H., Thompson, W. B., & Dugan, K. (1986). Trait distinctiveness and accessibility in the self-schema. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **12**, 81-89.
- Mueller-Hanson, R., Heggstad, E. D., & Thornton, G. C. III, (2003). Faking and selection: Considering the use of personality from select-in and select-out perspectives. *Journal of Applied Psychology*, **88**(2), 348-355.
- Murphy, K. R., & Dziewieczynski, J. L. (2005). Why don't measures of broad dimensions of personality perform better as predictors of job performance?. *Human Performance*, **18**, 343-358.
- Nasby, W. (1989). Private self-consciousness, self-awareness, and the reliability of self-reports. *Journal of Personality and Social Psychology*, **56**, 950-957.
- Nettelbeck, T. (1987). Inspection time and intelligence. In P. A. Vernon (Ed), *Speed of information processing and intelligence* (pp.295-346). Norwood, NJ: Ablex
- Neubauer, A.C., & Malle, B.F. (1997). Questionnaire Response Latencies: Implications for Personality Assessment and Self-Schema Theory. *European Journal of Psychological Assessment*, **13**, 109-117.
- Nosek, B. A. (2005). Moderators of the relationship between implicit and explicit evaluation. *Journal of Experimental Psychology: General*, **134**, 565-584.
- Nowakowska, M. (1970). A model of answering to a questionnaire item. *Acta Psychologica*, **34**, 420-439.
- Ones, D. S., Viswesvaran, C., Reiss, A. D. (1996). Role of social desirability in personality testing for personnel selection: The red herring. *Journal of Applied Psychology*, **81**, 660-679.
- Ones, D. S., Viswesvaran, C. & Schmidt, F. L. (1993). Comprehensive meta-analysis of integrity test validities: Findings and implications for personnel selection and theories of job performance [Monograph]. *Journal of Applied Psychology*, **78**, 679- 703.
- Ones, D.S.,Viswesvaran, C. (1998). The effects of social desirability and faking on personality and integrity assessment for personnel selection. *Human Performance*, **11**, 245-269.
- Ones, D. S., Dilchert, S., Viswesvaran, C., & Judge, T. A. (2007). In support of personality assessment in organizational settings. *Personnel Psychology*, **60**, 995-1027.

- Opačić, G., Mentus, T. & Knežević, G. (2012). Cognitive and conative factors as predictors of response time on personality tests. In Valjerjev, P (Ed.), *18th Psychology Days in Zadar, 24-26 May 2012, Book of Abstracts*. Univerzity of Zadar, Republic Croatia.
- Opačić, G., Mentus, T. & Knežević, G. (2012). Effects of use of validity scales in selection. In Blas, D. L., Carnaghi, A., Ferrante, D. & Piccoli, V. (Eds.), *16th European Conference on Personality, 10-14 July 2012., Book of Abstracts (pp. 176)*. European Association of Personality Psychology, Università degli studi di Trieste, Italy. <http://www.theoffice.it/ecp16>
- Orpen C. (1971). The fakability of the Edwards Personal Preference Schedule in personnel selection. *Personnel Psychology*, **24**, 1–4.
- Paivio, A. (1975). Neomentatism. *Canadian Journal of Psychology*, **29**, 263-291
- Paulhus DL, Bruce MN, Trapnell PD. (1995). Effects of self-presentation strategies on personality profiles and their structure. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **21**, 100–108.
- Paulhus, D.L., Reid, D.B. (1991). Enhancement and denial in socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, **60**, 307–317.
- Paulhus, D. L. & Vazire, S. (2007). The Self-Report Method. In Robins, R. W., Fraley, R. C. & Krueger, R. F. (Eds.), *Handbook of Research Methods in Personality Psychology* (pp. 224-239). New York, The Guilford Press.
- Paulhus, D. L. (1988). *Assessing self-deception and impression management in self-reports: the Balanced Inventory of Desirable Responding*. Unpublished manual, University of British Columbia, Vancouver, Canada.
- Paulhus, D.L. (1991). Measurement and control of response bias. In J.P. Robinson, P.R. Shaver, & L.S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (pp. 17-59). San Diego, CA: Academic Press.
- Pauls, C. A. & Crost, N.W. (2005.), Effects of different instructional sets on the construct validity of the NEO-PI-R. *Personality and Individual Differences*, **39**, 297-308.
- Pauls, C. A. & Crost, N. W. (2004), Effects of faking on self deception and impression management scales, *Personality and Individual Differences*, **37**, 1137-1151.
- Paunonen, S. V. (1988). Trait relevance and the differential predictability of behavior. *Journal of Personality*, **56**, 599-619.
- Peak, H., & Boring, E. G. (1926). The factor of speed in intelligence. *Journal of Experimental Psychology*, **9**, 71–94.

- Peak, H., & Boring, E. G. (1926). The factor of speed in intelligence. *Journal of Experimental Psychology*, **9**, 71–94.
- Petersen, L. E., Stahlberg, D., & Dauenheimer, D. (2000). Effects of self-schema elaboration on affective and cognitive reactions to self-relevant information. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, **126**, 25-42.
- Peruničić, I. (2007). *Predemt merenja skala za detekciju socijalno poželjnog odgovaranja*. Master rad. Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Phelps, E. A., O'Connor, K., Cunningham, W., Funayama, E., Gatenby, J., & Gore, J. (2000). Performance on indirect measures of race evaluation predicts amygdale activation. *Journal of Cognitive Neuroscience*, **59**, 603-609.
- Piedmont, R.L., McCrae, R.R., Riemann, R., & Angleitner, A. (2000). On the invalidity of validity scales: Evidence from self-reports and observer ratings in volunteer samples. *Journal of Personality and Social Psychology*, **78**, 582-593.
- Popham, S. M., & Holden, R. R. (1990). Assessing MMPI constructs through the measurement of response latencies. *Journal of Personality Assessment*, **54**, 469-478.
- Rees, C. J., & Metcalfe, B. (2003). The faking of personality questionnaire results: Who's kidding whom?. *Journal of Managerial Psychology*, **18**, 156-165.
- Reissing, E. D., Binik, Y. M., Khalifé, S., Cohen, D., & Amsel, R. (2003). Etiological correlates of vaginismus: Sexual and physical abuse, sexual knowledge, sexual self-schema, and relationship adjustment. *Journal of Sex and Martial Therapy*, **29**, 47-59.
- Robie, C., Tuzinski, K. A., & Bly, P. R. (2006). A survey of assessor beliefs and practices related to faking. *Journal of Managerial Psychology*, **21**, 669–681.
- Robins, R. W., & John, O. P. (1997). The quest for self-insight: Theory and research on accuracy and bias in person perception. In R. Hogan, J. Johnson, & S. Briggs (Eds.), *Handbook of personality psychology* (pp. 649–679). San Diego, CA: Academic Press.
- Robinson, M. D., Wilkowski, B. M., & Meier, B. P. (2006). Unstable in more ways than one: Reaction time variability and the neuroticism/distress relationship. *Journal of Personality*, **74**, 311-343.

- Roediger, H. L., Mead, M. L., & Bergman, E. T. (2001). Social contagion of memory. *Psychonomic Bulletin & Review*, **8**, 365-371.
- Rogers, R. (1981). A model of the self as an aspect of the human information processing system. In N. Cantor & J. F. Kihlstrom (Eds.), *Personality, cognition, and social interaction* (pp. 193-214). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rogers, T. B. (1974a). An analysis of the stages underlying the process of responding to personality items. *Acta Psychologica*, **38**, 205-213.
- Rogers, T. B. (1974b). An analysis of the central stages underlying responding to personality items: The self-referent decisions and response selection. *Journal of Research in Personality*, **8**, 128-138.
- Rogers, T. B., Kupier, N. A., & Kirker, W. S. (1977). Self-reportference and the encoding of personal information. *Journal of Personality and Social Psychology*, **35**, 677-688.
- Rosse, J. G., Stecher, M. D., Miller, J. L. i Levin, R. A. (1998.), The impact of preemployment personality testing and hiring decisions. *Journal of Applied Psychology*, **83**, 634-644.
- Rothstein, M.G., & Goffin, R.D. (2006). The use of personality measures in personnel selection: What does current research support? *Human Resource Management Review*, **16**, 155-180.
- Rudman, L. A., Ashmore, R. D., & Gary, M. L. (2001). Unlearning automatic biases: The malleability of implicit prejudice and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, **81**, 856-868.
- Ruvolo, A. P., & Markus, H. R. (1992). Possible selves and performance: The power of self-relevant imagery. *Social Cognition*, **10**, 95-124.
- Ryan, A. & Sackett, P. (1987). Pre-employment honesty testing: Fakability, reactions of test takers, and company image. *Journal of Business and Psychology*, **1**, 248- 256.
- Rynes, S. L., Brown, K. G., & Colbert, A. E. (2002). Seven common misconceptions about human resource practise: Research findings versus practitioners beliefs. *Academy of Management Executive*, **16**, 3, 92-103.
- Sackeim, H. A., & Gur, R. C. (1978). Self-deception, self-confrontation and consciousness. In G. E. Schwartz, & D. Shapiro (Eds.), *Consciousness and self-regulation: advances in research Vol. 2* (pp. 139-197). New York: Plenum.
- Scheier, M. F., Buss, A. H., & Buss, D. M. (1978). Self-consciousness, self-report of aggressiveness and aggression. *Journal of Research in Personality*, **12**, 133-140.

- Schmidt, F. L., & Hunter, J. E. (1998). The validity and utility of selection methods in personnel psychology: Practical and theoretical implications of 85 years of research findings. *Psychological Bulletin*, **124**, 262-274.
- Schmit, M.J., Ryan, A.M., Stierwalt, S.L. & Powell, A.B. (1995). Frame-of-reference effects on personality scale scores and criterion-related validity. *Journal of Applied Psychology*, **80**, 607-620.
- Schmit, M.J. & Ryan, A.M. (1993). The Big Five in personnel selection: Factor structure in applicant and nonapplicant populations. *Journal of Applied Psychology*, **78**, 966-974.
- Schnipke, D. L., & Scrams, D. J. (2002). Exploring issues of examine behavior: Insights gained from response-items analyses. In C. N. Mills, M. T. Potenza, J. J. Fremer, & W. C. Ward (Eds.), *Computer-based testing* (pp. 237-254). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Schwab, D.P. & Packard, G.L. (1973). Response distortion on the Gordon Personal Inventory and the Gordon Personal Profile in a selection context: Some implications for predicting employee tenure. *Journal of Applied Psychology*, **58**, 372-374.
- Schwab, D.P. (1971). Issues in response distortion studies of personality inventories: A critique and replicated study. *Personnel Psychology*, **24**, 637-647.
- Shah, J. Y., & Higgins, E. T. (2001). Regulatory concerns and appraisal efficiency: The general impact of promotion and prevention. *Journal of Personality and Social Psychology*, **80**, 693-705.
- Sheeran, P., & Orbell, S. (2000). Self-schemas and the theory of planned behavior. *European Journal of Social Psychology*, **30**, 533-550.
- Siem, F. M. (1998). Metatraits and self-schemata: same or different? *Journal of Personality*, **66**, 783-803.
- Shoss, M. K. & Strube, M. J. (2011). How do you fake personality test? An investigation of cognitive models of impression-managed responding. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, **116**, 163-171.
- Smith, D.B., Ellingson, J.E. (2002). Substance versus style: A new look at social desirability in motivating contexts. *Journal of Applied Psychology*, **87**, 211-219.
- Smith, S. S., & Kihlstrom, J. F. (1987). When is a schema not a schema? Big Five traits as cognitive structures. *Social Cognition*, **5**, 26-57.

- Spearman, C. (1926). *Some issues in the theory of "G" (including the law of diminishing returns)*. Paper presented at the British Association Section J-Psychology, Southampton.
- Stark, S., Chernyshenko, O.S., Chan, K., Lee, W.C. & Drasgow, W.C. (2001). Effects of the testing situation of item responding: cause for concern. *Journal of Applied Psychology*, **86**, 943-953.
- Stein, K. F. (1994). Complexity of the self-schema and responses to disconfirming feedback. *Cognitive Therapy and Research*, **18**, 161-178.
- Stein, K. F., Roeser, R., & Markus, H. (1998). Self-schemas and possible selves as predictors and outcome of risky behaviors in adolescents. *Nursing Research*, **47**, 96-106.
- Symons, C. S., & Johnson, B. T. (1997). The self-referent effect in memory: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, **121**, 371-394.
- Teachman, B. A., & Woody, S. R. (2003). Automatic processing in spider phobia: Implicit fear associations over course of treatment. *Journal of Abnormal Psychology*, **112**, 100-109.
- Thompson, C. P. (1985). Memory for unique personal events: Some implications of the self-schema. *Human Learning*, **4**, 267-280.
- Topping GD, O'Gorman JG. (1997). Effects of faking set on validity of the NEO-DDI. *Personality and Individual Differences*, **23**, 117-124.
- Vasilopoulos, N. L., Cucina, J. M., & McElreath, J. M. (2005). Do warnings of response verification moderate the relationship between personality and cognitive ability? *Journal of Applied Psychology*, **90**, 2, 306-322.
- Viswesvaran C, Ones DS. (1999). Meta-analyses of fakability estimates: Implications for personality measurement. *Educational & Psychological Measurement*, **59**, 197-210.
- Wiggins, J. S., & Pincus, A. L. (1992). Personality: Structure and assessment. *Annual Review of Psychology*, **43**, 473-504.
- Wolf, B., Momirović, K., i Džamonja, Z. (1992). *KOG3- Baterija testova inteligencije*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Wu, K. D., & Clark, L. A. (2003). Relations between personality traits and selfreports of daily behavior. *Journal of Research in Personality*, **37**, 231-256.

- Yang, C. L., O'Neill, T. R., & Kramer, G. A. (2002). Examining item difficulty and response time on perceptual ability test items. *Journal of Applied Measurement, 3*, 282-299.
- Zickar, M. J., & Robie, C. (1999). Modeling faking good on personality items: An item level analysis. *Journal of Applied Psychology, 84*, 551-563.
- Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., & Camac, C. (1988). What lies beyond E and N? Factor analyses of scales believed to measure basic dimensions of personality. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*, 96-107.

Biografija doktoranda

Tatjana Mentus je rođena 8. jula 1983. u Beogradu gde je završila osnovnu školu i X Beogradsku gimnaziju "Mihajlo Pupin", kao nosilac Vukove diplome. Studije psihologije na Filozofskom Fakultetu Univerziteta u Beogradu upisala je 2002. godine i diplomirala 13. decembra 2007. godine sa prosečnom ocenom 9,12. Tokom studija bila je stipendista Ministarstva Republike Srbije. Od 5. novembra 2008. godine radi kao saradnik u nastavi na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. U martu 2010. godine je izabrana u zvanje asistenta za užu naučnu oblast Metodologija naučnog istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, a 15. jula 2013. godine je ponovo izabrana u isto zvanje. Od aprila 2012. angažovana je i kao istraživač saradnik na projektu Instituta za psihologiju Filozofskog fakulteta „Identifikacija, merenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije“, 179018 koga finansira Ministarstvo prosvete i nauke Srbije.

Doktorske studije na Odeljenju za psihologiju Filozofskog Fakulteta Univerziteta u Beogradu upisala je 2008. godine. Temu doktorske disertacije pod naslovom "Značenje vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti" prijavila je na sednici Nastavno naučnog veća Filozofskog Fakulteta 10. novembra 2011. godine. Nakon dobijanja saglasnosti od strane Veća naučnih oblasti društveno-humanističkih nauka Univerziteta u Beogradu, (odluka 02 br: 06-8097/16 od 6.12.2011) Nastavno-naučno veće Filozofskog fakulteta je na sednici od 22. decembra 2011. odobrilo izradu doktorske disertacije pod navedenim naslovom. Do sada je objavila 1 rad u časopisu međunarodnog ranga, 3 rada u vodećim časopisima nacionalnog značaja, 1 rad u časopisu nacionalnog značaja i 5 radova u tematskim naučnim zbornicima nacionalnog značaja, a na naučnim skupovima je podnela 19 saopštenja. Radovi kandidata pokrivaju teme iz oblasti psihologije individualnih razlika, metodologije naučnog istraživanja, kognitivne psihologije i psihologije inteligencije.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisani-a Tatjana Slavko Mentus

broj upisa 4P080002

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

Značenje vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis doktoranda

U Beogradu, _____

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora Mentus (Slavko) Tatjana

Broj upisa 4P08002

Studijski program psihologija

Naslov rada Značenje vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti

Mentor Doc. dr Goran Opačić

Potpisani _____

izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Potpis doktoranda

U Beogradu, _____

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Značenje vremena odgovaranja u ispitivanju ličnosti

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poleđini lista).

Potpis doktoranda

U Beogradu, _____

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.